



T.C.

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

**ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERE SAHİP
AİLELERİN SOSYAL YURTTAŞLIK ALGISI:
HAKKÂRİ İLİ ÖRNEĞİ**

Rauf BİLİCİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER

İstanbul, 2024

ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERE SAHİP AİLELERİN SOSYAL YURTTAŞLIK ALGISI: HAKKÂRİ İLİ ÖRNEĞİ

Rauf BİLİCİ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ

2024

“Rauf BİLİCİ” tarafından hazırlanmış ve 22.10.2024 tarihinde sunulmuş “ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERE SAHİP AİLELERİN SOSYAL YURTTAŞLIK ALGISI: HAKKÂRİ İLİ ÖRNEĞİ” başlıklı tez Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak **oy birliği** ile kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER
Danışman

Tez Savunma Sınavı Jüri Üyeleri:

Dr. Öğr. Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Altınbaş Üniversitesi	_____
Doç. Dr. Edip Asaf BEKAROĞLU	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul Üniversitesi	_____
Dr. Öğr. Üyesi Deniz TÜRKER	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Altınbaş Üniversitesi	_____

Bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak bütün şartları sağladığımı beyan ederim.

Bu tezdeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışlara uygun olarak edinildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kuralların ve davranışların gerektirdiği şekilde, bu çalışmada, orijinal olmayan tüm materyalleri ve sonuçları tamamen alıntı yaptığımı ve referans gösterdiğimi de beyan ederim.

Rauf BİLİCİ

İmzası



ÖZET

ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYLERE SAHİP AİLELERİN SOSYAL YURTTAŞLIK ALGISI: HAKKÂRİ İLİ ÖRNEĞİ

BİLİCİ, Rauf

Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Altınbaş Üniversitesi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER

Tarih: Ekim/2024

Sayfa: 112

Neredeyse her anne ve baba, aile olgusuna anlam katmak amacıyla, çocuk sahibi olmayı arzu etmektedir. Çocuğun aileye eklenmesi ile beraber aile ilişkilerinin ve dinamiklerinin de değişime uğrayacağı söylenebilir. Buna karşın, engeli olan bir çocuğun doğması veya ilerleyen zaman zarfında çocukta herhangi bir engelin meydana gelmesine bağlı olarak gerek annelerin gerekse babaların çocuklarına ilişkin kurmuş oldukları hayaller de yok olmaktadır. Aile içerisinde özel gereksinime sahip bir çocuğun mevcudiyeti ile beraber söz konusu durum, aile bireylerine iktisadi, psikolojik ve sosyal anlamda çok fazla etki etmektedir. Ebeveynler açısından söz konusu güç durum karşısında yaşanan stresle beraber, günlük hayattaki işlevselliklerini yerine getirebilmek de son derece güçleşmektedir. Özel gereksinime sahip çocukların bakımının yerine getirilmesinde ihtiyaç hissedilen zaman, yükümlülükler, maddi imkânlar ve bununla beraber yaşanan duygusal sorunlar, ebeveynlerin stres yaşamalarını da beraberinde getirebilmekte, söz konusu sorunlar aile içerisinde yetersiz bilgi, değişmekte olan roller, sosyal faaliyetlerin kısıtlanması, sosyal yurttaş olma ihtiyacını tetiklemektedir. Araştırma bu temele göre hazırlanmış ve özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin sosyal yurttaşlık algılarını incelemeyi hedeflemiştir. Araştırmada Hakkâri ili merkezinde özel gereksinimli çocuğa sahip olan ebeveynler örneklem grubunu oluşturmaktadır. Araştırma; özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin sosyal yurttaşlık algılarının incelenmesine yönelik nitel araştırma yöntemleri arasında bulunan fenomenoloji (olgubilim) deseniyle hazırlanmıştır. Araştırma kapsamında, katılımcıların bilgilerini

kapsayan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile veriler toplanmıştır. Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara göre katılımcı ebeveynlerin görüşleri paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Yurttaşlık, Özel Gereksinimli Birey, Algı, Ebeveyn, Toplum.



ABSTRACT

SOCIAL CITIZENSHIP PERCEPTION OF FAMILIES WITH INDIVIDUALS WITH SPECIAL NEEDS: THE CASE OF HAKKÂRÎ PROVINCE

BİLİCİ, Rauf

M.A., Politics and International Relations, Altınbaş University,

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Eylem AKDENİZ GÖKER

Date: October/2024

Pages: 112

Almost every mother and father wishes to have a child in order to add meaning to the phenomenon of family. It can be said that with the addition of the child to the family, family relations and dynamics will undergo a change. On the other hand, the birth of a child with a disability or the occurrence of any disability in the child in the future destroys the dreams of both mothers and fathers about their children. The presence of a child with special needs in the family has a great economic, psychological and social impact on family members. Along with the stress experienced by parents in the face of this difficult situation, it becomes extremely difficult for them to fulfil their functionality in daily life. The time, obligations, financial possibilities and emotional problems experienced in the fulfilment of the care of children with special needs can also bring stress to parents, and these problems trigger insufficient information, changing roles, restriction of social activities, and the need to be a social citizen within the family. The research was prepared on this basis and aimed to examine the social citizenship perceptions of parents with children with special needs. In the study, parents of children with special needs in the centre of Hakkari province constitute the sample group. The research was prepared with the phenomenology design, which is among the qualitative research methods for examining the social citizenship perceptions of families with children with special needs. Within the scope of the research, data were collected through a semi-structured interview form covering the information of the participants. According to the findings obtained as a result of the analyses, the opinions of the participant parents were shared.

Keywords: Social Citizenship, Individual with Special Needs, Perception, Parent, Society.



İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
TABLO LİSTESİ.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1 PROBLEM DURUMU	1
1.2 TEZİN AMACI VE ÖNEMİ	2
1.3 ARAŞTIRMA SORUSU VE ALT PROBLEMLER.....	3
1.4 SAYILTILAR.....	3
1.5 SINIRLILIKLAR.....	4
2. ÖZEL GEREKSİNİM	5
2.1 ÖZEL GEREKSİNİM VE ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREY.....	5
2.2 ÖZEL GEREKSİNİM NEDENLERİ	7
2.3 ÖZEL GEREKSİNİM ALANLARININ SINIFLANDIRILMASI	9
2.3.1 Zihinsel Yetersizlik.....	9
2.3.2 İşitme Yetersizliği.....	12
2.3.3 Görme Yetersizliği.....	14
2.3.4 Bedensel Yetersizlik	15
2.3.4.1 Otizm spektrum bozukluğu	16
2.3.4.2 Özel öğrenme güçlüğü	18
2.4 SÜREĞEN HASTALIK	20
2.4.1 Dil ve Konuşma Yetersizlik Alanı	21
2.4.2 Birden Fazla Yetersizlik Alanı.....	21

2.5 ÖZEL GEREKSİNİMİ OLAN BİREYE SAHİP AİLE	22
2.5.1 Özel Gereksinimi Olan Çocuğa Sahip Ailelerin Geçirmekte Olduğu Aşamalar .	23
2.5.2 Özel Gereksinimi Olan Çocuğa Sahip Ailelerin Karşı Karşıya Kaldığı Sorunlar	26
2.5.3 Özel Eğitime İhtiyaç Duyan Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Yapması Gereken İlave Görevler	28
3. SOSYAL YURTTAŞLIK.....	31
3.1 YURTTAŞLIK KAVRAMININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ.....	31
3.1.1 Antik Yunan Dönemi.....	31
3.1.2 Atina Dönemi.....	33
3.1.3 Roma Dönemi	36
3.1.4 Orta Çağ Dönemi	38
3.1.5 Devrimler Dönemi	44
3.1.6 Ulus-Devlet Dönemi	45
3.2 THOMAS HUMPREY MARSHALL VE SOSYAL YURTTAŞLIK.....	47
3.3 YURTTAŞLIĞI MEYDANA GETİREN HAKLAR.....	52
3.3.1 Medeni Haklar	52
3.3.2 Politik Haklar	54
3.3.3 Sosyal Haklar	54
3.4 SOSYAL YURTTAŞLIK VE TOPLUMSAL EŞİTLİĞE ETKİSİ	56
3.5 ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYE SAHİP EBEVEYN VE SOSYAL YURTTAŞLIK	61
4. METODOLOJİ	64
4.1 ARAŞTIRMA DESENİ.....	64
4.2 ÇALIŞMA GRUBU	65
4.3 VERİ TOPLAMA ARACI	66

4.4 VERİLERİN ANALİZİ	66
5. BULGULAR	67
6. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER.....	78
6.1 SONUÇLAR.....	80
6.2 ÖNERİLER.....	81
REFERANSLAR	83
EK A	101
EK B.....	103



TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 2.1: Özel Gereksinimli Olma Nedenleri.....	8
Tablo 4.1: Araştırmaya Katılan Velilerin Demografik Bilgileri	65
Tablo 5.1: Gerçekleştirilen İçerik Analizi Sonucu Ortaya Çıkan Sınıflandırma.....	67
Tablo 5.2: Tema 1 Kapsamı İçerisinde Belirlenmiş Olan Alt Temalar İle Kategoriler	68
Tablo 5.3: Tema 2 İçin Tespit Edilen Alt Temalar ve Kategoriler.....	70
Tablo 5.4: Tema 3 İçin Belirlenmiş Olan Alt Temalar ve Kategoriler.....	72
Tablo 5.5: Tema 4 İçin Belirlenen Alt Temalar ve Kategoriler	74
Tablo 5.6: Tema 5 İçin Belirlenmiş Olan Alt Temalar ve Kategoriler.....	76

1. GİRİŞ

Aile, toplumsal bir kurum olarak mevcudiyetini sürdüren, geçmişten bugüne gelen ve toplumların temel taşını meydana getiren bir kavramdır. Hemen hemen her anne ve baba, aile olgusuna anlam katabilmek amacıyla, bir çocuk sahibi olmayı çok arzu etmektedir. Çocuğun aileye eklenmesi ile beraber aile ilişkilerinin ve dinamiklerinin de değişime uğrayacağı söylenebilir. Hem annenin hem de babanın eş olarak birbirlerinden, yaşama bakış şekillerinden, hayat içindeki beklentilerinden, yakın akraba ve dostlarından ve içinde yaşamakta oldukları toplumdan beklentileri de değişmektedir (Akkök, 1989; Aslan, 2010).

1.1 PROBLEM DURUMU

Aileye dâhil olan yeni bir çocuk ile beraber anne ve babaların yaşamlarında da önemli bir başlangıç gerçekleşmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, anne ve babaların önemli bir kısmı bir çocuk sahibi olmayı arzu etmekte ve çocuklarının olacağını öğrenmelerinden başlayarak dünyaya gelecek olan çocuğun sağlıklı olması ile alakalı hayaller kurmaktadır. Buna karşın engeli olan bir çocuğun doğması veya ilerleyen zaman zarfında çocukta herhangi bir engelin meydana gelmesine bağlı olarak gerek annelerin gerekse babaların çocuklarına ilişkin kurmuş oldukları hayaller de yok olmaktadır (Varol, 2005). Yaşamakta olan söz konusu durum, hem anneler hem de babalar için türlü duygu durumlarını da beraberinde getirebilmektedir. Sağlıklı bir çocuğun beklendiği durumda ve geleceğe ilişkin bütün beklentileri, umutları ve oluşturulan planları tüm bunlar üzerine inşa ederken, engelli bir bireyin dünyaya gelmesi ile beraber hem annenin hem de babanın sosyal çevresinde, geleceğe ilişkin beklentilerde, kurulan planlarda, meslek hayatlarında ve maddi hususlarda son derece önemli değişimler yaşanabilmektedir (Avşaroğlu, 2012).

Aile içerisinde özel gereksinime sahip bir çocuğun mevcudiyeti ile beraber söz konusu durum, aile bireylerini iktisadi, psikolojik ve sosyal anlamda çok fazla etki etmektedir. Ebeveynler açısından söz konusu güç durum karşısında yaşanan stresle beraber, günlük hayattaki işlevselliklerini yerine getirebilmek de son derece güçleşmektedir (Köksal ve Kabasakal, 2012). Aileler söz konusu durum karşısında gerek evliliklerinde gerekse sosyal ve duygusal ilişkileri çerçevesinde sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Özel gereksinime sahip çocukların bakımının yerine getirilmesinde ihtiyaç hissedilen zaman,

yükümlülükler, maddi imkânlar ve bununla beraber yaşanan duygusal sorunlar, ebeveynlerin stres yaşamalarını da beraberinde getirebilmekte, söz konusu sorunlar aile içerisinde yetersiz bilgi, değişmekte olan roller, sosyal faaliyetlerin kısıtlanması, sosyal yurttaş olma ihtiyacını tetiklemektedir (Küçük, 2001).

Thomas Humprey Marshall, 1949 senesinde yapmış olduğu bir konuşmasında, II. Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'nin hak temelli kapalı bir sosyal refah sistemini geliştirdiğini savunmuş ve söz konusu sisteme de "sosyal yurttaşlık" adını vermiştir. Bu sistemin kapalı bir sistem olmasının nedeni, sadece İngiliz vatandaşlarına sosyal refahın temin ediliyor olması, hak temelli bir sistem yapısına sahip olması, sosyal hizmetleri İngilizlere "yurttaşlık hakları" şeklinde sunması manasına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle sahip olunan İngiliz pasaportu, sahibine; sağlık, eğitim, barınma ve daha fazlasını kapsayan birtakım hizmetlere ulaşabilme hakkı kazandırmaktadır. Bahse konu haklar insan haklarından ziyade, yurttaşlara İngiliz toplumunun tam manasıyla bir parçası olma vaadini sunan sosyal haklar olarak ifade edilmektedir (Solakoğlu, 2020: 41-42).

Söz konusu haklar, Marshall sayesinde yalnızca İngiltere topraklarında konuşulmamış, zaman içerisinde dünyaya yayılmış, bu sayede de sosyal yurttaşlık teorisi gelişmiştir. Çalışma bu teoriye göre temellendirilmiş ve özel gereksinimli bireye sahip ailelerin sosyal yurttaşlık algılarının incelenmesi hedeflenmiştir.

1.2 TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırmanın temel amacı; özel gereksinime sahip çocuğu olan ailelerin sosyal yurttaşlık algılarının incelenmesidir. Aile, bireylerin duygusal, fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişim ihtiyaçlarını karşılayan, her alanda kültürlenmeye destek olan, değer ve sevgi ilişkisiyle oluşturulmuş toplumun en temel yapısıdır. Ailede oluşan değişim süreçleri gerek bireylerde gerekse toplum üstünde mühim etkiler bırakabilmektedir (Lüle, 2008). Ebeveynlerin henüz çocuk doğmadan evvel onun ile alakalı beklenti ve hayalleri vardır. Bununla birlikte ailelerin bebek ile olan ilişki ve iletişimleri anne karnındayken başlamaktadır (Mukaddes vd., 2022: 3). Söz konusu sürecin ebeveynlerin beklemedikleri biçimde gelişmesi her kişi açısından zorlayıcı olabilir. Ailenin özel gereksinime sahip çocuğun mevcudiyetine uyumu son derece yıpratıcı olabilmektedir. Her aile söz konusu süreci kendisine özgü özelliklerinden ötürü farklı biçimlerde yaşamaktadır (Ardıç, 2018). Bu süreçte bireyler gerek ekonomik gerek

psikolojik gerekse sosyal yönden sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunlar arasında yer alan sosyal sorunlar arasında; özel gereksinimi olan çocuğa sahip bireylerin toplum içerisinde var olma, statüyü koruma, çocuk öncesi hayatını idame ettirme gibi sorunlar ön planda yer almaktadır.

Tüm bu bahsedilenlerden hareketle, özel gereksinimli çocuğa sahip bireyler ile ilgili alanyazın incelendiği pek çok araştırma dikkat çekmektedir. Buna karşın, söz konusu ailelerin özellikle sosyal yurttaşlık konusundaki algılarına ilişkin herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu durum, çalışmanın özgünlüğünü göstermektedir. Araştırma, bu konuda çalışma yapmak isteyen akademisyen ve ilgililer için kaynak özelliği taşımaktadır. Bu yönlerden incelendiğinde araştırmanın önemi açık şekilde ortaya konmaktadır.

1.3 ARAŞTIRMA SORUSU VE ALT PROBLEMLER

Araştırmanın ana problemi; “Özel gereksinimli çocuğa sahip bireylerin sosyal yurttaşlık algıları nasıldır?” şeklinde belirlenmiştir. Ana problem temelinde belirlenmiş olan alt problemler ise şu şekildedir;

- a. Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin sosyal yurttaşlık algıları ile ebeveynlerin yaşları, meslekleri ve eğitim durumları arasındaki ilişki nasıldır?
- b. Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin sosyal yurttaşlık algıları, içinde bulundukları sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapıyla ne kadar ilişkilidir?
- c. Özel gereksinimli çocuğa sahip aileler, sosyal yurttaşlık algılarındaki olumsuzlukları gidermek için neler yapmaktadır?

1.4 SAYILTILAR

Çalışmada;

- a. Belirlenen hedef kitlenin evreni yansıttığı,
- b. Hedef kitleyi oluşturan ebeveynlerin görüşme formunda yer alan sorulara objektif şekilde cevap verdiği ve

Belirlenen görüşme formunun, hedef kitle tarafından araştırmanın amacına uygun cevapları yansıttığı varsayılmıştır.

1.5 SINIRLILIKLAR

Araştırma;

- a. 2023-2024 eğitim-öğretim yılının birinci dönemi ile,
- b. Hakkâri ili merkezindeki özel eğitim kurumlarında eğitim alan öğrenci velileri ile,
- c. Söz konusu velilerin, görüşme formuna verecekleri cevaplar ile sınırlandırılmıştır.



2. ÖZEL GEREKSİNİM

Çalışmanın bu başlığı altında; özel gereksinim ile özel gereksinimli bireyin kavramsal olarak açıklamasına yer verilmiş, özel gereksinimli olmanın sebepleri ile sınıflandırması detaylandırılmış ve özel gereksinimli çocuğa sahip olan ailelerin durumları ele alınmıştır.

2.1 ÖZEL GEREKSİNİM VE ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREY

Dünya üzerinde ilk bireylerin var olmasıyla birlikte bireyler arasında fark edilemeyen veya gözle görülebilen özellikler bulunmuştur. Bireyi anlamlandırabilme faaliyetleriyle başlanmış olan dönemlerden bugüne kadar sözü edilen özellikler üstünde değişik model, kuram ve düşüncelerin üretildiği görülmektedir (Cavkaytar vd., 2014: 112). İnsanoğlunun var olmasından itibaren kişisel anlamdaki farklılıklar da üzerinde dikkatle durulan konular arasında yer almıştır. Bu noktada, özel gereksinimli bireylerin tanımı için kişisel farklılık kavramından yararlanılmıştır (Özyürek, 2005: 25-32).

Literatür incelendiği zaman, özel gereksinime sahip çocuk için ilk defa “anormal çocuk” adlandırılması yapıldığı görülmektedir. 1960 ila 1970’li senelere gelindiğinde ise “engelli çocuklar” tanımının ön plana çıktığı söylenebilir (Cavkaytar vd., 2014: 112-113). Dünyada insan diline verilen önemin artmasıyla beraber XXI. yüzyılda özür/engel gibi isimlendirmelerden ziyade, örselemenin vurgulanmadan tanımlanabilmesi için “yetersizliği olan kişi”, “ayrıcalığı olan çocuk” tarzı terimlerin sözü edilen birey ya da çocuk için kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır (Heward, 2014: 7; Hallahan ve Kaufmann, 2005: 7-8).

Özel eğitim literatürüne bakıldığı zaman, özel gereksinimli birey kavramının diğerlerine kıyasla daha fazla kullanılan bir kavram olduğu, söz konusu ifadenin herhangi bir alanda özel gereksinimi bulunan bitin kişileri de içerisine aldığı söylemek olasıdır (Sucuoğlu ve Kargın, 2006: 18). Tanımlar genel olarak incelendiğinde ise özel gereksinimli birey için başlangıçta “deli” ya da “cüz zamalı” gibi hastalık isimlerinin verildiği, devam eden süreçle birlikte anormal, sakat, engelli, özürlü gibi kavramların kullanılmaya başlandığı görülmüştür (Cavkaytar vd., 2014: 115). Günümüzde ise “yetersizliği olan birey”, “özel gereksinimli birey” “özel eğitime gereksinim duyan birey” tanımlarının ön plana çıktığı anlaşılmaktadır (Cavkaytar vd., 2013: 3).

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğe bakıldığında ise özel gereksinimi olan bireyin, “engelli” olarak ifade edildiği görülmektedir. “Engelli” sözcüğü ise; “doğuştan ya da sonradan herhangi bir sebeple zihinsel, bedensel, duysal, sosyal ya da ruhsal yeteneklerini türlü derecelerde yitirmiş, toplumsal hayata adapte olma ve günlük ihtiyaçlarını giderme güçlüğü olan birey” şeklinde tanımlanmıştır (TDK).

Ulusal Mevzuat üzerinde yapılan incelemede ise hem “özel gereksinim” hem de “engelli” ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Bu bağlamda “özel gereksinim” kavramı; “Çocuğun toplumsal hayata eşit oranda katılım gösterebilmesi amacıyla gelişimsel veya bedensel işlevlerinde herhangi bir kısıtlaması bulunmayan kişilerden farklı eğitim, sağlık, cihaz, rehabilitasyon, protez, ortez, çevreye bağlı düzenlemeler ve diğer iktisadi ve sosyal hizmet ve haklara ihtiyacının bulunması” şeklinde açıklanmaktadır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2019).

“Engelli” sözcüğüyse; “zihinsel, fiziksel, duysal ve ruhsal yetilerinde türlü seviyelerde yaşanmış olan kayıplardan ötürü topluma diğer kişilerle beraber eğitim şartlarında aktif ve tam katılımını kısıtlamış olan tutum ve çevre şartlarının etkisinde kalan birey” şeklinde tanımlanmıştır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2019).

Engelli sözcüğünün tanımı Dünya Sağlık Örgütü tarafından ise; “kişinin bedeninde bir sakatlık ya da eksiklik nedeniyle, kişide meydana gelen işlevsel, duysal, ruhsal ve zihinsel farklılıkları öne sürerek; yönetsel ya da toplumsal tercih ve tutumlar neticesi, yaşamın pek çok alanı içerisinde engel ve sınırlamalarla karşılaşması” biçiminde yapılmıştır (WHO, 2013). Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin birinci maddesinde de “engelli” kavramı; “diğer kişiler ile eşit şartlar altında topluma aktif ve tam bir biçimde katılımlarının önünde engel olan uzun vadeli zihinsel, fiziksel, algısal veya düşünsel bozuklukları bulunan bireyleri kapsamaktadır” şeklinde tanımlanmaktadır (Milletlerarası Sözleşme, 2009).

Özel gereksinimi bulunan kişi, sosyal yaşamda akranlarıyla aynı seviyede varlığını sürdürebilmesi için; eğitim, sağlık, araç-gereç, rehabilitasyon, protez, ortopedi, çevresel düzenlemeler ile diğer sosyal hizmet ve haklara gereksinim duyan kişidir (Çocuklar İçin Özel Gereksinim Raporu, 2019). Özel gereksinimi olan birey; “gelişimi normal seyreden bireylerden farklı bir birey” şeklinde de tanımlanabilir (Eldeniz Çetin, 2017: 310). Eripek (2002) ise özel gereksinimi olan bireyi; “gelişimsel açıdan normal kabul edilmekte olan

oranın üzerinde veya altında olma durumu ve kendisine özel kişisel bir eğitim almadan yaşlılarıyla eğitim ortamı içerisinde bulunamayan, aynı zamanda da bu eğitimden fayda sağlayamayan birey” şeklinde tanımlamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği incelendiğinde ise özel gereksinimi olan birey için; “özel eğitime ihtiyacı bulunan birey” biçiminde tanımlandığı görülmekte ve özel eğitime ihtiyacı bulunan birey de; “türlü nedenlerle kişisel ve gelişimsel özellikleri, eğitim yeterlilikleri bakımından akranlarından anlamlı ölçüde farklılık göstermekte olan birey” şeklinde tanımlanmıştır (MEB, 2018).

Özyürek (2005), özel gereksinimi bulunan birey için yapmış olduğu tanımında farklılıkların üzerinde yoğunlaşarak; “özel gereksinimli (ayrıcalı) çocuk, norm kümesini meydana getiren yaşlılarından farklı veya büyümesinde somut bir kararlılık gözlenmeyen çocuktur” ifadelerine yer vermiştir.

Gerek doğum öncesi gerek doğum esnası gerekse doğum sonrası meydana gelebilen sorunların ardından bireysel ve gelişim özellikleri açısından akranlarından farklılık gösteren özel gereksinime sahip kişiler her toplum içerisinde bulunmaktadır (Ayanoğlu ve Gür Erdoğan, 2019: 678). Söz konusu kişiler, farklı türdeki yardımlara gereksinim duymaktadır. Sözü edilen farklılıklara sebebiyet veren kişisel özelliklerden ötürü özel gereksinime sahip bireyler, hayatlarında ve yetiştirilme süreçlerinde birtakım özel tedbirlere gereksinim hissetmektedir (Say, 2020: 3).

2.2 ÖZEL GEREKSİNİM NEDENLERİ

Kişinin yaşamı içerisinde genetik faktörlerin tesiri kadar çevresel faktörlerin de etkisi son derece mühimdir. Özel gereksinime sahip çocukların dünyaya gelmelerine sebebiyet veren çevresel ve kalıtsal etmenler; doğum öncesi, doğum esnası ve doğum sonrası olacak şekilde üç gruba ayrılmıştır. Söz konusu gruplama, Tablo 2.1’de sunulmuştur.

Tablo 2.1: Özel Gereksinimli Olma Nedenleri.

Doğum öncesi sebepler (Prenatal sebepler)	Doğum esnasındaki sebepler (Perinatal sebepler)	Doğum sonrası sebepler (Postnatal sebepler)
Genetik	Hipotansiyon ya da maternal anoksi	Çocuk felci
Aile içi evlilik	Normal olmayan doğum sancıları	Enfeksiyonlar (Akut; menenjit; mantar ilaçları gibi)
Annenin ilk üç ay içerisinde geçirmiş olduğu bulaşıcı ve ateşli hastalıklar	İntraventriküler hemoraj	Yaşanan türlü travma ve kazalar
Metabolizmayı etkileyen hastalıklar (Diyabet vb.)	Asfiksi	Anoksi (Karbonmonoksit zehirlenmesi gibi)
Annenin yaş durumu	Yanlış vakum kullanılması	Vasküler temelli kazalar
Çoğul gebelik durumu	Çoğul gebelik durumu	Konvulsiyonlar
Kötü ve zararlı alışkanlıklar	Doğum esnasında ciddi bulaşıcı hastalıklar	Hipotiroidi
Radyoaktif ışınlar ve kemoterapi	Prematüre doğum	Hiperbilirubinemi
Gebelik öncesi annede ruhsal çöküntü	Kanamaların olağanın dışında fazla olması	Neoplazm
Gebelik süresinin olağandan önce ya da sonra tamamlanması	Doğum esnasında yaşanan hatalı müdahaleler	Hidrosefali
Annenin travmatik bir olay yaşaması	Doğumun düşük ağırlıklı olması (1,5 kg'dan az olması)	
Gebelik sürecinde normal dışı rahim kanamaları	Apgar skorunun düşük olması	
Kan uyuşmazlığı		
Gebelikte kansızlık		
Dengesiz ve yetersiz beslenme		
Oksijen azlığı		
Vitamin noksanlığı		
Rastgele ya da yanlış ilaç kullanımı		
Kromozoma bağlı anomaliler		

2.3 ÖZEL GEREKSİNİM ALANLARININ SINIFLANDIRILMASI

Türlü sebeplerden ötürü yaşlılarından anlamlı düzeyde farklı bilişsel, sosyal, duygusal, fiziksel ve psikolojik gelişim özellikleriyle eğitimsel yeterlik gösteren ve farklı temel gereksinimleri bulunan bireyler, özel gereksinime sahip birey olarak isimlendirilebilir.

Özel gereksinime sahip çocuklar, kendi aralarında da ciddi bireysel farklılıklara sahiptir. Toplumun genelinde bulunan çocuklara kıyasla, özel gereksinime sahip çocuklar için genelleme yapılması çok daha güçtür (Eripek, 2005; Kulaksızoğlu, 2015).

Kişilerde görülmekte olan bireysel farklılıklar; çocukların tanınması, tanılanması, eğitime ilişkin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve söz konusu eğitimlerin kişinin gereksinimlerine göre daha uygun planlanması ve düzenlenmesi bakımından özel eğitim alanında sınıflama yapılmaktadır. Buna karşın, mevcut sınıflamanın bütününün sözü edilen gereksinimlere cevap verdiğini söylemek de doğru değildir (Dikici Sığırmaç ve Deretarla Gül, 2010). Bu bağlamda sözü edilen sınıflamalar ve içerikleri aşağıda detaylı bir biçimde açıklanmıştır.

2.3.1 Zihinsel Yetersizlik

Zihinsel açıdan yeterli olmayan özel gereksinime sahip bireyle alakalı pek çok tanımlama yapılmıştır. “Algı”, “idrak” şeklinde de kullanılmakta olan zekâ; mantık yürütme, düşünme, öğrenebilme ve bellek gibi fonksiyonlardan meydana gelmektedir. Zihinsel açıdan zekâ, birden çok yeteneğin uyum içerisinde hareket etmesiyle oluşan yetenekler birleşimi veya beynin öğrenmesi, öğrenmiş olduklarından yararlanabilmesi, yeni olaylara adapte olabilmesi, bunun yanı sıra farklı çözüm yolları ortaya koyabilmesi biçiminde de tanımlanabilmektedir (Yılmaz, 2011: 3). Zekâda yaşanan gerileme hali, kişinin hareket ve fonksiyonlarının ruhsal, bedensel, eğitimsel, sosyal ve sağlığa dayalı çevresini de içerisine almakta olan kapsamlı “eğitilebilir”, “öğretilebilir”, “ağır” ve “çok ağır” şekilde kabul edilmekte olan bir durumdur (Eripek, 2005: 10-17).

Özel gereksinimi olan çocuklarda en yaygın görülmekte olanı “zekâ geriliği” halidir. Zihinsel gelişim olarak adlandırılan gelişim alanı içerisinde oluşan yavaş gelişim, gelişimin durması ya da gerilemesi hali nedeniyle kişinin gerek davranışları gerekse bulunduğu ortam içerisindeki hali akranlarına göre sürekli olarak gerileme göstermekte, bunun yanı sıra

devamlı gerilik, yeteneklerin işlevsel olarak kâfi gelmemesi hali var ise kişiye zihinsel alanda özel gereksinimi olan birey denmektedir (Kumtepe, 2001: 19).

Zihinsel alanda özel gereksinimi bulunan çocuklar homojen olmamakla birlikte kendi içlerinde ciddi farklılıkları bulunmaktadır. Bu nedenle zihinsel alanda özel gereksinimi bulunan kişiler, ihtiyaç durumlarına göre; eğitimsel ve psikolojik sınıflama anlayışı altında ikiye ayrılmaktadır (MEB, 2015: 7). Eğitimsel sınıflamada gaye, eğitimsel ihtiyaçların ortaya konmasıdır. Psikolojik sınıflamada ise kişiler, davranışlarına göre gruplandırılmaktadır (Eripek, 2005: 63). Her iki alan için de özel gereksinim türüne göre gerek eğitimsel gerekse gelişimsel açıdan destek verilmektedir (Okutan ve Avşaroğlu, 2018: 60).

Zihinsel alan içerisinde özel gereksinimle alakalı yapılmış olan en genel tanım, Amerikan Zihinsel Engelliler Derneği'nce (American Association of Mental Deficiency) ortaya konmuştur (Ünal, 2009: 6). Bu kapsamda zihinsel engel; “zihinle alakalı fonksiyonların belirgin bir biçimde ortanın altında bulunması, öz bakım, sosyal beceri, toplumsal yaşam içerisinde yer alma, akademik yeterlik, sağlık, çalışma alanlarında ve boş zamanlarında sınırlı olma hali” şeklinde tanımlanmıştır (Ahmetoğlu, 2004: 4). Zihinsel alanda özel gereksinimi olan bireyler için eğitsel gereksinimlere ve zekâ bölümlerine göre türlü sınıflamalar yapılmıştır. Buna göre “Hafif düzeyde zihinsel yetersizlik”, ağır seviyede zihinsel yetersizliği bulunan kişilere kıyasla işlev kaybının daha az bulunduğu yetersizliktir (Snell vd., 2009: 221). Bunun yanı sıra Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği kapsamında hafif seviyede zihinsel yetersizlik; “zihinsel işlevlerle pratik uyum, sosyal ve kavramsal becerilerinde hafif seviyedeki yetersizlikleri olması sebebi ile destek eğitim ve özel eğitim hizmetine kısıtlı düzeyde gereksinim duyan birey” şeklinde tanımlanmıştır (MEB, 2018). Hafif seviyede zihinsel yetersizliği olan kişilerin gereksinim hissettiği destek alanları bireylerin gerek bireysel durumları gerekse içerisinde yer aldıkları yaşam şartlarına bağlı olacak şekilde değişebilmektedir (Artar ve Cavkaytar, 2020: 631). Bu nedenle kimi özel gereksinime sahip birey, almış oldukları destekler itibarıyla bağımsız bir biçimde yaşama imkânına erişebilmekte (Stancliffe ve Lakin, 2007: 4-6) kimi özel gereksinime sahip birey ise bir aile ya da kurumun desteğine hayatları boyunca gereksinim duyabilmektedir (Felce vd., 2008: 98).

“Orta seviyede zihinsel yetersizlik”, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği kapsamında; “zihinsel fonksiyonlar ve pratik uyum, sosyal ve kavramsal becerilerindeki kısıtlılık sebebi ile iş becerilerinin, günlük hayat becerilerinin ve temel akademik becerilerin edindirilmesinde destek eğitim ve özel eğitim hizmetlerine yoğun bir biçimde gereksinim hisseden birey” şeklinde ifade edilmiştir (MEB, 2018). Destek ortamları içerisinde verilmekte olan yardımlar gerek orta gerekse ağır seviyede yetersizliği bulunan bireylere yoğunlaşmakla beraber, destek hizmetlerindeki yoğunluğun farklılık gösterdiği görülmektedir (Heward, 2014: 1-3). Bu nedenle hem orta seviyede hem de ağır seviyede zihinsel alanda özel gereksinimi bulunan kişilerin, sosyal yaşamda varlıklarını sürdürebilmeleri, kaliteli bir yaşama sahip olabilmeleri için iletişim becerileri, günlük hayat ve öz bakım gibi alanlarda yoğun ve sürekli biçimde destek hizmetlerine gereksinimleri bulunmaktadır (Sucuoğlu ve Kargın, 2006: 82). Buna karşın, her ne kadar ciddi eğitimler almış olsalar dahi bağımsız bir biçimde yaşamlarını sürdüremeyecekleri kabul edilmekte, yetişkin statüsüne eriştiklerinde ise korumalı işyerlerinde çalışabilmektedirler. Tarihsel süreçte okuryazar oranının bulunması gereken düzeyden aşağıda olması, uyuma dayalı yetilere daha çok ehemmiyet verilmesi gibi nedenlerden ötürü hafif seviyede zihinsel yetersizliği olan kişilerin daha çok göz ardı edildiği görülmüştür. Sağlık sorunlarının yanı sıra, fiziksel veya diğer özel gereksinim özellikleri sebebiyle orta ve ağır seviyede zihinsel yetersizliği olan kişiler ise toplumun daha çok yoğunlaştığı gruplar olmuştur (Nar ve Cavkaytar, 2019: 931).

“Ağır seviyede zihinsel yetersizlik” sahibi bireyler; öz bakım becerilerinde gecikmeler, davranışsal ve duygusal sorunlar, sosyal yaşamda güçlükler ve dilsel konuşma güçlükleri gibi durumları önemli derecede gösteren kişilerdir (MEB, 2018). Bu bağlamda Özel Eğitim Yönetmeliği zihinsel anlamda ağır seviyede özel gereksinimli bireyi; “zihinsel fonksiyonlarla pratik uyum, sosyal ve kavramsal becerilerindeki noksanlıkları sebebiyle öz bakım becerilerinin öğretilmesi de dâhil olacak biçimde hayat boyunca devam eden, hayatın her alanı içerisinde yoğun ve tutarlı destek eğitim ve özel eğitim hizmetlerine gereksinim duyan birey” şeklinde açıklamıştır (MEB, 2018).

“Öğretilebilir düzeyde” ifade edilen ağır seviyede zihinsel yetersizliği bulunan kişilerde öğrenme yeteneğinde ve akademik yeterlikte güçlük yaşandığı, dile bağlı konuşmalarda zorluklar yaşandığı, duygusal-sosyal sorunları yaşayarak öz bakım becerilerinde

sorunlarının olduğu ortaya çıkmıştır (Ulusoy ve Dilmaç, 2009: 123). Basit ve sade bir dil ile çevresiyle iletişim kurmada ve sözel yönergelerin takip edilmesinde güçlükler yaşamaktadırlar (Ünal, 2009: 7). “Ağır” ve Çok Ağır” seviyede zihinsel alanda özel gereksinimi bulunan kişilerin yaşamları boyunca destek ve bakıma dayalı gereksinimleri devam etmektedir (Akdemir, 2006: 53).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından belirlenmiş olan ICD-10 sisteminde hazırlanan sınıflama içerisinde bireylerin zekâ aralıkları kriter olarak tespit edilmiştir. Buna öre; hafif seviyede zihinsel yetersizlik zekâ bölümü 50-69, orta seviyede zihinsel yetersizlik zekâ bölümü 35-49, ağır seviyede zihinsel yetersizlik zekâ bölümü 20-34 ve çok ağır seviyede zihinsel yetersizlik zekâ bölümü 20’den düşük olacak şekilde dört grupta toplanmıştır (Bilgin, 2012: 53).

2.3.2 İşitme Yetersizliği

İşitmeye dayalı yetersizlik; “bireyin işitme testi neticesinin normal işitme aralıklarına göre belirgin bir şekilde farklılık göstermesi, dil becerilerinin oluşmamış olması ve kişinin gereksinim duyduğu düzenlemelere karşın adapte olamama, iletişim ve gelişime bağlı becerileri yerine getirememesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Şimşek, 2018: 6). İşitme yetersizliği bulunan kişiler doğumla beraber akademik anlamda bir gerileme yaşamamakta, normal gelişim göstermekte olan kişiler gibi bilişsel gelişim süreçleri içerisinde geçmekte, buna karşın dil becerilerinin yeterli olmaması durumuyla akademik gelişim seviyesi negatif şekilde etkilenmektedir (Alshuaib vd., 2015: 29; Hung vd., 2017: 2). Diğer taraftan, duygusal ve sosyal gelişim açısından akranlarıyla benzer seviyede özellikler göstermekte olan işitme yetersizliğine sahip kişilerin, bedensel gelişim alanı içerisinde sorun yaşamadıkları, buna karşın işitme kaybı ve kaybın derecesinin aralığı ölçüsünde, söz konusu gelişim alanlarında da olumsuz yönde etkilendikleri tespit edilmiştir (Fellinger vd., 2015: 942; Leigh vd., 2015: 333).

Sesin üretilmesi, cümle kurulması ve kendisini ifade edebilmesi de işitme yetersizliği bulunan kişilerin zorlandıkları beceriler arasında yer almaktadır (Delage ve Tuller, 2007: 1301; Shall, 2009: 4). Bir çocuk, beş yaşından evvel kusursuz bir dil kazanamaz ise anadil düzeyinde bir dil kullanabilmesi beklenmemektedir. Dilden yoksun kalma, bilişsel anlamda

gecikmede ve psikososyal sağlık problemleri gibi riskleri de beraberinde taşımaktadır (Humphries vd., 2014: 409).

Erken eğitim almış olan işitme yetersizliğine sahip kişiyle hiş eğitim almamış olan kişiler mukayese edildiği zaman, erken eğitim almış olan kişinin konuşmasının şok daha anlaşılabilir seviyede olduğu, yşnergelerin izlenmesinin başarılı olduğu, sşzcşk haznesinin daha şok olduğu, bu nedenlerden ştşrş de kendilerini ifade etmede daha az sorun yaşadıkları tespit edilmiştir (Ege, 2006: 19; Aral ve Gşrsoy, 2007: 93). Bu nedenle işitme yetersizliği bulunan kişilerin dil gelişim sşreşlerinde arzu edilen gelişimin edinilebilmesi adına zamanında tanılanması, gerekiyor ise cihaz edinmiş olması ve bu cihazı kullanıyor olması, erken zamanda başlanmış olan fonksiyonel sşzel-işitme eğitimin ve sşz konusu bilincin oluşturulması amacıyla da aile eğitimin ehemmiyeti şzerinde ciddiyyetle durulmaktadır (Jafari vd., 2016: 6; Akmeşe Piştav ve Kayhan, 2016: 89; Colalto vd., 2017: 309). Tanılanmış olması, cihaz edinmesi geciken ve dil gelişimi adına kritik kabul edilen dşnemi atlamış olan çocuklar ise dil gelişimlerini tam manası ile sağlayamamaktadır.

İşitme kaybına bağlı derecenin artmış olması, işitme yeteneğinden kaynaklanmakta ise işitme yetersizliği bulunan kişinin hayati alanında yer alan sesleri tanınması, aynı veya farklı sesler arasındaki farklılıkları ayırt edebilmesi ve duymakta olduğu seslere anlam yşklemesi de şok daha gşş olmaktadır (Cepdibi, 2020: 3). İşitme yetersizliği hali, sinirsel-duyusal tipteyse kişi, konuşma sesleri içerisindeki belirleyici şzellikleri analiz etme sşrecinde ve işitsel algılamada sorunlar yaşayabilmektedir (Cepdibi, 2020: 3). Sşzş edilen durum, işitmeye dayalı yetersizliği olan kişilerin sesleri doğru şekilde şretebilmesini ve konuşulan sşzcşklerin anlamlandırılmasını engelleyebilmektedir (çeliker ve Ege, 2005: 35; Sarıkaya, 2017: 124).

Dil şncesi ve dil sonrası olacak şekilde işitme yetersizliği bulunan kişilerle alakalı iki kategorizasyon yapılmıştır (Aslan, 2017: 5). Dil şncesi işitme yetersizliğinin olması, bireyin doğumla beraber işitme becerilerinin kaybedilmesi şeklinde aşıklanırken; bireyin başlangış seviyesinde dil yeteneklerini edinmesinin ardından işitme yetersizliği yaşamış olması hali ise dil sonrası işitme yetersizliği şeklinde isimlendirilmiştir (Ege, 2006: 18). Bunun yanı sıra işitme yetersizliğinin derecesi, işitme kaybının yaşandığı mekân ve işitme kaybının zamanına gşre de bir kategorizasyonun yapılmış olduğu gşrşlmektedir (Yersel, 2019: 4). İşitme yetersizliği, derecesine gşre; şok hafif derece (16-25 desibel), hafif derece (26-40

desibel), orta derece (41-65 desibel), ileri derece (66-95 desibel) ve çok ileri derece (95 desibel ve üzeri) işitme yetersizliği şeklinde beş bölümde kategorize edilmiştir (Şimşek, 2018: 14-15).

Çocuklarda yaşanan işitme yetersizliği durumu, türlü gelişim aşamaları içerisinde görülebilmektedir. Doğum öncesi, doğum esnası ve doğum sonrası aşamalar kapsamında yaşanmakta olan risk etmenleri, kişide işitmeye dayalı yetersizliklere neden olabilmektedir (Yersel, 2019: 6).

Türkiye’de 1994 senesinde ilk kez Marmara Üniversitesi kapsamında yenidoğan işitme testi uygulaması gerçekleştirilmiş, ilerleyen senelerde söz konusu programa değişik şehirlerde bulunan üniversiteler de eklenmiştir (Şimşek, 2018: 21). 2004 senesinde ülke genelinde bütün şehirlerde Sağlık Bakanlığı himayesinde “Yenidoğan İşitme Taraması Ünitesi” kurulmuş ve bu bağlamda uygulamalar ülke çapında yaygın hale getirilmiştir (Genç vd., 2005: 116).

2.3.3 Görme Yetersizliği

Bireyin sosyal çevresi içerisinde yer alan bilgileri edinme ve toplama yeri, görme sistemi sayesinde gerçekleşmektedir. Kişi, bebekliğinden başlayarak dış dünyaya görme duyusuyla adım atmakta, eşya vb. nesneler ile el gibi organları gözleriyle yakalayıp takip etmektedir (Demirhan, 2020: 9). Duyu organları arasında yer alan görme duyusuyla edinilen veriler mukayese edildiğinde, diğer duyu organlarından edinilen bilgilerin görme duyusuyla edinilenlere denk olmadığı söylenebilir (Demirhan, 2020: 9). Bireyin çevresinde var olan uyarıları kendisine ileten, taklit yolu ile öğrenmenin ana ögesi olan görme duyusu, duyu organları içerisindeki en önemli organ kabul edilmektedir (Cavkaytar vd., 2013: 223). Kişilerin dışardan almış oldukları bilgilerin yalnızca görme duyusuyla %85’ini almış oldukları düşünülmektedir (Okur ve Demir, 2019: 51). Söz konusu durum, görmeye bağlı özel gereksinimi bulunan kişilerin gören bireylere kıyasla %85 nispetinde noksan bilgi edindiği söylenebilir. Bilgiye erişme sırasında görmeye bağlı özel gereksinimi bulunan kişiler, diğer duyu organlarından yüksek seviyede faydalanmaktadırlar (Özyürek, 2005: 30).

Görme organında oluşan yitiklik, göz yapısı veya dokusunda oluşan hasarlardan ya da görme yeteneğinde ileri seviyede meydana gelen bozulmalardan oluşmaktadır. Görme yetersizliği,

değişik nedenlerle göz sistemi içerisinde meydana gelen hasarlardan ötürü gözün, görme yeteneğini kaybetmiş olmasıdır (Çakmak, 2011: 11).

Görmeye bağlı özel gereksinimi bulunan kişiler, görmeye bağlı yetersizlik hali dikkate alınarak “az gören” ve “kör/âmâ” şeklinde iki grup altında toplanmıştır (Özyürek, 1995: 1; Çakmak, 2011: 11). Söz konusu kategorizasyona göre tanımlarsa “kanuni tanım” ve “eğitsel tanım” olacak şekilde iki şekilde yapılmaktadır (Şafak, 2006: 54; Çakmak, 2011). Gerek tıp gerekse sosyal güvenlik kurumları içerisinde çalışmakta olan kişiler kanuni tanımını kabul etmekteyken, öğretimsel alan içerisinde gereksinimi bulunan kişiler için eğitsel tanım kabul edilmektedir (Demirhan, 2020: 9). Kanuni tanım kapsamında tüm düzeltme hali olmasına karşın, görme konusundaki keskinlik düzeyi 20/200 veya söz konusu orandan daha az görme keskinliği olan kişiler için “kör/âmâ”, yine tüm düzeltme haline karşın görme gücü 20/70 ile 20/200 arasında yer alan kişilere ise “az gören” denilmektedir (Zorluoğlu ve Sözbilir, 2017: 661; Demirhan, 2020: 9). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğiyle herhangi bir ayrıma gitmeden görme yetersizliği bulunan kişiyi; “görmeye bağlı gücün kısmen veya tam olarak kaybedilmesinden ötürü destek eğitim ve özel eğitim hizmetine gereksinim duyan birey” şeklinde tanımlamıştır (MEB, 2018).

Görmeye bağlı yetersizliği olan özel gereksinimli kişilerden ağır düzeyde etkilenmekte olan öğrencilere Braile-kabartma alfabe veya konuşan kitaplar ile az görmekte olan öğrencilereyse büyük puntoları olan yazılı materyaller sayesinde destek olunması gerekmektedir. Görme yetersizliği türü içerisinde özel gereksinimi olan kişiler gerek okuma gerekse yazmada 1821 tarihinde Louis Braille tarafından üç tanesi alt alta iki tanesi ise yan yana olan noktaların farklı birleşimi biçiminde kullanılmasıyla meydana gelen alfabeden faydalanmaktadır (Azizoğlu, 2013: 3).

2.3.4 Bedensel Yetersizlik

Herhangi bir neden ile (hastalık, kaza vb.) eklemlerin, kasların veya kemiklerin kısmen veya tam anlamıyla işlev kaybı yaşamış olması haline “bedensel yetersizlik” adı verilmektedir (Tatar, 2017: 6). Bedensel yetersizlik hali, olağan birey hareketlerini yerine getiremeyen hareket etme uzuvlarının engel ya da eksik bulunması sebebiyle yardımcı cihazlar ile hareket edebilen kişiler için söylenmesidir (Çebi, 2021: 10). Bilhassa kas ve iskelet sistemi içerisinde oluşan engellerden kasların zayıflamış olması, omurilik ve beyin engel grubu, bel kemiğine

bağlı sorunlar, kemik temelli rahatsızlıkları olanlar ve felç geçirmiş kişiler, söz konusu grup içerisinde bulunmaktadır (Çınar, 2010: 12). Bir diğer tanımdaysa doğum öncesi, doğum esnası ve doğum sonrası süreçteki herhangi bir sebeple iskelet-kas sistemi ve sinir sistemi bozulmaları sebebiyle türlü derecelerde fiziksel yeteneklerde görülen bozulmalar, sosyal yaşama adapte olmada ve günlük hayat gereksinimlerini yerine getirmede güçlük yaşayan, bu sebeplerle bakım, danışmanlık, destek ve koruma hizmetlerine ihtiyaç duyan bireylere “bedensel yetersizliği bulunan kişi”, sözü edilen yardımlara neden olan durumlara ise “fiziksel yetersizlik” adı verilmektedir (Cavkaytar, vd., 2013: 253-255).

Engel türleri içinde sayıca fazla olduğu bilinmekte olan bedensel yetersizlik sahibi kişilerin yaşamakta olduğu sorunlar, pek çok insanı da etkisi altına almaktadır (Şahin, 2015: 21). Toplum genelinde sayıca kayda değer ölçüde bulunan söz konusu grubun gün içerisinde yaşamsal faaliyetlerinde artmakta olan bağımlılıklarından ötürü, bu kişilerin fiziksel sağlık seviyeleri, sosyalleşmelerini negatif yönde etkileyerek, hayat kalitelerini ve özgüvenlerini azaltmakta, sonuç olarak duygusal anlamda da kişiye negatif yönde etki etmektedir (Kaya, 2006; Kurnaz Özdemir: 2012). Bedensel yetersizliğin sebepleri ise doğuştan meydana gelmiş olan, ateşli-bulaşıcı hastalıklar neticesinde oluşmuş bedensel yetersizlik hali, metabolizmaya bağlı bozukluklar nedeniyle oluşan bedensel yetersizlikler, travmalar ve türlü kazalar şeklinde sıralanabilmektedir (Tatar, 2017: 7-8). Araştırmalarda bedensel engel çeşidi iki çeşit olarak yer almaktadır. Birincisi uzvun kaybedilmesi veya deforme olması durumu kas distrofisi ve osteogenesis imperfecta da dâhil olacak şekilde “iskelet-kas yetersizliği”, ikinci olaraksa çocuk felci, felç, omurilik yaralanmaları, kafa travmaları, spina bifida, serebral palsi gibi nöromusküler engel çeşitleri şeklinde görülmektedir (Tunç Demirtaş, 2020: 17).

2.3.4.1 Otizm spektrum bozukluğu

Otizm, “yaygın gelişimsel bozukluk” grubunda bulunmakta, daha çok birey tarafından bilinen ve daha çok görülmekte olan bir yetersizlik çeşididir (Uzunlular, 2018: 5). Yaygın gelişimsel bozukluk; “başlangıcı erken olan bir nöropsikiyatrik bozukluk olarak sosyal, dil ve iletişim becerilerinde gecikme görülen, kendisine has ölçütleri bulunan bir yetersizlik alanlı” olarak ifade edilmektedir (Kuru Balta: 2016, 3). Otizm, 1980 senesinde ilk kez Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı-IV (DSM-IV) içerisinde “yeni bir

grup bozukluk” şeklinde yaygın gelişimsel bozuklukların içerisinde yer almaya başlamıştır (Volkmar vd., 2005: 2).

Yaygın gelişimsel bozukluk, “otizm spektrum bozukluğu” ile eş anlamlı şekilde kullanılmakta ve “İleri Kompleks Gelişimsel Bozukluk” olarak da adlandırılmaktadır (Cavkaytar vd., 2013: 411). Bunun yanı sıra yaygın gelişimsel bozuklukların altında ele alınmakta olan “Rett Sendromu”, “Dezintegratif Bozukluk”, “Asperger Sendromu” ve “Başka Şekilde İsimlendirilememiş Yaygın gelişimsel Bozukluk” çeşitleri bulunmaktadır (Kırcaali İftar, 2003: 8). Buna karşın DSM-IV içerisinde teşhis için konulmuş olan ölçütlerin uygun olarak kullanılmamış olması sebebiyle DSM-IV’te eski yapılmış olan sınıflandırmalar kaldırılarak “Otizm Spektrum Bozukluğu” adı altında yaygın gelişimsel bozukluk sınıflandırmalarının toplandığı görülmektedir (APA, 2013).

Otizmli kişilerde belirtilerin üç yaşından evvel kendisini göstermeye başladığı ve yaşam boyu devam ettiği bilinmektedir (Top, 2009: 36). Otizm, “gelişimsel bozukluk” olarak ifade edilmekte, otizmli kişilerin ebeveynleri kendilerine seslendiği zaman bakmadıkları, dönen ya da hareket eden parlak nesneleri izledikleri genel özellikleri arasında belirtilmektedir (Kandaş, 2019: 8). Kimi araştırmalardaysa otizm; “belirtilerinin 13 yaşından evvel görüldüğü, bu rahatsızlığın, bireyin hayat boyu sosyal iletişim becerilerine negatif yönde etkisinin olduğu, devamlı sistematik bir biçimde yineleyen davranışlarıyla dikkati çeken gelişimsel yetersizlik” şeklinde açıklanmaktadır (Yıldırım, 2019: 10). Gün içerisinde olağan sesleri tolere edememiş olmak, otizmli kişilerde engel teşkil etmekte olan bir özelliktir (Özdemir, 2021: 20).

Otizm ile ilgili herhangi bir laboratuvar ortamı içerisinde nesnel bir ölçme ve değerlendirme neticesinde tanı konulması mümkün değildir. Otizmli kişilerin durum ve davranışları düzenli bir biçimde izlenerek ailenin hayat hikâyesine de başvurulması sonucu tanı konulduğu görülmektedir (Duran, 2019: 21).

Sözü edilen izleme notları yaygın olarak “Otizm davranış kontrol listesi” araç yöntemi kapsamında kayıt altına alınmakta ve kişinin sosyal çevresine karşı davranışlarının değerlendirilmesi sonucu spektrum düzeyi belirlenmektedir (Özdemir, 2021: 23). Otizm Spektrum Bozukluğu, ilk olarak doğuştan kaynaklanan bir bozukluk olarak ifade edilmiştir. İlerleyen yıllarda gerçekleştirilen araştırmalarda ilgisiz ve soğuk annelerin tutumlarından

kaynaklanmış olabileceği görüşü ortaya çıkmıştır. 1960 senesinin ardından nöro-gelişimsel bir bozukluk olarak kabul görmüştür (Ünlütürk, 2021: 20). Nihayetinde nedeni tam manasıyla bilinmemesi ile beraber, yalnızca kalıtsal nedenlerden kaynaklanmadığı, çevresel nedenlerin de sözü edilen yetersizlik alanında etkisinin bulunduğu araştırmaların ardından ortaya konmuştur (Cavkaytar, vd., 2013: 412). Otizm yetersizliğinin tıbbi açıdan bir tedavisinin bulunmamasıyla beraber, etkilerini en aza indirmek amacıyla erken dönemde verilmekte olan yoğun ve nitelikli özel eğitim programının yararları görülmektedir (Demirbaş, 2021: 2). Bu nedenle, Otizm Spektrum Bozukluğunun erken tanı dönemi kapsamında fark edilerek gereken özel eğitim desteğinin sağlanması, kişiler açısından hayati öneme sahiptir.

2.3.4.2 Özel öğrenme güçlüğü

Özel öğrenme güçlüğü, zekâ düzeyleri normal kabul edilecek aralıkta bulunan kişilerin, yapılandırılmış olan testlere göre zekâ düzeyi, eğitimi ve yaşı dikkate alındığında aritmetik, yazma ve okuma becerileri seviyesinin beklentilerin anlamlı düzeyde altında bulunmasıyla tanımlanan bir güçlüktür. Karma bir bozukluk olması sebebiyle her bireyde bütün özellikleri görülmemekte, bu nedenle birden çok alt başlığa bulunmaktadır (APA, 2001). Öğrenme güçlüğü yaşayan kişiler; dinleme, okuma-yazma, düşünme, konuşma, aritmetik problemlere çözüm bulma gibi alanların bir tanesinde veya birden fazlasında yetersizlik yaşamaktadır (Özyürek, 1996). Alanyazın incelendiğinde, öğrenme bozukluğu bulunan kişilerin, normal ve normalin üzerinde zekâlarının bulunduğu, tipik bir patolojik beyin rahatsızlığının bulunmadığı, buna karşın kendisini organize etme, sosyal duyuş ile iletişime bağlı güçlüklerle karşılaşabildikleri ve eğitim ortamında akademik anlamda başarısızlıkla karşılaştıkları dile getirilmektedir (Korkmazlar, 2015: 108). Araştırmacılar özel öğrenme güçlüğü ile ilgili gruplamalarını şu şekilde yapmışlardır (Polat, 2013);

- a. Disleksi; yazmaya, hecelemeye ve okumaya ilişkin sorunlar yaşanıyor olması,
- b. Diskalkuli; sayılar ile aritmetik beceriler ve hesap işlemlerinde güçlük yaşanması,
- c. Disgrafi; El yazısında beklenmekte olan seviyede performansın olmaması ve okunması güç olan yazım.

Disleksi, kişinin sözcükleri doğru şekilde tanıyamaması ve anlamlandırmada güçlük yaşamasıdır (Özdarendeli, 2021: 13). Yazıya ilişkin yanlışlar tipik olmakla birlikte “b-d-p” harflerini şekil ve ses yönünden benzer oldukları için karıştırmaktadır (Topcu, 2021: 7). İkinci olarak yazıyla anlatım bozukluğu şeklinde isimlendirilen Disgrafi, kişinin okuma esnasında sütun ya da harf atlaması, yazıları okuma esnasında sorun yaşaması, bununla birlikte duygu ve düşüncelerini yazıya aktarmada zorlanması şeklinde tanımlanmaktadır (Turgut, 2008: 5). Son aşamada matematiksel becerilerde güçlük anlamına gelen Diskalkuli, matematiksel becerilerde sorun yaşama hali için verilmiş olan genel addır (Karabudak, 2021: 6). Bu kişiler, basit seviyede toplamaya ilişkin işlemlerde güçlükler yaşamakta, aritmetik sorgulama da ise kısıtlı seviyede beceriler göstermektedirler (Sezgin Elbir ve Taymaz Sarı, 2022: 327). “Başka şekilde isimlendirilmemiş öğrenme bozuklukları” şeklinde adlandırılan dördüncü bozukluk sıralamasında ise kişi, diğer kategoriler içerisindeki öğrenme güçlüğü ölçütlerini göstermemesine karşın, sosyal ve akademik becerilerde sorunlar yaşamakta ise sözü edilen tanı kullanılmaktadır (Yiğiter, 2005: 6; Turgut, 2008: 5). Sözü edilen tanı konmuş olan kişiler, duygu durumlarını anlama, anlamlandırma veya anlatma noktasında problemler yaşamakla beraber yaşamakta oldukları coğrafyanın mecazi anlamdaki ifadelerini yorumlama konusunda da sıkıntılar yaşamaktadır (Tonyalı, 2022: 11). Bununla birlikte, 2013 senesi DSM-IV incelendiğinde, isimlendirilememiş öğrenme güçlüklerinin kategorizasyon dışına çıkartıldığı, özel öğrenme güçlüğü yetersizlik alanının ise üç gruba ayrılmış olduğu görülmektedir. Bu gruplar (Işık, 2019: 19); okuma güçlüğü (disleksi), matematiksel, sayısal becerilerde yaşanan güçlükler (Diskalkuli) ve yazılı şekilde anlatımda yaşanan bozukluklardır (Disgrafi).

Özel öğrenme bozuklukları kalıtsal etmenlerin yanı sıra nörolojik bir hastalık, beyinde yaşanan hasarlar veya psikolojik birtakım sorunlardan ötürü olabileceği ifade edilmektedir (Yiğiter, 2005: 23). Özel öğrenme güçlüğü yetersizlik alanı içerisinde ilaç ile tedavinin etkilerinin bulunmadığına ilişkin sonuçlar, araştırmalar neticesinde ortaya konmuştur (Karabudak, 2021: 11). Bu sebepten dolayı söz konusu kişilerin eğitim yolu ile desteklenmeleri, normal eğitime ek olarak bireyselleştirilmiş eğitim programı (BEP) uygulanması sonucu iyileştirme çalışmaları gerçekleştirilmektedir (Doğan, 2012: 52; Anğay, 2016: 28-29).

2.4 SÜREĞEN HASTALIK

Kişinin fonksiyonlarının ve çalışma halinin engellenmesi durumuna sebebiyet veren, sürekli biçimde tedaviye ve bakıma gereksinim duyulan hastalıklara (idrar yolları, sindirim sistemi, kan, kalp-damar, deri ve cilt hastalıkları veya kanser, endokrin, metabolik vb. hastalıkların yanı sıra ruh ve sinir hastalıkları, HIV türü rahatsızlıklar) “süreğen rahatsızlık” adı verilmektedir (Aktuğ, 2008: 7). Bir diğer tanımsa doğum öncesi veya doğum sonrası herhangi bir nedenle ortaya çıkan, bireyin devamlı tedaviye ve bakıma ihtiyaç duymasından dolayı mesleki, eğitimsel veya sosyal yaşamının negatif yönde etkilenmesi halidir (Sucuoğlu ve Kargın, 2006: 93). “*Normal* olarak tanımlanmış olan seviyeden sapmış olma veya bozukluk şeklinde görülen, kalıcı hasar hali, telafisi bulunmayan patolojik değişimler neticesi oluşan, kişinin iyilik hali için özel eğitim, gözlem, bakım ve denetimi gerektirmekte olan durum” olarak da süreğen hastalık tanımı yapılmaktadır (Yurdabakan ve Yıldız Demirtaş, 2022: 295).

Süreğen hastalık konusunda uzman olanların açıklamalarına göre minimum üç ay devam eden, bununla birlikte daha ziyade hayatı boyunca ve tam anlamıyla tedavisi mümkün görülmeyen hastalık türlerini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Taş, 2007: 1). Süreğen hastalıkların sebepleri; doğumdan önceki genetiğe bağlı hastalıklar, annenin yaşı itibarıyla 17 yaşın altında ya da 35 yaş üstünde olması, kan uyuşmazlıkları gibi sebepler sayılırken, doğum esnasında bebeğin yeterince oksijen alamaması, doğumun olması gerekenden çok erken veya geç olması, bebeğin mikrop kapmış olması, uzman nezaretinde doğumun gerçekleşmemiş olması gibi sebepler; doğum sonrasıysa bebeğin ateşli hastalık geçirmiş olması, yeteri kadar beslenmemiş olması ve zehirlenme gibi sebepler sayılabilmektedir (Taş, 2007: 3).

Süreğen hastalığı bulunan öğrencilere evde eğitim hizmetinin yanı sıra, hastanede tedavi alıyor olması durumunda hastane okullarında hizmet verilmekte veya kaynaştırma eğitimlerinden yararlandırılmaktadır (Yılmaz Bolat, 2018: 166). Eski adıyla “hastane okulları”, bugünkü ismiyle “hastane sınıfları” sistemi, hastane ortamında yatarak tedavi almak mecburiyetinde kalan süreğen hastalık tanısı almış öğrencilerin öğretim yaşamının yarıda kalmaması amacıyla ve eğitim ortamına geri döndüğü zaman öğrenim yaşamında geride kalmaması adına Milli Eğitim Bakanlığı, üniversiteler ve Sağlık Bakanlığı arasında imzalanan bir protokolle oluşturulan bir sistemdir (Ünüvar, 2011: 33). Genel olarak süreğen

hastalık ilaçlar, diyet, hayat tarzındaki değişiklikler, tıbbi teknoloji kullanımı ve egzersiz gibi bileşenleri içerdiği için son derece dikkatli yönetilmesi gerekli olan bir süreç şeklinde kabul edilmektedir.

2.4.1 Dil ve Konuşma Yetersizlik Alanı

İletişim sırasında sözel ya da sözel olmayan birden çok becerinin etkin bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bireyler arasındaki söz konusu aktif iletişimi diğer canlılardan ayıran özellik ise “dil ve konuşma becerileri” şeklinde adlandırılmaktadır (Metin ve Yükselen, 2017).

Dil ve konuşma konusunda yaşanan zorluklar, sözel olan iletişim içerisinde değişik seviye ve biçimlerde oluşan düzensizlikler ve bozulmalar nedeniyle dilin kullanılmasında, konuşmanın gerçekleşmesinde ve iletişim sürecinde yaşanmakta olan zorluklar ile beraber, kişinin akademik anlamdaki performansını ve sosyal bakımdan uyum sağlayabilmesinin negatif bir biçimde etkilenmesine sebep olan bir bozukluk şeklinde ifade edilmektedir (Yıldırım Doğru ve Durmuşoğlu Saltalı, 2013: 53).

Dil ve konuşma terapisine ihtiyaç duyulan durumlar ele alındığı zaman; dil, yutma ve ses bozuklukları, geciken konuşma bozuklukları, sesletim sorunları, motor konuşma bozuklukları, afazi, hızlı konuşma bozuklukları, kekemelik, damak ya da dudak yarıklığı sebebiyle dil ve konuşmaya ilişkin sorunları veya işitme yetersizliğinden kaynaklanan dil ve konuşma bozuklukları gibi problemlerin de meydana geldiği görülebilmektedir (Duru vd., 2018).

2.4.2 Birden Fazla Yetersizlik Alanı

Birden çok yetersizliği bulunan kişi, önemli sayılabilecek eğitim-öğretim sorunlarına kaynaklık eden, iki veya daha fazla özel gereksinim çeşidinin bir arada bulunduğu ve çoğunlukla duyuşsal bir özel gereksinimin türüyle bir arada bulunan durumdur (Şanlı, 2020: 1). Bir diğer tanım ise Özel Eğitim Yönetmeliği kapsamında yer alan dördüncü maddenin “e” fıkrasında geçmekte ve “birden çok yetersizlik çeşidi olan birey” olarak tanımlanmakta; “görülmekte olan çoklu yetersizlikten ötürü kişinin destek eğitim ve özel eğitim hizmetlerine gereksinimi olduğu” ifade edilmektedir (MEB, 2018). İki ya da daha çok yetersizliğin bireyi her iki alan için de eşit düzeyde etkilediği görülmektedir (Balıkçı, 2019: 10). Ayrıca birden

çok yetersizliği bulunan kişilerde fiziksel ve duysal yetersizlik çeşitlerinin bir arada yer aldığı da türlü kaynaklarda görülebilir (Adıgüzel vd., 2017: 46). Kendilerinde var olan yetersizlikler incelendiğinde ise sözü edilen grup içerisinde yer alan kişilerin farklılıkları benzer özelliklerine kıyasla daha fazladır (Canarslan, 2014: 32).

Birden çok yetersizliği bulunan kişiler, uzun seneler eğitim ortamlarından uzak kalmış olsalar da kanuni hakların ve bilimsel çalışmaların düzenlenmesi sonucu eğitim hakkı elde eden söz konusu kişilerin yerinde tanılamalarının yapılması ve gereksinim duydukları eğitimin sağlıklı bir biçimde düzenlenerek, planlanması amaçlanmıştır (Adıgüzel vd., 2017: 46).

2.5 ÖZEL GEREKSİNİMİ OLAN BİREYE SAHİP AİLE

Her ebeveyn, aile olgusunu tamamlayabilmek amacıyla sağlıklı bir çocuğa sahip olmayı arzu eder ve anne ve babaların bebek bekleme süreçlerinde bebek ile alakalı hayaller kurdukları, söz konusu hayallerin ise çoğunlukla sağlıklı bir çocuk dünyaya getirme beklentisi üstüne kurulu olduğu görülmektedir (Yıldırım Doğru ve Durmuşoğlu Saltalı, 2013: 66). Bebek sahibi olmak için karar vermiş olan hiçbir ebeveynin engelli bir çocuğun doğması olasılığını düşündüğü söylenemez (Yıldırım Doğru ve Durmuşoğlu Saltalı, 2013: 66). Buna karşın ebeveynler, normal gelişim göstermekte olan bebek bekleme sürecindeyken yetersizliği bulunan bir bebeğin doğması halinde ebeveynlerde buna bağlı olarak karmaşık durum, düşünce ve duygular yaşanmasına neden olabilmektedir (Aral ve Gürsoy, 2009: 318). Çocukların farklı bir problem sonucu doğduklarını öğrenmiş olan ebeveynlerde söz konusu durum, onlar adına hayal kırıklığı yaratabilirken, bu tarz farklılıklar göstermiş olan bir çocuğun özel gereksinimleri, ebeveynlerin hayat şekilleri ve oluşturmayı arzu ettikleri planları etkilenebilir, onlar için sözü edilen durum yoğun bir endişe oluşmasını sağlayabilir (Yıldırım Doğru ve Durmuşoğlu Saltalı, 2013: 66). Ailelere verilmekte olan bu bilgiler ışığında, anne ve babaların yaşamakta oldukları şoku daha hafif bir biçimde atlatmaları, ilerleyen zamanlarda anne ve babaların çocuğun durumunun kabul edilmesinde çok mühim bir rol oynadığı kabul edilmektedir (Aral ve Gürsoy, 2009: 318).

Engelli bir şekilde doğmuş bir çocuğun anne ve babaları tarafından kabul edilmesi, ebeveynlerin bu noktada söz konusu durum ile alakalı daha fazla bilinçlendirilmesi ve bilgilendirilmesi de mühim bir rol oynamaktadır (Bıyıklı, 1995).

Engeli olan bir çocuğun aileye dâhil olmasıyla beraber, söz konusu durum aile içindeki tüm kişiler üzerinde etkisini göstermekte, ailenin o zamana kadar kurduğu dengeler değişmekte ve yeniden bu dengenin sağlanabilmesi, ailedeki bireyleri çok zorlamaktadır (Ahmetoğlu, 2004). Engeli olan bir bireyin aileye dâhil olması, anne ve babalar için çoğunlukla suçluluk duygusu ile birlikte panik durumu ve gelecek zamanlar için anne ve babaların ne şekilde bir yol takip edeceklerine ilişkin yüksek derecede bir endişe, korku ve üzüntü oluşturmaktadır (Aral ve Gürsoy, 2009: 321). Kimi zamanlarda anne ve babalar, engeli olan çocuklarından vazgeçme hissiyatını yaşayabilmekte kimi zaman çocuklara karşı aşırı düzeyde korumacı bir tutum içerisinde olabilmektedirler. Kimi anne ve babalar ise hissetmekte oldukları söz konusu karamsar duygulardan ya da yaşamakta oldukları durumdan ötürü sözü edilen duygularından ve düşüncelerinden utanarak, kendilerini suçlayabilmektedir (Atay, 1999).

Engeli olan bir kişinin varlığı, aile içerisinde yalnızca ebeveynleri değil, şayet aile içerisinde kardeş var ise onların arasındaki ilişkiyi ve iletişimi de etkileyebilmektedir. Aile içerisinde engeli olan bir bireyin var olması, ailenin bulunduğu koşullara bağlı olarak normal bir gelişim gösteren diğer kardeşin psiko-sosyal durumu üzerinde de etkisini gösterebilmektedir (Dyson, 1999). Engeli olan bir bireyin aileye dâhil olması ile beraber, çoğunlukla ailenin hayatı engeli olan çocuğun özel gereksinimleri çerçevesinde şekillenmektedir. Söz konusu gereksinimlerin giderilmesinde babadan daha ziyade annenin yükümlülüğünün olması, bütün vaktini, enerjisini ve ilgisini engeli olan çocuğa vermek durumunda kalmasından ötürü anne de diğer aile üyelerine karşı zorunlu bir uzaklaşma oluşturabilmekte, bu sebeple aile ortamı içerisinde aile üyeleri arasında birtakım anlaşmazlıklar yaşanabilmektedir. Özetle, gelişimsel bakımdan farklılığı bulunan bir çocuğun gereksinimleri, ailede yer alan bireylerin hayat tarzlarına ve ileriye dönük hedefledikleri planlarına doğrudan etki ederek, ailede yer alan bireyler arasında çok yoğun bir sıkıntıya ve endişeye sebebiyet vermektedir (Yıldırım ve Durmuşoğlu, 2013).

2.5.1 Özel Gereksinimi Olan Çocuğa Sahip Ailelerin Geçirmekte Olduğu Aşamalar

Çocuğun yetersiz olmasına yönelik tıbbi açıdan bir tanı konmasının ardından, ebeveynlerin hem çocuğu hem de yetersizliği özümsemesi sürecini sağlıklı bir biçimde geçirebilmesi önemlidir. Buna karşın ebeveynler, sözü edilen aşamaya gelene kadar birtakım adımları geçirmektedirler. Sözü edilen adımlar genellikle üç aşamada ifade edilmektedir (Darıca,

Abidoğlu ve Gümüüşcü, 2005). Özel gereksinimi olan çocuğa sahip ebeveynlerin, çocuğun doğmasından başlayarak göstermiş olduğu tepkiler aşağıda sıralanmıştır.

- a. Şok: Çocuğun yetersizliğinin bulunduğu öğrenildiğinde ebeveynlerde gözlemlenmiş olan ilk tepkidir. Aile, durumun öğrenilmesi esnasında şok yaşamaktadır. Bu adımda çoğunlukla kendisini çaresiz hissetme, ağlama, tepki vermeme gibi haller oluşmaktadır. Bu adımda ebeveynler, bir zaman çevreleriyle olan iletişimlerini tam anlamıyla koparabilmektedir (Yıldız, 2015).
- b. Reddetme (İnkâr): Anne ve babalar, çocuklarına konulan tanının doğruluğundan şüphe edebilir, durumu kabul etmeyebilir ve kendi görüşlerine destek olan kanıtları aramaya başlayabilirler. Değişik uzman kişilerden fikirler alarak yetersizlik tanısının yanlışlığını kanıtlamak için çalışabilir ve durumu reddedebilirler (Kartal, 2019: 221).
- c. Depresyon ve Acı: Ebeveynler çoğunlukla yetersizlik tanısı konmuş bir çocuğa sahip olma durumlarından ötürü hayal kırıklığı yaşayabilirler. Sözü edilen durum, “ideal çocuğun ölümünün” sembolüdür. Seilmekte olan bir kişinin kaybedilmesine denk gelen bir acı tepkisi yaratabilmektedir. Depresyon ve acı bazı ailelerde yaşam boyu devam edebilmektedir. Depresyon, içe dönük yaşanan bir öfke durumudur (Varol, 2010). Söz konusu durumda olan anne ve babalar sosyal temaslarını en aza indirebilirler ve çoğunlukla çevreleriyle ilişki, iletişim ve etkileşim kurmaktan kaçınabilirler. Anne ve babalar çocuğun yetersizliğiyle alakalı bilgi sahibi oldukça, çocuğun almış olduğu eğitim ile gelişebildiğini gördükçe yaşamakta oldukları olası depresyon durumlarında da azalma yaşanabilir (Genç, 2015).
- d. Suçluluk: Bu süreç, ailenin atlatmak için mücadele ettiğı en güç duyguların içinde barındığı süreçtir. Anne ve babalar, çocuklarının yetersizliğinin olmasından kendilerini sorumlu tutabilmektedir. Suçluluk duygularının nedeninin yetersizlik hali olduğunu anlayabilmeleri için yardıma gereksinim duymaktadırlar (Varol, 2010).
- e. Kızgınlık: Ebeveynlerin yetersizliği tanılanan çocuklarını kabul etme süreçlerinde kızgınlık, çok ciddi bir duvar oluşturmaktadır. Kızgınlık, iki şekilde ifade edilebilmektedir. “Niçin ben?” sorusu ilk aşamada sorulan sorudur. Sonraki aşamada ise kızgınlık başka kişilere yöneltilmektedir. Özel gereksinimi olan çocukların mevcudiyeti, ilk zamanlar hayatlarını ters-düz ettiğı için onlara da kızgınlık besleyebilen

aileler, söz konusu kızgınlıklarını aile içerisinde bulunan diğer kişilere de yansıtabilmektedir. Anne ve babalar bu aşamada yardım önerisinde bulunan kişilere ve uzmanlara da öfkeyle yaklaşabilmektedir. Zira bu durumdaki ebeveynler durumu kabul etmemeyi sürdürmekte, gerek geçmişi gerekse çevreyi muhakeme etmektedir (Ardıç, 2018: 28). Yoğun bir kızgınlık duygusunun hissedilmiş olması, aile içerisinde çok yoğun bir üzüntü duygusunun yaşanmasına da sebebiyet verebilmektedir. Zira genelde anne ve babalar, söz konusu durumu ne şekilde ifade edeceklerini bilememekte ve bu durumla ne şekilde mücadele edeceklerini tanımlayamamaktadır.

- f. Utanç: Aileler, utanma sebebi ile kendilerini sosyal çevrelerinden uzaklaştırmayı, özel gereksinimli çocuklarını ise başka insanlara göstermemeyi seçebilmektedir. Bunun nedeni, çocuğa acınması, küçük düşürülme beklentisinin bulunması ve çocuğun başka insanlarca kabul edilmeyeceği hissiyatıdır. Anne ve babalar çocuklarının yaşamakta olduğu yetersizlikleri kendi noksanlıkları olarak ifade edebilmektedir. Bu yaklaşım, ailenin özgüveninin yıkılmasına neden olabilmektedir (Genç, 2015). Anne ve babalar, genellikle kendilerini çocukları ile özdeşleştirdikleri için, çocuklarında belirlenen noksanlığı kendilerindeki bir noksanlık olarak da değerlendirebilmektedir. Bu sebeple engelli tanısı konmuş bir çocuk, ailelerin benlik saygılarını tehdit edebilmekte ve onların hayatlarındaki hedeflerini değiştirmelerine neden olabilmektedir (Varol, 2010).
- g. Pazarlık Etme: Pazarlık aşaması, seyrek görülen bir aşamadır. Ailelerin, çocuklarını normalleştirmesi amacıyla bilim insanlarıyla, tanrıyla ya da başka bir kişiyle pazarlık etmesi aşaması olarak ifade edilmektedir (Varol, 2010). Bu aşamada anne ve baba, bir biçimde çocukla alakalı konulmuş olan tanrıyı kabullenmekte, buna karşın sözü edilen tanının süreci ve gelişimiyle alakalı fikirlere adapte olamamaktadır (Duran, 2014).
- h. Uyum (Kabullenme): Uyum, ailelerin en çok ulaşabilmeyi arzu ettikleri hedeftir. Bu amaçla çok ciddi bir gayret sarf edebilirler. Uyum aşaması, sorunları anlamak ve çözmek amacıyla bilinçli bir gayret gerektirmektedir. Ancak önceki duygu durumları tam manasıyla ortadan kalkmamaktadır. Aileler, söz konusu duygu durumları ile mücadele ederek gerek kendilerinin gerekse çocuklarının pozitif ve negatif yönlerini kabul edebilmeyi benimsemektedir (Varol, 2010). Uyum aşamasına erişilebilmesi amacıyla güçlü ve sağlıklı bir çevre ile uzun bir zaman dilimine gereksinim duyulmaktadır. Ebeveynlerin önemli bir kısmı, uyum aşamasına ulaşamamaktadır. Kimi

anne ve babalar, “reddetme (inkâr)” aşamasında kalmakta ve ilerleyememektedir. Sözü edilen aileler, çocuklarının normal gelişim gösteren bir çocuk gibi olacağı beklentisi ile hayatlarına devam etmektedir (Mutlu vd., 2010).

2.5.2 Özel Gereksinimi Olan Çocuğa Sahip Ailelerin Karşı Karşıya Kaldığı Sorunlar

Özel gereksinimli olduğu tanısı konulan çocuğa sahip ailelerin karşı karşıya kaldıkları problemler beş grup altında aşağıda sunulmuştur.

- a. Psikolojik Problemler: Özel gereksinime sahip çocukların bakımını gerçekleştiren ebeveynlerin, bu süreç içerisindeki tecrübeleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kimi ebeveynler söz konusu durum ile kolay bir şekilde mücadele edebilir ve bu duruma adapte olabilirken kimi ebeveynlerse yaşamış oldukları problemler ile mücadele etme noktasında güçlükler yaşayabilmektedir. Söz konusu çocuğun bakımı, onların yıpranmalarına sebep olabilmektedir (Tamer, 2010). Özel gereksinimi olan bireye sahip anne ve babalar çocuklarının sağlık problemini yaşayarak gördükleri sürece stres, kaygı ve depresyon gibi duygu hallerini bozan olumsuz durumlara maruz kalabilmektedirler (Duran, 2014). Yetersizlik tanısı bulunan kişinin aile yaşamına getirmiş olduğu kaygı ve stres öğeleri, ailenin iç ve dış dinamiklerine ve ailenin iktisadi durumuna negatif yönde etki edebilmektedir. Ebeveynlerin stres ve kaygı seviyelerinin artmış olması, yaşamış oldukları depresyonun çoğalmasına ve benlik saygılarının azalmasına, bu durumda da evliliğe dair ilişkilerinin negatif yönde etkilenmesine sebebiyet vermektedir (Girli vd., 2000). Bu tarz negatif durumlar ve kriz halleri yaşamakta olan anne ve babalar, söz konusu süreçten psikolojik bakımdan negatif etkilendikleri için, kuvvetlenebilmeleri adına sosyal desteğe çok ciddi ihtiyaç duymaktadırlar. Bütünsel bir biçimde anne ve babaların ve çocukların desteklenmesi, kritik ehemmiyete sahiptir (Arıcıoğlu ve Gültekin, 2017).
- b. Eğitimsel Problemler: Anne ve babalar özel gereksinime sahip bir çocuğa sahip olduklarında, söz konusu duruma bir biçimde hazırlıksız yakalanmaktadırlar. Aile, özel gereksinim olan bir çocuğun mevcudiyetine adapte olmak için gayret göstermektedir. Söz konusu süreç içerisinde yetersizlik tanısı konulan çocuklarına ne şekilde yardımda bulunacaklarını öğrenmek ve çocuklarının eksik olan yanları ile alakalı bilgi sahibi olmayı arzu etmektedirler (Eripek, 2009). Aile, çocuklarına konulan tanıyı öğrenip, bu

hususta devamlı araştırmalar yaptıkları için çocuğuyla alakalı diğer mühim faaliyetleri ihmal edebilmektedir. Ailenin ğrenim düzeyi, eğitsel sorunlar ile mücadele edebilme noktasında son derece mühimdir. Yüksek düzeyde bir öğrenime sahip olunması, ailelerin daha çok bilgilenmeleri, detaylı sorun çözme becerileri sağlayabilmeleri anlamında önemli kabul edilmektedir (Sarıhan, 2007). Tüm gün özel gereksinime sahip çocuğu ile yaşamakta olduğu sorunlar ile mücadele etmek ve ailenin yaşamakta olduğu olumsuz durumları hafifletebilmek amacıyla basit, üstün kr, bilinen ve genel yollar bir kenara bırakılarak, yetersizlik yaşamakta olan çocuğun hayat boyu eğitim ve destek alması sağlanmalıdır (Duran, 2014). Ailelere çocuklarının hem tanısıyla hem de eğitimiyle alakalı etkin ve doğru yönlendirmelerin yapılması ile çocuğunun destek eğitim süreci için en kritik dönem olarak kabul edilen erken yaşlardan başlanması son derece değerlidir. Erken yaşlardan başlayarak verilmekte olan sağaltım ve özel eğitim hizmetleri, ebeveyn-uzman koordinasyonu ile beraber güzel neticelere erişebilmektedir. Gelişimsel yönden yaşanan aksamalar sebebiyle özel gereksinime sahip çocukların anne ve babalarının aile eğitim programlarına katılım göstermesi, söz konusu çocuklarının eğitimsel açıdan güçlenebilmesi için önem arz etmektedir (Mukaddes vd., 2022: 10).

- c. İktisadi Problemler: Özel gereksinime sahip çocuğun doğmasıyla beraber anne ve babadan birisi, çocuklarının gelişim geriliğine destek olmak amacıyla daha çok vakte gereksinim duymaya başlamaktadır. Bu durumdan ötürü çoğunlukla annelerin çalıştıkları kurumlardan ayrıldıkları gözlemlenmektedir. Bu durum, aile içerisinde aynı zamanda gelir açısından kayıp yaşanmasına da neden olmaktadır. Anne ve babalar, çocuklarının özel gereksinimiyle alakalı olarak rehabilitasyon hizmeti, tıbbi destek, bakım desteği, ilave araçların edinilmesi ve özel eğitime bağlı destek eğitimi gibi ilave masraflar ile karşı karşıya da kalabilmektedir (Wallander vd., 1989).
- d. Sosyal Problemler: Sosyal ortamın özel gereksinime sahip çocukla alakalı negatif geri dönütleri, ailede bulunan her bir bireyin, çocuğun tepkilerinden ve davranışlarından ötürü utanmasına, anne ve babaları ise sosyal anlamda yalnızlığa götürmekte olan davranışlar olarak açıklanmaktadır (Duran, 2014). Özel gereksinime sahip çocuğun mevcudiyetiyle beraber yaşanmakta olan negatif süreç içerisinde aileler, sosyal etkinliklere çok daha az vakit ayırmaya başlamaktadır. Söz konusu süreçten en fazla annelerin olumsuz yönde etkilendikleri görülmektedir. Annelerin, çocuklarının

bakımıyla daha yakından ilgileniyor olmaları, çok fazla enerji tüketmelerine ve kendilerini daha yorgun hissetmelerine neden olmaktadır. Bu sayede kendilerine zaman ayıramamış olan anneler; eşleri, diğer çocukları ve sosyal çevreleri ile çok az paylaşım içerisine girmektedir (Sarıhan, 2007).

2.5.3 Özel Eğitime İhtiyaç Duyan Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Yapması Gereken İlave Görevler

Özel eğitime gereksinim duyan çocuğun dünyaya gelmesinden başlayarak, anne ve babalar üstünde söz konusu durumun zorlayıcı etkileri de oluşmaya başlamaktadır. Anne ve babalar, söz konusu zorlayıcı etkiler ile baş etmeye çalışırken, bir yandan da ailenin denge durumlarını muhafaza etmek için gayret göstermektedir. Söz konusu süreç içerisinde ailenin yapması gerekli olan hem kolaylaştırıcı hem de zorlaştırıcı birtakım yükümlülükler bulunmaktadır. Aşağıda söz konusu yükümlülükler açıklanmıştır.

- a. Özel gereksinimi olan çocuğun bakımının üstlenilmesi: Ailenin özel gereksinime sahip çocuğun bakımı için harcamakta olduğu çaba ve emek, normal bir çocuğun bakımına kıyasla çok daha fazladır. Bilhassa ağır seviyede engeli bulunan ya da süregelen hastalığı bulunan kişilerin bakımı, ailelerin vaktinin neredeyse tamamını çocuklarına ayırmasını gerektirmektedir.
- b. Maddi destek: Özel gereksinimi olan çocuğu bulunan aileler, hastaneyle daha çok ilişki içerisinde olmaktadır. Bununla birlikte özel eğitim ihtiyacı olan çocuğun gerek tedavi gerekse müdahaleye dönük masraflarının da fazla olduğu bilinmektedir. Çocuklarının sağlığı için ilave gıdanın temin edilmesi ve özel malzeme ve materyallerin temin edilmesi gerekebilmektedir.
- c. Öğrenme ve davranış sorunlarına karşı destek alınması: Özel gereksinimi bulunan çocukların günlük hayatta sergilemekte olduğu uygun olmayan davranışlar ile eğitim ortamındaki eğitsel çalışmalara adaptasyon zorluğundan ötürü, uzmanlardan destek almaları gerekli görülmektedir.
- d. Psikolojik destek alınması: Özel eğitimi gereksinim duyan çocuklar, çoğunlukla sosyal çevrelerinden negatif duygu dönütleri almaktadır. Bu sebeple gerek çocuk gerekse

ebeveynlerin yıprandıkları gözlemlenmektedir. Bu durumdan bilhassa negatif yönde etkilenmekte olan çocuğun ailesinin psikolojik desteğe gereksinimi olduğu açıktır.

- e. Diğer kardeşler ile ilgilenilmesi: Anne ve babalar vakitlerinin önemli bir kısmını özel gereksinimi olan çocuklarına ayırdıkları için normal çocuklarını ihmal etmektedirler. Söz konusu durumda kardeşlerde yaşanabilecek duygular genellikle kızgınlık, öfke ve hayal kırıklığıdır. Ebeveynlerin engelli çocuğunun haricinde bir normal çocuğunun karşılaşması olası bu tür sorunlarıyla da alakadar olması, onlara ilave yükümlülükler getirmektedir (Önen, 2012).
- f. Eğitim sürecinin izlenmesi: Özel eğitime gereksinim duyan çocuğun eğitim-öğretim sürecinden aktif olarak yararlanmasında anne ve babaların, çocuğun gelişim süreci içerisinde aktif olarak rol almaları son derece kritik bir husustur. Bu nedenle, anne ve babaların da eğitim almaları son derece ehemmiyet arz etmektedir. Çocuğun eğitim ile edindiği davranışsal, sosyal, bilişsel ve öz bakım becerilerinin, aile tarafından koordineli bir biçimde izlenmesi, öğrencinin söz konusu yetileri kalıcı duruma getirmesinde oldukça önemli kabul edilmektedir (Ordu, 2005).
- g. Eşlerin arasında yaşamakta olan ilişki: Yetersiz olduğu tanılanan çocuğun dünyaya gelmesinden itibaren eşlerin arasındaki sorunlarda artış görülebilmektedir. Yetersizliği bulunan çocuğun dünyaya gelmesi ile kendilerini suçlamaya başlamaları, çocuklarına dair beklentilerinde aynı fikir yapısında bulunmamaları, kendilerine zaman ayıramamaları gibi davranışlar, ailelerde sıklıkla görülebilmektedir. Söz konusu sorunların yanında evliliğe dair problemler, yaşanabilecek olası maddi sıkıntılar gibi durumlar, anne ve babalara daha çok yükümlülük getirmektedir (Diken, 2012). Anne ve babaların yaşamakta oldukları güçlükler, kendi aralarındaki iletişime ve ilişkiye de tesir etmektedir. Bu noktadan hareketle, özel gereksinimi olan çocuğa sahip anne ve babalarla çalışmakta olan uzman kişilerin ailelere, onların iyilik durumlarına destek olacak çalışmalar sunabilmesi hayati önem arz etmektedir (Doğan, 2015).

Yukarıda detaylarına yer verilen özel gereksinimli bireyin ve ailesinin karşı karşıya olduğu durumlar, söz konusu kişilerin, hatta çevrelerindeki insanların yaşamını doğrudan etkileyebilmektedir. Bilhassa çalışma içerisinde de bahsedildiği üzere, sosyal açıdan yalnızlığa sürüklenen bireylerin yaşadığı durumların gerek kendilerine gerekse çevrelerinde

bulunan yakınlarına önemli etkileri bulunmaktadır. Bu bağlamda bir sonraki bölümde araştırmanın konusu gereği sosyal yurttaşlık kavramı ve bu kavramdan hareketle sosyal yurttaşlık teorisine değinilmiştir.



3. SOSYAL YURTTAŞLIK

Bu bölümde; kavramsal açıdan yurttaşlık terimi ile tarihsel açıdan sözü edilen terimin yaşadığı dönüşüm, sosyal yurttaşlık kuramı bağlamında Thomas Humprey Marshall ile yurttaşlığı meydana getiren haklar, sosyal yurttaşlığın toplumsal eşitliğe etkisi ve yurttaşlık hakları ile insan hakları arasındaki ilişkiler üzerinde durulmuştur.

3.1 YURTTAŞLIK KAVRAMININ TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

Kavram olarak yurttaşlık, ilk ortaya çıkmış olduğu zamandan bugüne zamanın politik, iktisadi ve sosyal şartlarına göre türlü dönüşümler geçirmiştir. Sosyal bilimlerdeki birçok kavrama benzer şekilde çıkış noktası, Antik Yunan olarak kabul edilmiş olan söz konusu kavram, diğerlerinden farklı olacak şekilde Sparta kentinde ortaya çıkmıştır. Savaşçı karakteri ile bilinmekte olan Sparta devleti, literatürde askeri çalışmaların her şeyin önünde kabul edildiği bir devlet şeklinde nitelendirilmektedir. Bu bakımdan gerek felsefi gerekse politik düşünceler tarihine katkısı ile hatırlanmayan bu devletin kavram olarak “yurttaşlığın” doğduğu yer olması son derece dikkat çekicidir.

Hem Sparta kentinde hem de Atina kentinde temelleri atılmış olan yurttaşlık, dönüşüm sürecine Roma İmparatorluğu’nun değişken politik ortamı içerisinde devam etmiş, bireyleri topluluklar halinde bir araya getirme misyonunun yüklenmiş olduğu bir kurum haline gelmiştir. Orta Çağ zamanlarında parçalanmış egemenlik düşüncesi ile beraber sönük bir hal alan yurttaşlık, mevcudiyetini şehir devletleri ekseninde sürdürmüştür. Alt sınıflar tarafından yapılan hak talepleri ile beraber devrimler çağına girilmiş olması, kavramsal açıdan yurttaşlığın tekrar yükselişini sağlamıştır. Ulus devletlerin tarih sahnesinde görünmeye başlaması ile yükselişini noktalayan kavram, bugün halen sosyoloji, siyaset bilimi ve hukuk gibi pek çok sosyal bilim için inceleme ve araştırma konusu olmayı sürdürmektedir. Yurttaşlık teriminin geçirmiş olduğu değişim süreçlerinin incelenmesi, terimin özünün anlaşılması açısından son derece mühim olduğu için çalışmanın devam eden bölümünde bahsedilen tarihsel dönüşümlere değinilmiştir.

3.1.1 Antik Yunan Dönemi

Yurttaşlık kavramının ilk ortaya çıkış noktası, yukarıda da ifade edildiği üzere Sparta’dır. Antik Yunan döneminde Sparta toplumu üç sınıftan meydana gelmektedir. Bunlar; yönetimi

ellerinde bulundurmakta olan ve Sparta’da yaşayan yurttaşlar, bir diğer ifadeyle Spartalılar, yurttaşlık ile ilgili hakları tam manasıyla sahip olmamanın yanında hür olan, politik ve askeri açıdan Spartalılara bağlı olan Periokioslar ve köle olarak toprağa bağlı bulunan Helotlardır (Çığır Dikyol, 2016: 192; Tekin, 2016: 71-73).

Halk arasında efsanevi bir karakter olarak kabul edilen ve Yunan geleneğindeki yaygın olan inanca dayanmakta olan Spartalı Lykurgos, içinde yaşanılan dönemde “Lykurgos Kanunları” olarak hatırlanan reformlar sisteminin kurucusu olarak bilinmektedir. Lykurgos aynı zamanda sosyal ve iktisadi alanı tertip eden bir dizi yenilik haricinde Sparta yurttaşlığına biçim veren birey olarak anılmaktadır (Plutarkhos, 2010).

Buna göre bir grup asker seçkisinden meydana gelen ve *Spartiat* şeklinde isimlendirilen yurttaşlar, kendileri için *eşitler* anlamına gelen *Homoioi* sözcüğü ile seslenmişlerdir. Her birisi *Kleros* olarak isimlendirilmiş olan kamu arazilerinden bir pay sahibi durumunda bulunan Spartalılar, kendi topraklarını işlemeleri amacıyla *Helotların* çalışmalarına bağımlı yaşamışlardır. İktisadi anlamda tam anlamıyla köle emeğine bağlı bulunmak, yurttaşlığın önemli bir parçası kabul edilmektedir. Onların temel görevleri, devletin yönetilmesi ve korunmasıdır. Bu çerçevede son derece katı ve disiplinli bir eğitim programına tabi tutulmaları zorunlu görülmüştür. Söz konusu eğitimi başarı ile sonlandırabilen genç erkekler, 20 yaşına geldikleri zaman 300 civarında mensubu bulunan bir karavana için seçilerek, yemek ücretlerini ödeyebilir pozisyonda olmaları koşuluyla yurttaşlar topluluğunun bir parçası olmaya amade olmuşlardır. İyi askerler olarak kendilerini görevleri için adanmış olan sadakat sahibi yurttaşlar, kanunlara tam itaat ve meclise katılım göstermekle hizmetlerini tamamlamış olarak *Arete*, bir diğer ifadeyle yurttaşlık onuruna erişmişlerdir (Heater, 2010: 15-25). Sparta temelli yurttaşlık modeli kapsamında yurttaşların eğitim süreçlerinde son derece sert metotlara başvurulmuş olması, iktisadi anlamda kölelerin kendileri için emek sarf etmelerine bağımlı olunması ve askerlik hizmetinin, yurttaşlık kurumunun temel ögesi olarak sunulması eleştirilmiş olmasına karşın, Lykurgos Kanunlarından sonra yurttaşlık kavramının; “görev bilinci”, “eşitlik”, “sadakat” ve “politik katılım” gibi değişmez prensipler ortaya konduğu da unutulmamalıdır (Heater, 2010: 24-26).

3.1.2 Atina Dönemi

Yurttaşlık ile ilgili Atina dönemi incelediğinde ise kuşkusuz Platon ve ideal devlet anlayışındaki yurttaşlık düşüncesi ile karşılaşılmaktadır. Sözü edilen ideal devlet anlayışında yurttaşlar; yöneticiler, üreticiler ve koruyanlar şeklinde üçe ayrılmaktadır. Platon (2012: 109-113), Sparta kentindeki var olan yurttaşlık sisteminde olduğu üzere askerlerin, bir diğer ifadeyle koruyucuların benzer zor ve katı eğitime tabi tutulması, devlete karşı ulu bir bağlılık içinde görevlerin icra edilmesi, herhangi bir zanaat ya da ticaret ile uğraşılmaksızın sadece devleti korumak ile görevlendirilmeleri gerektiğini savunmuştur. Üretici konumunda bulunan sınıf, meslek sahibi olan ve ticaret ile uğraşan erkekleri kapsamakla beraber, Sparta kentinde kurulan sistemin tersine “yurttaş” olarak kabul edilmiştir. Buna karşın söz konusu yurttaşlık, yönetime katılım göstermenin mümkün bulunmadığı, “pasif yurttaşlık” olarak adlandırılmıştır (Heater, 2010: 28).

Platon tarafından sosyal yurttaşlık modelinin vurgulandığı bir diğer yapıtı olan “Yasalar” da daha değişik bir model ortaya koymuştur. Bu modele göre yurttaşlar, Sparta kentinde olduğu üzere iktisadi yaşamın haricinde olup, toprağı işlemekle görevli olan köle sınıfının üretimine bağımlı yaşamaktadır. Buna karşın, Lykurgos tarafından kurulmuş olan düzenin tersine, yurttaşların arasında herhangi bir eşitlik bulunmamakta ve iktisadi varlıklara göre sınıflara ayrılmış olmaları söz konusudur. Bu durum, beraberinde politik alanda servetin ön planda yer aldığı bir sistemi meydana getirmiştir. Bununla birlikte, mühim makam ve görevlere getirilmesi planlanan bireyler de söz konusu sınıf özelinde seçilmektedir (Platon, 2019: 178-197). Yapıtının pek çok noktasında yurttaşların arasındaki dostluktan ve ahenkten bahsetmiş olan Platon’a göre yurttaşlık eylemi; kanunlara saygı, dayanışma ve ahenk içerisinde yaşam sürme temelinde yükselmektedir (Heater, 2010: 28). Platon’un öğrencisi olan Aristoteles, hocasından farklı olacak şekilde ideal bir devlet anlayışı yaratmaktan ziyade mevcut bulunan anayasaları inceleyerek, temel niteliklerini tespit etmekle ilgili çalışmalar yürütmüştür.

Aristoteles (2018: 255), kavram olarak yurttaşlığa en fazla katkı sunduğu yapıtı olan *Politika* içerisinde tanım olarak yurttaşlıkla ilgili üzerinde her kişi tarafından anlaşılabilen genel bir tanım bulunmadığından bahsetmektedir. Aristoteles’e Aristoteles (2018: 159-160) göre yurttaş olabilmek, zaten bireyin doğasında vardır, zira birey, siyasi bir hayvandır. Birey

özünde gelişim gösterdikçe, devlet işlerine katılım göstermek amacıyla kendisinde var olan kapasitenin yükseldiği doğal bir katılım mekanizmasının farkına varmaktadır.

Yurttaşlık temelde, anayasalara göre değişiklik gösterebilen bir terim olmasına rağmen, genel manada yasama ve yargı sistemi içerisinde kendisine yer bulan her erkek kişi, kamusal yaşama sırasının gelmesi ile “yöneten” ve “yönetilen” konumu içerisinde yurttaş kabul edilmektedir. Bu sebeple iyi bir yurttaş, yönetmenin olması gibi yönetilmenin de kapasite ve bilgisine sahip olmalı, kural koymasını bildiği gibi kurallara tabi olmasını da bilmelidir. Yurttaşlık erdemi, söz konusu iki bakış açısına sahip olmada yatmaktadır (Heater, 2004: 4). Aristoteles tarafından “yurttaş” olarak nitelendirilen saygın grup için saymış olduğu nitelikler ile söz konusu kişilerden beklemekte olduğu davranış ve görevler, bugünün yurttaşlık yaklaşımına çok uygun olmasa da yurttaşlığın tarihsel süreci açısından uzun sayılabilecek bir süre ehemmiyetini muhafaza etmiş, modern düşünce sisteminin temellerinde kendisine yer edinmiştir.

Aristoteles’in *Atinalıların Devleti* adlı yapıtı, Atina’nın büyük kanun koyan kişisi Solon’un yurttaşlık ile ilgili reformlarını kapsayıcı bir biçimde ifade etmesi açısından, Atina yurttaşlık sisteminin anlaşılabilmesi adına mühim bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Solon yurttaşları; beş yüz kileliler (çiftlik sahipleri), işçiler, atlılar ve erler olacak şekilde varlıkları kapsamında dört sınıfa ayırmaktadır. İşçi sınıfı içerisinde yer alanlar sadece mahkemelere ve meclise üye olma hakkına sahiplerken, Solon diğer üç sınıfı varlık seviyelerine göre mühim görevlere atamaktadır (Aristoteles, 2014, 21). Bu durum da beraberinde soya ve kanuni haklara göre değil, zenginliğe göre sahip olma fırsatını getirmektedir. Artık toplumsal sınıflar, soyluluğun temelinde değil, zenginliğin temeli üzerinde yükselmektedir.

Atina şehrinde demokratik yönetim sürecinin başlangıcı kabul edilmiş olan VI. asrın bitiminde baş sivil yetkili statüsündeki Kleisthenes, yurttaş statüsünde bulunanları gerek toplumu gerekse toprağı kapsayan karmaşık gruplara ayırmıştır (Heater, 2004: 38-39). Bu noktada temel gaye, daha çok bireyin devlet yönetiminde söz sahibi olabilmesi amacıyla bir araya getirilmesidir (Aristoteles, 2014: 45). Bu sayede farklı 30 bölgeye ayırmış olduğu toprak parçalarını, her kabileye üç bölge gelecek biçimde 10 kabileye dağıttığı görülmektedir. Her kabileden seçilmiş olan 50 birey, 500 bireyden oluşan şehir meclisini

meydana getirmiştir. Sistemin temeli incelendiğinde ise yurttaşların, 139 idari bölge olan *Deme* ye ayrıldıkları görülmektedir (Heater, 2004: 39-40).

Beşinci asrın ortalarında Perikles, mahkeme içerisinde jüri hizmeti karşılığı olarak ödeme yapıyor olması sistemi ile fakirlerin de söz konusu yurttaşlık haklarından faydalandıklarını dile getirmiş, devlet işleri içerisinde bulunmayı yurttaşlığın temel bir gereği olarak gördüğünü, devlet işlerine müdahil olmayan kişilerin kendi hallerinde sessiz bir yurttaş değil, bilakis hiçbir işe faydası dokunmayan birisi olduğunu belirtmiştir (Tunçay, 1985, 26). Bunun yanı sıra, yurttaşlık statüsünü sadece babası değil, aynı zamanda annesi de Atina doğumlu olan meşru erkek çocuklar ile sınırlandıran bir değişikliğe gitmiş, bu sayede yurttaşların sayısı kayda değer düzeyde azalma göstermiştir (Heater, 2004: 40).

Katılım, özgürlük ve eşitlik idealleri, Atina demokrasisinin ana prensipleri olarak kabul edilmektedir. Söz konusu özgürlük, sadece Perikles tarafından ifade edilmiş olan “bireyin kendi kendisinin sahibi ve efendisi olması” şeklinde değil, aynı zamanda konuşma özgürlüğünü de içerisine almaktadır. Yurttaşların söz konusu özgürlüğü etkin bir biçimde kullanarak görevlerini yerine getirmeyen ve güncel konuları tartışmaya azimli olmaları, sistem açısından yaşamsal bir ehemmiyet arz etmektedir. Mevcut bulunan sınıf sistemine karşın yurttaşlar, sözü edilen katılım ile özgürlüklerini kullanmakta, eşit bireyler olarak sistem içerisinde yerlerini alabilmektedir. Bununla birlikte Atina’da tam anlamı ile yurttaş olmanın erkek cinsi ile ifade edildiği belirtilmekte, Atina kentinde yaşamakta olan kadınların ve çocukların bu katılım, özgürlük ve eşitlik kavramlarının dışarısında yer aldığı da bilinmektedir (Heater, 2004: 40-43)

Genç bir erkek bireyin yurttaşlık statüsüne erişebilmesi, 18 yaşına geldiğinde üyesi bulunduğu *Deme* ye yapmış olduğu yurttaşlık başvurusunun mensuplarca kabul edilmesi şartına bağlıdır. Bu noktada genç bireyin gerçek anlamda olması gereken yaşta ve özgür olma durumuna; Atina doğumlu baba ve anneden meşru bir biçimde doğma durumuna bakılmaktadır. Onay almış olan erkek birey, askerlik eğitimine katılıp, 30 yaşına geldiği zaman jüri mensubu olmak için hak kazanmaktadır (Aristoteles, 2014: 84-86).

Bütün yurttaş olan bireylerin Meclis toplantılarına katılmak için hakları bulunmaktadır. Her yurttaş olan birey, merkezi hükümetin mekanizması altında bulunmasa da üyesi olduğu *Deme* de sanki küçük bir polis gibi yurttaşlığa dair pratiklerini yerine getirebilme şansına

erişebilmektedir. Bu sayede her yurttaş olan birey, doğrudan yönetim tecrübesine sahip olmuştur (Heater, 2004: 47).

3.1.3 Roma Dönemi

Roma dönemi yurttaşlığı, Roma'nın zaman içinde geçirmekte olduğu yönetsel değişikliklerden bağımsız olacak şekilde pek çok noktada Yunan yurttaşlık modelinden farklılaşırken, Yunan yurttaşlığının dışlayan özelliğinin tersine, daha kapsayıcı bir modele evrilmiştir. Stoacılık, felsefi temelleri olan söz konusu kapsayıcılığın en mühim nedenlerinden bir tanesi de yeni toprakların fethedilmesi ile beraber izlenmiş olan yayılmacı politikalar olmuştur (Kartal, 2010: 17).

Milattan Önce 753 senesinde İtalya'nın Palatium tepesinde kurulmuş olduğu kabul edilen Roma, ilk zamanlar asillığe dayanan bir toplum şeklinde örgütlenmiş ve yurttaşlık haklarından yararlanan; Roma toplumu, curialar, kabileler ve klanlar olacak şekilde dört sınıfa ayrılmıştır. Klanlar içerisinde var olan eşitliğin bozulmuş olması, zamanla toplumun üç sınıfa ayrılmasına sebebiyet vermiştir: Klan başkanları ile onların soyundan gelen asil sınıf *Patriciler*, onların himayesi altındaki *Clientler* ve Roma'nın himayesi altına giren toplumlardan meydana gelen *Prebler* (Yılmaz, 2015: 165-167). Toplum genelinde en ayrıcalığa sahip sınıf olarak kabul edilen Patriciler; dini, iktisadi ve toplumsal açıdan bağımsız olup, devletin yönetim sürecine katılım gösterme hakkını elinde bulunduran tek sınıftır. İktisadi açıdan Patricilerin himayesi altında yer alan Clientler, özgür olmalarının yanında seçme ve seçilme gibi politik haklara sahip olmamışlardır. Bunların yanı sıra, küçük çapta çiftçilik ile uğraşan veya zanaatçı olan Prebler ise ilk zamanlar politik haklardan yararlanamamış, asker olamamış veya özel hukukta birtakım hakları sınırlandırılmıştır (Karadeniz Çelebican, 2010: 41). Milattan Önce 494 senesinde ayrıcalıklı sınıfa karşı verilmiş olan mücadeleler ile kendilerine özgü bir meclis oluşturma başarısı göstermişlerdir. Bu sayede menfaatlerin muhafaza edilebilmesi amacıyla türlü yetkiler ile donatılmış oldukları ve kendilerini temsil edecek olan bireyleri seçtikleri bir kurumu ortaya çıkartmalarıyla Roma'da Cumhuriyetin temellerinin atıldığı söylenebilir (Bellamy, 2008: 35-36).

Roma'nın yurttaşlık tarihi, Antik Yunan'da bahsedilenin tersine, büyük kanun koyucuların metinleri ile değil, sınıfsal mücadeleler ile kazanılmış bir yurttaşlık statüsüne

dayandırılabilir. Roma’da yurttaş olan bir birey, Roma siyasal tarihinin her kademesinde kendisinin bir parçası olan oy hakkı, ölüm cezalarına karşı temyiz hakkı gibi daha ziyade üst sınıflar için pratik anlamda bir ehemmiyeti bulunan seçilme hakkı gibi kamusal hakların yanı sıra diğer yurttaş olan bireylerle ticaret hakkı ve aile kurma hakkı gibi yurttaş olmayan bireylerin sahip olamadığı, özel hukukun alanına giren haklara sahip olmuştur (Crook, 1984: 255). Yurttaş olan bireylerin en mühim görevleri askerlik hizmetinde bulunmaktır. Bunun yanı sıra devletin posta servisi ve yolların bakımı için hayvan temin etmek; görevin ne olduğuna bakılmaksızın gereken hallerde jüri, hakem veya muhafız olunması; yurttaş olmayan bireylerin ödemelerine kıyasla çok daha düşük meblağlarda vergi ödemesi yapmaları diğer sorumlulukları arasında yer almaktadır (Plessis, 2010: 100).

Roma’da yurttaş olmak, Cumhuriyet dönemi için önemli bir ayrıcalık kabul edilmiştir. Cicero tarafından ifade edilen meşhur; “Ben bir Roma yurttaşıyım” ifadesinde görülebileceği gibi yurttaşlık, bir gurur ifadesi olabiliyorken, imparatorluk zamanında egemen olan yayılmacı politikanın neticesi yeni fethedilmiş olan toprakları uyum ve barış vaadi ile bir araya getirmek, sınıflar arasında yaşanan çatışmaları en aza indirmek, hukukun egemenliğinin artmasını sağlamak için kullanılmakta olan bir araç durumuna gelmiştir (Kartal, 2010: 19). Milattan Önce 381 senesinin sonlarına doğru Roma’ya düşmanlık besleyen Latin şehri Tusculum’a karşı barışçıl bir tavır ile tam yurttaşlık hakkının verilmesi sonucu başlamış olan söz konusu süreç, Milattan Önce 338 senesinde Latin Savaşı’nın sonucunda yedi Latin şehrine, oy verme hakkı bulunmayan, buna karşın bir Roma yurttaşı ile eşit olarak evlenme ve ticaret yapma hakkı tanıyan bir çeşit “yarı yurttaşlık” statüsü verilmesi ile sürmüştür. Söz konusu yeni statü, yurttaşlığın gerek kamusal gerekse özel alandan meydana gelen iki yönlü bir kavram olarak anlaşılmasına dayanmış ve yurttaşlığın devleti bir arada tutabilme aracı şeklinde kullanılmaya başlandığını ortaya koymuştur. Milattan Sonra 212 senesinde “Carecalla Fermanı” ile imparatorluğun bütün hür insanlarına yurttaşlık hakkı verilerek yurttaşlık, İtalya’nın sınırlarının dışına taşmıştır (Reisenberg, 1992: 58).

Yunan uygarlığının katılımcı bir demokrasi yurttaşlığı görüşünün tersine, Roma’da yurttaşlık hukuku temelli bir toplumun gerçekliği dikkat çekmiştir. Hem hizmeti hem de sadakati ödüllendirebilmek adına kullanılmakta olan yurttaşlık üzerine kurulu bir

imparatorluk, hür insanların evrensel yurttaşlığı, insanoğlunun evrensel kardeşliği gibi Stoacı görüşün etkisi ile yönetilmiştir (Reisenberg, 1992: 57).

Sosyal bir hayvan şeklinde adlandırılan ve devletin yönetim sürecinde aktif bir rol oynamakta olan yurttaş, hukukun koruması altında bulunan bir kişiye, yurttaşlık da yasal bir statüye evrilmiştir. Bu sayede yurttaşlığı yasal bir statü olarak görmekte olan çağdaş yaklaşımın temelleri Roma’da atılabilmektedir (Kartal, 2010: 20-21).

İmparatorluğun yıkılması ile beraber kavramsal açıdan yurttaşlığın, Orta Çağ Avrupası içerisinde silik de olsa ne şekilde mevcudiyetini devam ettirdiğini incelemek, söz konusu kavramın yaşadığı tarihsel dönüşüm içerisinde özünü ne şekilde muhafaza ettiğini anlayabilmek açısından önem arz etmektedir.

3.1.4 Orta Çağ Dönemi

Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılması ile beraber başlamış olduğu kabul edilen Orta Çağ, her ne kadar üstünde yapılan tartışmalar devam etmekte olsa bile feodalite, merkezi yönden bir erkin olmayışı ve Hristiyanlık dininin kurumsallaşması ile ilişkilendirilmektedir (Yalçinkaya, 2015: 223). İmparatorluğun çökmesi ile Roma yurttaşlığının da sona ermesi ve klasik yurttaşlık geleneği ile bağdaştırılamayan Hristiyanlık inancının da her geçen gün dünya geneline yayılıp kökleşerek kurum bir hale gelmesi, feodal üretim sürecinin temellerini meydana getiren “parsellenmiş hâkimiyet yaklaşımı” (Anderson, 1974: 148) kavramsal olarak yurttaşlığın önemiyetinin gün geçtikçe kaybolmasına ve yeni bir dönemin başlamasına sebebiyet vermiştir.

Roma’da toplum adına geleneksel ve hukuki manada son derece mühim olan devlete karşı sadakat prensibi, Germen krallıklarının kabile örgütlenmesi temelli şeflere bağlı olma ve savaşma güdülerıyla uyuşmayan bir yapı içerisinde olmuştur. Roma’nın hususi mülkiyet yaklaşımına gösterilen uyum ise topluluğa bağlı mensuplarını etrafında toplamayı başarabilen şeflerin savaşımlardan kazanmış oldukları ganimetleri, kendilerinin ardından alttan gelen soylarına geçecek bireysel bir mülk olarak görmüş olmalarından farklı bir şey olmamıştır. Bu durum da, sözü edilen mülkün muhafaza edilmesi için bireysel sadakat bağlarını kuvvetlendirmeye, feodal yapının iktisadi ve toplumsal manada temellerinin atılmasına etki etmiştir (Yalçinkaya, 2015: 239-240).

Devlete karşı sadık olmanın yerini bireysel sadakatin almış olması, yurttaşlık kavramının şehir ölçeği içerisinde bir pratik olarak kalmasına neden olmuştur (Kartal, 2010: 22). Bu durum beraberinde kavramsal açıdan devletin XIII. asra kadar silik kaldığı söz konusu dönem içerisinde yurttaşlığın gerek teoride gerekse pratikte silik de olsa mevcudiyetini bu biçimde devam ettirmiştir (Heater, 2004: 68).

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından evvel I. Theodosius tarafından Hristiyanlık dininin “devletin dini” durumuna getirilmiş olması, Roma Kilisesi'nin mutlak hâkimiyetine dayanmakta olan hiyerarşik bir yönetsel örgütlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Söz konusu örgütlenme, Roma'nın yönetsel bölünme sürecine uygun olacak şekilde şekillenmiştir (Yalçınkaya, 2015: 201). Piskoposlara verilmiş olan geniş yetkiler ile gerek dini gerekse sivil olmak üzere ortaya idari iki başlılık çıkmıştır. İmparatorluğun yıkılmasının ardından piskoposlar dini kimliklerine ilaveten politik liderliği de üstlenecek biçimde, himayelerinde yer alan bölgeleri Yunan şehir devletlerine benzer biçimde bir arada tutabilmişlerdir. Bu durum da yurttaşlığın yerel seviyede tekrar var olması manasına gelmiştir. Sözü edilen şehir devletlerin gelişmesi ve iktisadi bakımından hareketlenmesi sonucu yurttaşlar kilise erkinin etkilerinden kurtulmuş ve kendi laik kurumlarını yaratmışlardır (Heater, 2004: 69). Söz konusu şehir devletlerinin en mühim özellikleri arasında kendilerine özgü mahkemelerinin, hukuklarının ve özerk idarelerinin olması yer almaktadır. Bu ortamda yer alan her bir yurttaş ise şehir devletinin kanunlarına tabi bulunduğu ve idarecilerin seçim süreçlerine dâhil olduğu için yurttaşdır (Weber, 1998: 44).

Her ne kadar Orta Çağdaki yurttaşlığın silik mevcudiyeti Hristiyanlık ile kesişse de Hristiyanlık, temelinde yaşam görüşü açısından yurttaşlık ile bağdaşmayan bir dindir. Aziz Augustinus'un “Tanrı'nın Devleti” isimli yapıtında açık bir şekilde ifade edildiği üzere devlet temelde gerek antik Yunan gerekse Roma yaklaşımından farklı olacak şekilde özü itibarı ile iyi değildir. “Yeryüzü Devleti” olarak adlandırılan devlet, nefsine ve şeytana uymakta olanların devletidir. Zira bu yapı, cennetten düşmenin bir neticesi olarak gereksinim durumuna dönüşmüştür ve esas olarak kabul edilen, Tanrı'nın Devleti olup söz konusu devlet, dünyevi devletlerin tersine, varlığını sürekli devam ettirmeyecektir (Solakoğlu, 2020: 17). Böylece sözü edilen kusurlu ve kalıcı olmayan dünya yaşamına ait kabul edilen yurttaşlık kavramı ile bu dünyaya ait olmayan Hristiyanlık dini öğretisinin problemsiz bir şekilde bir araya gelmeleri düşünüldüğü derecede kolay gerçekleşmemiştir.

Yurttaşlık düşüncesi ile Hristiyanlığı bir araya getirmiş olan kişi Aziz Thomas Aquinas olarak kabul edilmektedir. Sadece yirmi yaşındayken Batı’da Aristo’nun pek fazla bilinmeyen ve İslami yapıtlar ile Orta Çağ’a ulaşmış olan dünyası ile tanışmış olan Aquinas, geçen zaman ile birlikte onun öğretilerini Hristiyan dini öğretileriyle bütünleştirme kararı almıştır (Kerr, 2009: 11-14). Aynı Aristo gibi bireyin kapasitesini bir toplumun parçası şeklinde gerçekleştirebileceğini, doğası gereği “sosyal bir hayvan” olduğu argümanını ortaya atan Aquinas, bu açıdan devletin de aslında doğal bir varlık olabileceğini ileri sürmüştür. Dünya yaşamı Tanrı’nın varlığının bir temsili ise bu duruma politik yaşam da dâhil edilmektedir. Bu sayede bireysel otoritenin ön plana çıkması ile silikleşmiş olan devlet görüşünün tekrar ortaya çıkması söz konusu olmuştur (Heater, 2004: 70-71).

1324 senesinde Padova’lı Marsilius tarafından yazılan “Defensor Pacis-Barışın Savunusu” isimli yapıt yayınlanmış ve bu yapıtta Marsilius yurttaşlık görüşünü Hristiyanlık dininden ayıran, farklı bir teori olarak geliştirmiş olduğunu belirtmiştir. Papalığın temelde Avrupa’da kurulması gereken barışa önemli bir tehdit oluşturduğu görüşünden hareketle Marsilius, kilisenin dünya yaşamındaki erkini yok kabul etmiştir. Marsilius’a göre, Hristiyanlık dini tarafından vaat edilen her şeye erişebilmek için gerçekte hayatın sona ermesinin beklenmesi gerekmektedir, zira gerek ödüller gerekse cezalar Tanrı’nın dünyasındadır. Buna karşın papazlara verilmiş olan politik, hukuki ve askeri yetkilerin tamamı dünya yaşamındadır. Dolayısıyla kilisenin, dünya yaşamında “seküler” bir gücü olmalıdır (Wood, 2013: 228-230). Marsilius, yurttaş ile devlet arasında doğrudan dinin veya Tanrı’nın aracı olmadığı bir devlet görüşünü savunurken, Tanrı’nın rehberliğinde gereksinim duyulan ve Tanrı’ya hesap veren bir yurttaşlık görüşünü kabul etmemiştir (Tannenbaum ve Schultz, 2011: 161). Buna göre Marsilius, Aristocu bir bakışla yurttaşların gerek yasama gerek yürütme gerekse yargı işlevlerinde yer alarak devlete hizmet etmekte olan etkin bir yurttaş olmasının gerekliliğini savunmuştur (Reisenberg, 1992: 167).

Yurttaşlık görüşünün gelişmesine katkı sunan bir diğer kişi ise Sassoferato doğumlu Roma hukuku alanında profesörlük yapan Bartolus olmuştur. Bartolus’un diğer teorisyenlerden en mühim farklılığı ise söz konusu statüye kısıtlı da olsa kadınları eklemiş olmasıdır (Heater, 2004: 74).

Yurttaşlık üzerine Orta Çağ döneminde çarpıcı görüşler ortaya atan bahse konu üç kişinin de İtalyan olmaları ise tesadüf değildir. Zira yurttaşlığın Orta Çağ dönemi Avrupa’sında en

çok gelişim gösterdiği coğrafya İtalyan şehir devletlerinin bulunduğu coğrafya olmuştur. Yurttaşlık hususunda İtalya'ya yapılmış olan söz konusu vurgunun nedeni, ülkede bağımsız politik birlikler bulunmasıdır. Avrupa'nın kuzey kanadında Fransa, İngiltere, Rhineland ve Flander'de iktisadi ve politik manada büyük kentler bulunmasına karşın söz konusu bölgedeki kentler parçası olduğu feodal düzen içerisinde bağımsız değildir. İtalya şehirleri, yurttaşlık çalışmalarının mutlak gerekli kabul edildiği bağımsız politik kurumlara sahiptir. Bununla birlikte Antik çağ döneminin ahlaki birikimi konusunda sahip oldukları tarihi bilinç, her geçen zaman dilimi ile birlikte kendi başına bir örnek oluşturmaktadır (Reisenberg, 1992: 112).

Zaman içerisinde ekonomide yaşanan hareketlenmeler ve ticarete yaşanan gelişmelerle kendilerini kilise erkenden ve seküler lordların himayesinden kurtarmış olan söz konusu şehir devletleri içerisinde yurttaş olarak bulunmak, kırsal-şehirsel hayat ayrımı ile doğrudan alakalıdır. Kırsal bölgelerde yaşamını sürdüren bireyler görgüden yoksun olarak ifade edilmekle beraber, şehirde oturuyor olmak medeni davranmak ile özdeşleştirilmiş ve yurttaş olmanın bir ön şartı şeklinde görülmüştür (Heater, 2004: 80).

Yurttaş olmanın bir başka koşulu, şehirde bir mülke sahip olmaktır. Bu koşulun sağlanması; “kimi zaman uzunca bir vakit bu mülkte yaşaması gerekse de yabancı bir kişinin bile bir taşınmaz mülk satın alarak yurttaşlığı hak edebileceği” manasına gelmektedir. Yurttaş olmanın getirmekte olduğu diğer sorumluluklar arasında askerlik hizmeti ve vergi de yer almaktadır. Yurttaşların arasından farklı seçim yöntemleri ile seçilmiş olan bireyler de devleti idare edebilmek amacıyla kurulan muhtelif meclis ve kurullara seçilmişlerdir. Söz konusu özelliklerinden ötürü Yunan polislerini hatırlatan şehir devletlerinde yurttaşlık gururu ve yurtseverlik duygusu mühim bir yere sahip olmuştur (Solakoğlu, 2020: 20).

Gerek teoride gerekse pratikte etkin yurttaşlık görüşünün hayata geçtiği kabul edilen Floransa, idari manada çalkantılı ve değişken zamanlardan geçmiş bulunsa da özgürlüğünü muhafaza edebilmek açısından pek çok İtalyan şehir devletinden daha önemli bir başarı elde etmiştir. Saygın bir yurttaşlık yaklaşımı bulunan Floransa'da sadece lonca mensupları yurttaş olarak kabul görmüştür. Bu sebeple devlet idaresinde söz sahibi olan bireylerin de lonca mensubu olduğu söylenebilir. Yurtseverlik, sadakat, aidiyet duygularına bürünen yurttaşlar kendilerini bir bakıma “devletin bir parçası” şeklinde görmüşlerdir. XV. asırda cumhuriyetçi görüşlere sahip geleneklerin ve kurumların gücünü kaybetmeleri sebebi ile

yeni yurttaşlık modelleri arayışına girmiş olan yurttaşların hem Antik Yunan hem de Roma klasik modellerine yönelim göstermeleri sonucu, Machiavelli gibi dünyaca ün kazanan bir Rönesans yazarının ortaya çıktığı gözlemlenmiştir (Heater, 2004: 82-86).

Bugünün kimi düşünürlerince idarecilere olduğu kadar idare edilen yurttaşlara da önerilerde bulunması sebebiyle Aristo'nun "antik yurttaşlığın savunucusu" şeklinde görülmesine benzer şekilde Machiavelli de ilk çağdaş yurttaşlık teorisini şeklinde kabul görmüştür (Tannebaum ve Schultz, 2011: 185).

Eski Roma Cumhuriyeti'nin tesirinde kalan Machiavelli, en iyi idare şeklinin cumhuriyet olduğunu savunmuştur. Cumhuriyet ile beraber yurttaşlara, onurlu davranışları ile devletin kaderini tayin etme hakkı verilmiştir. Sözü edilen onurun nadirliği, bu tarz bir idare idealine erişebilmeyi güçleştirmektedir. Machiavelli'nin bu noktada ifade etmiş olduğu onur, devleti hem dâhili hem de harici saldırılara karşı koruyabilmek adına gereken nitelikleri bünyesinde bulundurmak, kamunun yararını en ön safta tutan bir yurtseverlik, dürüstlük ve ruh ile sarmalanmış olmaktır (Solakoğlu, 2020: 21). Yurttaşlar, ahlaki ve hukuki açıdan eşit sayıldıklarından, idareci toplumun desteğine sahip olabilmek amacıyla onların onuru ile uyumlu olmalıdır. Yurttaşlar tarafından meydana getirilen ordu, güvenilmesi gereken yegâne ordudur ve mükemmel yurttaşlığa yalnızca böyle erişilmektedir (Tannebaum ve Schultz, 2011: 183).

İtalya'nın haricinde diğer Avrupa şehirlerinde ise yurttaşlık, kasabalarda bulunan kral, baron ya da yerel piskoposun birtakım ayrıcalıklar elde edilmesi sonucu gelişim göstermiştir. Söz konusu gelişim, bölgeler arası farklılıklar göstermiştir. Fransa sınırları içerisinde yer alan kasabalar kendilerini özerk idareye sahip ve hususi orduları olan komünler şeklinde ilan ederek Yunan polisini anımsatan yetişkin erkeklerin katılım gösterdiği bir meclisçe idare edilmiştir. İngiltere'deyse yurttaşlık; yerel lord ya da kral tarafından ilan edilen gerek bağımsızlığın gerekse sahip oldukları hakların derecelerini ifade eden bir bildirgeyle kazanılmıştır. Bireye bahşedilmiş olan söz konusu statü, her ne kadar kişiye büyük sorumluluklar yüklemiş olsa da o kişilerin sözü edilen sorumluluklar ile edindikleri özgürlüklerin anlamı büyük olmuştur (Heater, 2004: 75-79).

XVI. asır; Batı Avrupa'da kralların güç kazandığı, idareci olmaktan ziyade hâkimiyetin kişilerde somutlaştığı mutlak hükmeden güçlere dönüşen bir asır olmuştur. Seçkin bireyler

her geçen gün ayrıcalıklarını kaybetmiş, krallar ise kaybedilen ayrıcalıkları gün geçtikçe sahiplenmişlerdir. Bu sayede krallar, sadece kendilerini ilgilendiren krallar vasıtasıyla erkini kapsamlı ve homojen bir biçimde kullanmaya başlamışlardır. Böylece ilk kurumsal devlet yapısı şeklinde kabul gören “mutlak devlet” oluşmuştur (Poggi, 2007: 58-59). Erkin herhangi bir biçimde paylaşılmadığı söz konusu dönem içerisinde devlet, idarecilerden ve yurttaşlardan oluşmamıştır. Zira devlet, bizzat kralın kendisidir (Heater, 2004: 90).

Şehir devletleri temelinde mevcudiyetini devam ettiren yurttaşlık, sözü edilen yeni şartlara adapte olmakta güçlük çekmiştir. Bahsedilen durumda şehir yurttaşlığı pratiğinin devlet yurttaşlığına dönüşmesi zorunlu bir hale dönüşmüştür. Fransa ve İngiltere gibi iki köklü devlet içerisinde dahi hâlihazırda tam manasıyla bir milli bütünleşme söz konusu olmamıştır. Bu durum da sadakat konusunun ikinci bir problem olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte monarşilerde toplumun, kralın “tebaası” şeklinde görülmesi ve topluma yurttaşlık statüsünün dâhil edilmesinin, kralın istikrarına tesiri önemli bir sorunsala dönüşmüştür (Solakoğlu, 2020: 22).

Kavramsal olarak hâkimiyeti politik görüş içinde kurumsallaştırmış olan ilk politik düşünür olarak kabul edilmiş olan Jean Bodin, sözü edilen problemlere bir çözüm önermiştir. Sözü edilen öneri ise bireyin uyruğu ile yurttaşlığın bağdaştırılması olmuştur. Devletin temelinin hâkimiyet olduğunu savunan Bodin’e göre bir yurttaş, bir diğer yurttaşın hâkimiyetinin altında hür bir öznedir. Bu sebeple her yurttaş, özgürlüğü itaat ettiği hâkim güç tarafından sınırlandırdığı için bir uyruktur. Bununla birlikte Bodin, Aristo’nun; “bir yurttaşın kamu görevini gerçekleştirmesi, gerek yasama gerekse yargı süreçleri içerisine katılması gerektiği” şeklindeki görüşlerini kabul etmemektedir. Bodin’e (1955: 18-24) göre bireyi yurttaş yapan haklar ve görevlerden ziyade hâkimiyet ile arasındaki bağıdır. Uyruk tarafından gösterilen itaatin karşılığı olarak hâkim kişi de ona yardım, koruma, adalet ve teşvik sunmalıdır. Tek bir hâkimin gücüne tabi olan yurttaşların tamamı, yurttaşlığı ne şekilde elde ettikleri ve kanunlarda, din, dil veya ırkta farklı olmaları gözetilmeden bir topluluk meydana getirdiklerini belirterek yurttaşlığın birleştiren gücüne vurgu yapmıştır. Bu sayede Bodin, yurttaşlığa Fransa’yı bir araya getirici bir fonksiyon eklemiştir (Heater, 2004: 26-27).

Bodin’in düşüncelerine benzer biçimde İngiliz düşünür Thomas Hobbes, “De Cive” isimli eserinde yurttaşın rolünü itaatte bulunmak şeklinde ifade etmiştir. Hobbes’a göre her bir yurttaşın hâkimiyeti, elinde bulundurduğu bireyin uyruğudur (Solakoğlu, 2020: 23).

Kavramsal olarak yurttaşlığın dönüştürülmesi adına gösterilmiş olan çabalardan bir tanesi de onu sadece bir görevler bütünü şeklinde tanımlamak olmuştur. Her ne kadar yurttaşlık teorisinin tarihçesi içerisinde çok mühim bir figür olarak görülmesi de Samuel Pufendorf (1991), yurttaşların görev listelerini baştan itibaren sıralamış ve yurttaşların birbirlerine karşı görevlerine yer vermiş olması açılarından dikkat çeken bir figür olarak görülmüştür.

Erkin, tek bir hâkimin elinde olması ve topluma sadece itaatte bulunma rolü biçilmiş olması, toplumun isteklerini yansıtacak temsili kurumlara sahip olma ve erkin kendi isteğine göre tasarruflarına engel olma isteği doğurmuştur. Bu sayede toplumun hak istekleri ile beraber mutlak monarşiden egemenliğe doğru bir süreç başlamıştır.

3.1.5 Devrimler Dönemi

XVII. asır, çağın mühim düşünürlerince ortaya konmuş olan teoriler ve yaşanmış olan toplumsal gelişmelerle çağdaş yurttaşlığın gelişmesi açısından son derece mühim bir asır olarak kabul edilmektedir. İngiltere’de kral ile uyruk arasındaki bağın yurttaş ile devlet arasındaki bağa dönüştüğü temellerin söz konusu çağda atılmış olması bu duruma verilebilecek örnekler arasındadır. İç savaş sürecinde monarşiye karşı verilmiş olan mücadele ile medeni haklar kazanılmış ve yurttaşlığın bu çerçevede gelişmesine katkı sunulmuştur (Kartal, 2010: 30).

Devrimlerin gerçekleşmesi sürecine giden yolda üretilmiş olan teorilerin pratiğe dönüşmesi 1776 senesinde Amerika 1789 senesinde ise Fransa devrimleri sonucu gerçekleşmiştir. Yurttaşların arasında o sürece kadar varsayım olarak kabul edilmiş olan toplum sözleşmeleri, iki değişik yurttaşlık modeli için kaynak olan somut birer örnektir. “Birleşik Devletler Halkı olarak biz ...” şeklinde başlamakta olan Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ile her çeşit egemenliğin temelinde ulusun yer aldığını ifade eden Fransız Birey ve Yurttaş Hakları Bildirisi, kamusalığın ön planda yer aldığı bir topluluğun parçası olarak var olan “politik yurttaş” ile hukukun bir objesi olarak doğal haklara sahip “hukuki yurttaş” ikilemini oluşturmuştur (Bellamy, 2008: 42-43). Söz konusu ikilem kendisini, bireyci bir anlayış ile yurttaş haklar temeli içerisinde bir statü olarak tanımlamış ve liberal yurttaşlık modeliyle ait bulunduğu topluluğa karşı hem görev hem de yükümlülük odağında yükselen, aidiyet kavramının ise ön planda yer aldığı cumhuriyetçi yurttaşlık modeli şeklinde göstermiştir (Durgun, 2010: 67-71).

3.1.6 Ulus-Devlet Dönemi

1789 senesinde gerçekleşen Fransız Devrimiyle birlikte yükselişe geçen cumhuriyetçi yaklaşım, Avrupa genelinde oluşan ulus devletler için önemli bir model olarak kabul görmüştür. Merkezi bürokrasilerdeki gelişmeler, tek tür yerel idare birimlerinin ortaya çıkması, askerliğe ilişkin hizmetlerin paralı olmaması, kamu maliyesi kapsamında gerçekleştirilen reformlar, vergilendirme, eğitime verilen ehemmiyetin artması ve ulusal kültürün oluşturulmasıyla ulus devlet sisteminin yaratılma süreci hızlanmıştır (Kartal, 2010: 40).

Bu bağlamda tanım olarak ulus devlet; kendisinden evvel var olan politik yapılanmaların gerek teorik gerekse yapısal evrimi neticesinde oluşan bir politik erk kurumudur. Ulus devlet bünyesi içerisinde bulunan kurumsallaşmış politik erkin meşruiyet temellerini ise ulus kavramı oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle ulus devlet, oluşturduğu zorlamayı, gücünü ulus için kullanmış olduğu gerekçesi ile haklı gösteren bir erk türünün hem aygıtsal hem de kavramsal görünümüdür (Erözden, 2013: 70).

Tanım açısından ulusu açıklamak ise özümşenen anlayışa göre farklılaşabilmektedir. Hukuksal, tarihsel ve sosyolojik anlayışlara göre değişebilecek olan ulus tanımı; “benzer etnik köken ile politik sadakat bilincine sahip olan birey topluluğu” şeklinde yapılabileceği gibi “bir devlete yurttaşlık ilişkisi ile bağlanmış olan birey topluluğu” şeklinde de yapılabilmektedir (Erözden, 2013: 5-7).

Ulus kavramıyla alakalı yapılması olası her tanım içerisinde değişmeyecek olan temel şey, birbirlerine bazı bağlar ile bağlanmış olan birey topluluğudur. Sözü edilen bağların niteliğine göre sübjektif ve objektif ulus yaklaşımı gelişmiştir. Bir ulusu meydana getiren bireyler, birbirlerine din, dil birliği gibi maddi ilişkilerle bağlanıyor ise objektif ulus yaklaşımından söz edilebilir. Bu ilişkilerde belirleyici olan ortak noktalardan çok farklı noktalardır. Sübjektif ulus yaklaşımındaysa ulusu meydana getiren insanlar birbirine sübjektif ilişkiler ile bağlanmaktadır. Söz konusu ilişkiler; amaç, geçmiş, gelecek, ideal gibi düşünce ve duygulardan meydana gelen manevi bağlardır. Dolayısıyla sözü edilen yaklaşıma göre ulus; “ortak bir geçmişi olan ve gelecekte bir arada yaşayabilme isteği bulunan birey topluluğu” şeklinde tanımlanabilir (Gözler, 2001: 109-114).

Benedict Anderson’a (2015) göre ulus, kendisine gerek sınırların belirlenmesi gerekse egemenliğin ortaya konması amacıyla hayal edilen politik bir cemaat, bir topluluktur. Ulus bir hayaldir, zira ulusu meydana getiren kişiler diğer mensupları bizatihi tanımıyor olmasına, çoğu mensup ile ilgili herhangi bir görüşü olmamasına karşın her birisi ait oldukları toplumlarının hayali ile yaşamaktadır. Yüz yüze temasın gerçekleştiği ilkel köylerin haricinde bütün topluluklar hayal edilmiştir. Buna karşın, söz konusu hayal, belirli sınırları bulunan bir hayal olmuştur. Zira hiçbir kişi kendisini insanlığın bütünüyle örtüşüyor şekilde hayal etmemektedir. Kavramsal olarak ulus, devrimlerin, ilahi temelleri olarak kabul edilen hiyerarşik hanedanlık görüşünün meşruiyeti üzerinde etki ettiği bir zamanda ortaya çıktığı için egemen olarak tahayyül edilmektedir. Sözü edilen hayalin Anderson tarafından ifade edildiği üzere bir cemaat veya bir topluluk şeklinde hayal edilmesi ise mevcut bulunan fiili eşitsizliklere karşın daima yatay ve derin bir yoldaşlık şeklinde tasarlanmış olduğunun göstergesidir (Anderson, 2015: 21-22).

Ulus devlet ile beraber şehir pratiklerinden çıkarak devlet ile ilişkilendirilmiş olan yurttaşlık kavramıysa, yine ulus devlet ile beraber statü ve hak sahibi olmanın yanı sıra “aidiyet” vurgusu ile bağdaştırılmıştır. Bu çerçevede bugün gerçekleştirilen yurttaşlık tanımları bireye “statü ve hak verme ile bir devlete ait olma durumunu ifade etme” temelinde gerçekleştirilmektedir (Güngör, 2017: 442).

Ulus devletlerin ortaya çıkma süreci beraberinde yurttaş ve ulus kavramlarının kültürel ve politik çerçevede birbiri ile çakışma durumu sorunsalını da yaratmıştır. Yurttaşlığın ulusal kimlik ile bağdaştırılamayacağını ifade etmiş olan Habermas ile yurttaş ile devlet arasındaki bağın sağlam olma durumunu, yurttaşların insanüstü bir ulus modelinin parçası olmaları, birer yurttaş olarak birbirlerine benzer olmaları ile ilişkilendiren İngiliz Graham Wallas arasında yaşanmış olan çelişki, söz konusu yaşanmış olan kavramsal karmaşa için verilebilecek örnektir (Heater, 2004: 133-134).

Kültürel bir ortaklığı ifade etmesi durumunda ulus kavramını, devlete aidiyet, görevler ve haklar temelinde politik ve hukuki bir kimlik olan yurttaşlık ile ilişkilendirmek, ancak ulus devletlerin yapmış oldukları siyasi bir seçim olarak görülebilmektedir. Ulus devletlerin gerek tarihsel gerekse yeni oldukları yaygın biçimde kabul görmesine karşın, ulusun ezeli bir tarihsel süreçten kaynaklanmış olduğu ve sınırı olmayan bir gelecek zamana doğru kesintisiz biçimde ilerlemiş olduğu inancı, söz konusu siyasi seçimin bir yansıması olarak

ifade edilebilir (Anderson, 2015: 25). Bugünün dünyasında pek çok devlet, değişik kültürel bağlara sahip olan bireylerden meydana gelmektedir. Her ne kadar yurttaşlık ile milliyetçiliğin sahip olduğu aidiyet duygusu milliyetçiliğin kültürel kimliği ile bütünleşmişse de her geçen gün artış gösteren uluslararası göç olgusu sonucu kültürel açıdan farklı bir topluluğa sahip olan bireylerin farklı ülkelerin yurttaşları olabileceği de görülebilir.

3.2 THOMAS HUMPREY MARSHALL VE SOSYAL YURTTAŞLIK

1949 senesinde İngiltere’de bulunan Cambridge Üniversitesi’nde Alfred Marshall için tertip edilmiş olan bir toplantıda Thomas Humprey Marshall “Citizenship, Social Class and Other Essays-Yurttaşlık, Sosyal Sınıf ve Diğer Denemeler” ismiyle daha sonra yayınlanmış olan bir konuşma gerçekleştirmiştir. Söz konusu konuşma, yurttaşlıkla ilgili bugün ortaya konan çalışmaların neredeyse tamamına atıfta bulunulan bir yurttaşlık hakları teorisini kapsamaktadır. Literatürde Marshall’ın birçok yönden eleştirildiği görölmüş olmasına karşın söz konusu konuşma/çalışma, çağdaş yurttaşlık faaliyetlerinin kurucu belgesi olarak kabul edilmiştir (Marshall, 1950).

1949 senesinde yapmış olduğu konuşmasında Marshall, II. Dünya Savaşı’nın ardından İngiltere’nin haklar temelli kapalı bir sosyal refah sistemi geliştirmiş olduğunu savunmuş ve söz konusu sistemi de “sosyal yurttaşlık” şeklinde adlandırmıştır. Bu sistemin kapalı bir sistem tarzında olmasının nedeni, sadece İngiliz yurttaşlarına sosyal refahın temininin sağlanması, haklar temelli bir sistem yapısının bulunması, sosyal hizmetleri İngilizlere yurttaşlık hakları şeklinde sunması manasına gelmektedir. Buna göre bir İngiliz pasaportu sahibine; sağlık, eğitim ve daha çoğunu da kapsayan bir dizi hizmete sahip olabilme hakkını edindirmektedir. Sözü edilen haklar insan hakları değil, yurttaşlara İngiliz toplumunun tam anlamı ile bir parçası olma (aidiyet) vaadinde bulunan sosyal haklardır (Revi, 2014: 452).

Marshall tarafından ortaya konan analizlerin değerlendirmesi, söz konusu teorinin geliştirilmiş olduğu zaman diliminde İngiltere’nin durumuna bakılarak yapılabilir. II. Dünya Savaşı’nın ardından dünyanın genelinde kamusal hizmetlere yönelik ciddi bir atış yaşanmış ve devlet temelli hizmetler, gelişmiş devletlerin pek çoğunda bir norm durumuna gelmiştir. Tarihsel süreçte söz konusu hizmetler genellikle yardım kurumları tarafından yapılırken sözü edilen servisleri alan fakir bireyler yurttaş olmaktan çok bir çeşit “dilenci” şeklinde isimlendirilmiştir (Revi, 2014: 453). Refah devleti politikalarının II. Dünya Savaşı’nın

ardından bu düzeyde yaygınlaşmış olmasının nedenleri arasında savaş için sarf edilmiş olan çabaların neticesinde oluşan sosyal ve iktisadi sorunların çözümlenmesinde devlet müdahalesinin artış göstermesi ön plana çıkmaktadır. Savaşın ardından yeniden yapılanma faaliyetleri, devlet tarafından gerçekleştirilen planlamaları merkezi şekilde güçlendirmiştir. Batı Avrupa'nın geri kalanında olduğu üzere İngiltere'de savaşın yaratmış olduğu zararların ardından iktisadi ve sosyal iyileşmenin devlet kurumlarının koordineli çalışmaları ile ortadan kaldırılabileceği görüşü egemen olmuştur (Macintyre, 1999: 127).

İngiltere'de 1911 senesinde hastalığa ve yaşlılık aylığına, yaralanmalara ve işsizliğe karşı zorunlu sigorta gibi sosyal hizmetlerin geliştirildiği görülmektedir. Kısmen bile olsa işçilerin baskıları sonucu ortaya çıkan söz konusu hizmetler esasında işçilerin veriminin arttırılmasını amaç edinmiştir. Bu sayede seçkinler tarafından gündeme getirilmiş olan sosyal reformların temel amacı, çalışma arzusunun ve verimin attırılmasını sağlayarak “insan sermayesi” için yatırımda bulunmak olmuştur (Hay, 1977: 440).

İngiltere'de devlet temelli sosyal güvenlik sürecinin kendisine yer edinmiş olduğu ilk çalışma, Marshall'a da ilham kaynağı olan “Social Insurance and Allied Services-Sosyal Sigorta e Diğer Hizmetler” isimli çalışma olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği süreç içerisinde William Beveridge tarafından kaleme alınmış olan rapor bugün “Beveridge Raporu” ismiyle bilinmektedir. Beveridge (Akt. Klausen, 1995: 246) söz konusu raporda ulusal düzeyde asgari bir geçim seviyesinin tespit edilmesinin gerekliliğine değinmiştir. Beveridge, sosyal güvenliğin toplum genelinde yaşayan her bireye yayılmış olması prensibinden hareketle fakirliğin yok edilebileceği savunmuş, sözü edilen hizmeti de bir yurttaşlık hakkı şeklinde ifade etmiştir (Revi, 2014: 454).

Marshall, geliştirmiş olduğu teorisini bir siyaset teorisinden çok, öncelikli olarak sosyal hakların sosyolojisi ile alakadar olan bir sosyolog olarak geliştirmiştir. Bu açıdan bakıldığında sosyal yurttaşlık; “politik bir topluluğa mensup olan kişilerin kimliklerini tanımlamış olan ve bu sayede üyeliğin imtiyaz ve menfaatlerine ulaşılmasını tertip eden bir sorumluluk ve haklar demeti” şeklinde tanımlanabilir. Buna göre sosyal yurttaşlığın; mükâfat, üyelik, ödevler, yükümlülükler ve kimliğe yönelik erdemler temeline göre kurulduğu söylenebilir (Turner, 2009: 66).

Marshall tarafından 1949 senesinde gerçekleştirilmiş olan konuşmanın temeli, Alfred Marshall tarafından 1873 senesinde Cambridge Reform Kulübü'nde işçi sınıfının geleceğine ilişkin sunulan bildiridir. Marshall'a (1925) göre devamında "The Future of the Working Classes-İşçi Sınıfının Geleceği" ismiyle yayınlanmış olan söz konusu bildiri bir ekonomist tarafından ortaya konmasına karşın eşit yurttaşlık ile sınıflar arası eşitsizlik arasındaki bağlantıya ilişkin sosyolojik bir hipotezi içermiştir (Isın ve Wood, 1999: 25).

Bir bireyin işçi sınıfında olma durumu, çalışmakta olan bireyden ziyade, o bireyin yapmış olduğu işe göre tespit edilmektedir. Bir diğer ifadeyle bireyin yapmış olduğu iş, kendi kültürüne katkı sunmuyor, kişiliğine destek olmuyor, aksine bireyi sert ve kaba olmaya teşvik ediyor ise o bireyin işçi sınıfı içerisinde yer aldığı söylenmektedir. Centilmen bir birey ise kendisini kaba zevklerden arındıracak sanatsal algıya ve entelektüel enerjiye sahiptir. İşçi sınıfı üstündeki ağır iş yükü, bu sınıfta yer alan bireyleri, boş zamanlarını bir centilmen olarak değerlendiremeyecek düzeyde bitkin hale getirmektedir (Marshall, 1925: 102-107).

Beceri gerektirmekte olan işlerde çalışan ve işleri diğerlerine göre görece daha az yorucu ve daha kolay olan zanaatkârların, zaman içerisinde maddi rahatlık ve kazanç gibi hususlardan çok boş zaman ve eğitim gibi unsurlara ehemmiyet göstermeyi öğrenerek kademe kademe centilmen olmaya başladığının ve bir yurttaş olarak birtakım özel ve kamusal görevleri olduğunun kabul edilmesi ile toplumun kültürel ve sosyal mirasını paylaşacak hale geldiklerinin farkına varan Alfred Marshall, ağır iş yükünün altında kalan işçilerin de söz konusu kademelerden geçebilmesi amacıyla gereken birtakım gelişmelerden söz etmiştir. Teknolojide yaşanan gelişmeler ile beraber aşamalı olarak işçi sınıfının ortadan kalkacağını iddia eden Marshall, bireylerin birer centilmen olabilmeleri adına gereken mental gelişimin eğitim sayesinde olabileceğinin altını çizmiş ve devletin, kişilerin eğitime tabi tutulmasını sağlayarak, hatta bu uğurda kişileri mecbur bırakarak onların sınıf atlamalarına fırsat tanınması gerektiğini önermiştir (Marshall, 1925: 108-112).

Marshall'a (1950) göre, Alfred Marshall'ın söz konusu bildirisi ekonomik bir hesaplama ve sosyolojik bir hipotez temeli üzerine kurulmuştur. Bahsedilen ekonomik hesaplama göre dünyadaki kaynaklar her bireyi bir centilmene dönüştürebilme imkânı için yetecek olan ana gerekliliklere sahiptir ve bu noktada amaç, işçi sınıfının yaşamakta olduğu negatif durumları iyileştirebilmenin önünde herhangi bir engelin bulunmadığını, bunun için de her bireye eğitim fırsatının verilmesinin ve yoğun çalışma şartlarının ortadan kaldırılmasıdır. Buna

karşın sosyolojik hipotez, bu derece net ve açık bir biçimde yapılmamıştır. Marshall (1950: 7), sözü edilen hipoteze yönelik anlayışın, şu sözlerin içerisinde yer aldığını savunmuştur: “Biz bir kişinin işçi sınıfı içerisinde bulunduğunu ifade ederken, o bireyin işi üzerindeki etkisinden ziyade yapmış olduğu işin bireye olan etkisini düşünürüz”. Bu anlayış, alınan hizmetler ve tüketilmiş olan ürünler açısından hayat standartlarının nicel bir değerlendirmesinden ziyade kültürün veya medeniyetin ana unsurları açısından yaşamın bir bütün şeklinde nitel bir değerlendirmesine ilişkindir. Bir diğer ifadeyle niceliksel manada iktisadi eşitsizlik kabul edilebilen bir şey iken mesleki bakımdan centilmen olan birey ile olmayan birey arasındaki niteliksel eşitlik kabul edilemeyen bir durumdur (Marshall, 1950: 7).

1873 senesinde Alfred Marshall’ın kullanmış olduğu centilmen kavramı ile kendi neslinin bir centilmene uygun görmüş olduğu koşulları medeni hayatın standardı olarak kabul ettiğini belirten Marshall, bu sebeple bugünün yaklaşımı bağlamında kavramsal açıdan “centilmen” yerine “çağdaş” kavramının kullanılmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Bu hususta yapmış olduğu değişikliği ise daha da ileri götürüp şu ifadeleri söylemiştir: “Her bireyin söz konusu şartlardan faydalanma iddiasının sosyal mirası paylaşmayı kabul etmek olduğu, bu durum da temelde toplumun tam anlamıyla bir üyesi olacak şekilde kabul görmek, bir diğer ifadeyle de yurttaş olmak manasına geldiği söylenebilir” (Marshall, 1950: 7-8).

Marshall’ın düşüncesinde “Alfred Marshall yurttaşlığı”, bir toplumun mensubu olabilme konusunda yeterli kabul edilen bir statüdür. Böylece toplumu meydana getiren yurttaşlar, kişilerin arasında yurttaşlıktan kaynaklanmış olan bir eşitlik olsa dahi, sözü edilen eşitlik aynı zamanda toplumsal bir sınıf eşitliği manası taşımamaktadır. Tersine sosyal sınıf sisteminde yer alan eşitsizlik, yurttaşlara tanınmış olan eşitlik ile meşru olarak kabul edilebilir (Isın ve Wood, 1999: 26).

Alfred Marshall, zanaatkârların centilmen bireylere dönüşmesi sürecinde bir yurttaş olarak toplumun bir parçası olmayı öğrenmelerinden bahsetmiş ve haklardan ziyade sadece görevlerden bahsetmiş, bahsedilen tek hakkın ise çocukların eğitim alma hakkı olduğunu ve devletin bu amaç için gerekmesi durumunda zor kullanabileceğini ifade etmiştir. Devlet tarafından bireyin omuzlarına yüklenen söz konusu yükümlülük da zaman içerisinde devlet müdahalelerinin önünü açmak için yarar sağlamıştır. Bu durum ise Alfred Marshall tarafından pek arzu edilen bir durum olmamıştır. Bu çerçevede önermiş olduğu bu sistem

her ne kadar sosyalizme benzetilmiş olsa da serbest piyasa prensiplerini içermiş olması sebebiyle sosyalizmden farklılık göstermektedir (Marshall, 1950: 8-9).

1873 senesinde Alfred Marshall tarafından ortaya atılmış olan söz konusu hipotez üzerinden geçen yaklaşık 1,5 asırlık süreye karşın halen tartışılmaktadır. Bir topluluğa üye olmaktan kaynaklanan eşitlik, yeni bir içeriğe bürünerek zenginleşmiş ve güçlü haklar ile geliştirilmiştir. Alfred Marshall tarafından öngörülen veya dileğin de ötesinde gerçekleşmiş olan söz konusu gelişme, yurttaşlık statüsü ile somutlaşmıştır. Bu noktadan hareketle, toplumsal sınıf kavramının ve yurttaşlığın tam manasıyla birbirlerinden farklı disiplinler olduğuna yönelik görüşlerin tersine Marshall, çağdaş yurttaşlığın, sınıflar arası eşitsizliklerin bir nedeni olma durumuna ilişkin soruya tekrar yanıt aramış ve kendisi şu soruyu sormuştur (Marshall, 1950: 8-9): “Günümüzde içeriğinde zenginleştirmeler yapılmış ve resmi yurttaşlık hakları ile belirginleştirilmiş eşitlik yaklaşımı, sosyal sınıf eşitsizliğiyle ne derece uyumaktadır? ... Bireyler arasında var olan eşitlik durumu, serbest piyasa ekonomisine ilişkin kaideler yerine getirilerek muhafaza edilebilir mi?”

Marshall tarafından söz konusu sorulara verilen yanıtlar açıktır. Marshall’a göre bugünün toplumlarında yurttaşlık eşitliği hâlihazırda sınıfsal eşitsizlikler ile uyum içerisindedir. Öyle ki yurttaşlığın bizatihi kendisi belli açılardan meşru eşitsizliklerin mimarı durumuna gelmiştir. Serbest piyasa ekonomisine geçildiğindeyse yurttaşlığın gelişme sürecinin, bireyi sosyalist bir sisteme dönüştürmüş olduğunu, buna karşın belli hudutlar kapsamında da olsa hâlihazırda işlemeye devam ettiğini düşünmektedir. Marshall söz konusu çatışmayı yaratıcı bir bağlantı şeklinde görmüş ve refah devleti, demokrasinin kuramsal karışımı ile kapitalist sistemin karışımını belirttiği “refah-kapitalist toplum”, toplumsal düşüncenin gelişmesine doğrudan katkı sunmuştur (Espada, 1996: 6).

Marshall’a göre, yurttaşlıkta, serbest piyasanın negatif neticelerini dengelemek için kaynakların tekrar dağıtımına yönelik örtülü bir prensip olduğundan yurttaşlık, kapitalizm ve refah arasında doğal gerilimlere sebebiyet vermektedir. Kapitalist yapıya sahip bir toplum içerisinde piyasa; iş ile ilişkili hastalıklar, iş kazaları, işsizlik gibi işçilerin çaresiz biçimde katlanmak mecburiyetinde kaldıkları hayatın beklenmeyen gelişmelerine ve yaşlılara yönelik sosyal ilgi sorunlarına karşı kayıtsızdır (Turner, 2009: 66).

Bununla beraber bireylerin arasındaki eşitliğin serbest piyasa ekonomisi kaidelerini ihlal etmeden gerçekleştirme durumuna ve ödevlerden haklara geçme sürecinin çağdaş yurttaşlığın temelini oluşturma durumuna ilişkin sorulara cevap arayan Marshall, toplumsal eşitliğin gerçekleştirilme durumunda temel itici gücün yurttaşlık kurumu olduğu neticesine varmıştır.

Yurttaşlığın, eşitsizliğin türlü formlarının (etnik köken, ırk ve cinsiyet gibi) üstünü örtmek amacıyla kullanılmış olan bir kurum olma durumuna ilişkin sorular bugün halen yanıtı aranmakta olan bir sorudur. Söz konusu soruya Marshall yanıt verebilmek amacıyla, yurttaşlığın gelişim sürecini toplumsal sınıfların gelişmesi ile beraber tarihsel bir altyapıda incelemiştir (Isın ve Wood, 1999: 26).

3.3 YURTTAŞLIĞI MEYDANA GETİREN HAKLAR

Çalışmanın önceki bölümlerinde açıklandığı üzere yurttaşlık ile ilgili yapılan farklı tanımlamalar neticesinde yurttaşlığı meydana getiren haklar günden güne genişlemiş ve bu sayede toplumsal kesim yurttaşlık haklarından daha çok faydalanmaya başlamıştır. Bu sayede yurttaşlık, Antik Yunan zamanından bugüne kadar türlü politik, kültürel ve sosyal çatışmaların ve değişimlerin odağında bulunmuş ve evrensellik içeriği, sayesinde de devamlı genişleyerek önemli bir içerik kazanmıştır. Buna karşın yurttaşlık ile ilgili tartışmalar hiçbir zaman sona ermemiştir. Bu bağlamda çalışmada, yurttaşlığı meydana getiren hakların daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Marshall tarafından ortaya atılan yurttaşlık teorisi kapsamında yer alan medeni haklar, politik haklar ve sosyal haklar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

3.3.1 Medeni Haklar

Medeni hakların tarihsel süreci Marshall tarafından XVIII. asra dayandırılmaktadır. Marshall, bunu yaparken 1679-1832 seneleri arasında kişisel özgürlüklere yönelik çıkarılmış olan bir dizi kanunu esas almıştır. Bu noktada 1679 tarihinde çıkartılmış olan Habeas Corpus Kanunu ile başlamış olan süreç; Tolerans Kanunu, sansürün basından kaldırılması, Katoliklerin Özgürleşmesi Kanununun çıkartılması, Dernekleşme Kanununun kaldırılması ile basın özgürlüğü mücadelelerinin bitmesi gibi gelişmeler ile sürmüştür (Marshall, 1950: 14-15).

Yurttaşlık hakları arasındaki üç unsurdan birisi konumunda yer alan medeni haklar, kişisel özgürlüklere yönelik haklardan meydana gelmektedir. Sözü edilen haklar; birey özgürlüğü, inanç ve düşünce özgürlüğü, konuşma özgürlüğü, sözleşme yapma özgürlüğü, mülkiyet hakkı ve adalet hakkıdır. Adalet hakkının diğer yurttaşlık haklarından farkı, kişisel hak ve özgürlükleri hukuk ve eşitlik temelinde teminat altına almış olmasıdır. Bu durum beraberinde, medeni hakların tesis edilmesi sonucu en fazla ilişkilendirilmiş kurumların mahkemeler olduğu neticesine götürmektedir (Marshall, 1950: 10-11).

Marshall, kişisel özgürlük mücadeleleri ile söz konusu mücadelelerin parlamentoya karşı savunulduğu mahkemelerin bağımsız olma niteliklerinin hukuk devletinin ortaya çıkmasını destekleyerek medeni hakların gelişmesine çok ciddi katkıda bulunduğunu iddia etmiştir.

Gelenek hukukunun ön planda yer aldığı İngiltere’de iktisadi alanda ana medeni haklar arasında yer alan çalışma hakkının, kimi mesleklerin sadece belli toplumsal sınıflara atfedilmiş olması ve kentsel alan içerisindeki birtakım mesleklerin sadece şehirde yaşayanların tekeli altına bırakılmış olması ile sınırlandırılması söz konusu olmuştur. Bu şekilde oluşturulmuş olan tekellerin kamu yararına olduğu ve ticaretin sürekliliğinin politik erke ve düzene bağlı olduğu yaklaşımının kişisel özgürlükleri sınırladığı ve sosyal refah açısından tehlike olarak görüldüğü görüşünün yaygınlaşmasında hukuk mahkemelerinin katkılarının son derece mühim rol oynadığı söylenebilir (Marshall, 1950: 16-17).

Bahse konu sınırlayıcı kanunların değişmesi ile beraber, toplum içerisindeki yetişkin erkek bireylerin sahip oldukları statülerde kademeli şekilde yeni hakların ilave edildiği görülmüştür. Sözü edilen statülerin kapsayıcı ve demokratik karakteri, temelde yurttaşların özgürlüğü prensibinden ortaya çıkmıştır. Zaman içerisinde ehemmiyeti azalan köylülük ve kölelik statüleri yerini işgücünün serbest kullanılması yaklaşımına bırakmış, bu sayede şehirlere göç edilmesi yolu ile edinilen özgürlük, her birey için aynı hukukun geçerli kabul edildiği bir toplum yapısı içerisinde İngiliz köylüleri için de bir hak durumuna dönüşmüştür. Kavramsal olarak özgürlüğün söz konusu biçimde toplumun bütün mensuplarını kapsayacak biçimde genişlemesi de kavramsal olarak yurttaşlığın yerel nitelikten ayrılmasını ve ona ulusal düzeyde bir nitelik kazandırmasını sağlamıştır (Solakoğlu, 2020: 54).

3.3.2 Politik Haklar

Marshall'a (Akt. Isın ve Wood, 1999: 26) göre politik hakların başlangıcı XIX. asra dayanmaktadır. Her ne kadar XVIII. asırda politik hakların mevcudiyetinden söz ediliyor olsa da söz konusu dönem içerisinde toplumun bütününe kapsayan ve demokratik yurttaşlık ile uyum içerisinde olan haklar, politik haklar olarak ifade edilmektedir.

Politik haklar, her bireyin sahip olduğu statünün yeni haklar sayesinde zenginleştirilmesinden ziyade, toplumun belli bir bölümünün tekeli altında bulunan hakların, toplumun yeni kesimine verilmesi biçiminde gelişmiştir. XIX. asırda seçme hakkı halen belirli bir kesimin tekelinde olmasına karşın, gerçekleştirilmiş olan bazı kanuni düzenlemeler ile söz konusu haklar hür toprak sahipleri haricinde yeni grupları kapsayacak biçimde genişletilmiştir. İktisadi kazanımlara bağlı olacak şekilde kullanılabilen politik haklar, kişiye verilmiş olan bir hatan çok söz konusu hakka sahip olabilme kapasitesini ifade etmektedir. Kanunlara bağlı her yurttaş, gereken ekonomik kazanımları sağlayarak oy kullanabilme hakkına sahip olabilmektedir (Solakoğlu, 2020: 55).

Medeni hakların kullanılması ile mal varlığını arttıran ve mülk sahibi olan bireylerin lehine genişlemiş olan politik hakların, toplumun bütününe kapsayacak haklara dönüşmesi ise XX. asırda mümkün olabilmiştir (Isın ve Wood, 1999: 26). XIX. asrın kapitalist toplumunca medeni hakların bir eklentisi şeklinde kabul gören söz konusu haklar, XX. asır ile beraber yurttaşlık kurumu kapsamında bağımsız bir unsura dönüşmüştür (Marshall, 1950: 20-21). Gerek XVIII. gerekse XIX asırda genişlemiş olan politik hakların kurumsallaşması ise parlamenter kurumlar vasıtasıyla gerçekleşebilmiştir.

3.3.3 Sosyal Haklar

İçinde yaşanan dönemde kavramsal olarak sosyal hakların kapsamına yönelik anlaşma sağlanan herhangi bir ortak tanım bulunmamaktadır. Bahsedilen güçlük, bilhassa sosyal hakların kültürel ve iktisadi haklar ile beraber anılması ve söz konusu kavramların birbirinin yerine kullanılması ile kendisini göstermektedir. Sosyal hakları, iktisadi hakların bir parçası veya iktisadi anlamdaki özgürlüklerin bir alt kategorisi şeklinde kabul etmiş olan fikirlerin yanı sıra sözü edilen hakların toplumsal anlamda yaşanan eşitsizliğin ortadan kaldırılması adına bir araç olduğu savunulmuş, bu nedenle sadece devlete kişiler lehine pozitif edimler katan haklar olduğu iddia edilmiştir. Buna karşın, teoride iktisadi haklar ile sosyal hakların

arasında bazı farklılıkların ortaya konabileceği ve söz konusu hakların doğrudan devlete pozitif edimler katan haklar olarak tanımlanamayacağı; grev hakkı, sendika kurma hakkı gibi devleti işin dışına çıkartma yükümlülüğü altına sokan sosyal hakların mevcut bulunduğu şeklinde de fikirler bulunmaktadır. Bu çerçevede sosyal hakların tanımı; “kişinin, bir topluluğun mensubu sıfatıyla ve topluluğun diğer mensupları ile ilişkisi çerçevesinde sahip olduğu ve kişinin sosyal statüsü kapsamında ilişkilendirilebilen haklar demeti” biçiminde yapılabilmektedir (Algan, 2007: 25-27).

Sosyal hakların kapsamına yönelik Marshall, 1949 senesindeki konuşmada, derinlemesine gerçekleştirilmiş bir analizin bulunmamasına karşın, söz konusu hakları, kişinin bir topluluğa mensup olma durumu ve sözü edilen topluluk içerisinde sahip olduğu sosyal statüyle ilişkilendirdiği görülmektedir. Sosyal hakların, toplum genelinde yaşanan eşitsizlikleri en aza indirmeye ilişkin bir araç olarak kullanılabileceği görüşüyse Marshall’ın çalışmasındaki en mühim noktalar arasında yer almaktadır.

Marshall tarafından yurttaşlığı meydana getiren haklara yönelik oluşturulmuş olan tarihi tipoloji kapsamında, refah taleplerine altyapı hazırlayan ve bunalım, hastalık ve işsizlik dönemleri kapsamında sosyal güvenlik haklarını tesis etmiş olan sosyal hakların gelişmesini XX. asra dayandırarak sözü edilen hakların refah devleti kapsamında kurumsallaştığını savunmuştur (Turner, 1990: 191-192).

XIX. asırda devlet destekli eğitime yönelik gelişmeler, XX. asırda sosyal hakların ortaya çıkmasına giden yoldaki ilk temel basamak olarak kabul edilirken, aynı zamanda yurttaşlık ile sosyal hakların karşılıklı biçimde birbirlerini dışlamalarına sebebiyet vermiştir. Devlet eğitimi, hâlihazırda yurttaş olmayan çocuklara, gelecekte yurttaş olması beklentisi ile mecburi duruma getirmiştir. Zira kapitalizmi desteklemekte olan politik ve medeni haklar işgücü ve eğitilmiş bir nüfus gerektirmektedir (İsın ve Wood, 1999: 27)

Marshall’ın yurttaşlık teorisinin temel öğeleri arasında yer alan sosyal haklar ile ifade etmek istediği, bireyin esas olarak sosyal güvenlik ve iktisadi refah gibi haklara sahip olmasından var olan toplumsal standartlar ölçüsü içerisinde medeni bir birey olarak yaşanmasına kadar uzanmakta olan geniş bir haklar dizinidir. Sosyal hizmet ve eğitim sistemi, söz konusu haklar ile en yakın bağlantısı bulunan kurumlardır. Bu kurumlara yönelik yükümlülüklerin yerel ve

merkezi idareler arasında bölüşülmesi, bu bakımdan sosyal ve politik hakların ayrımını sönükleştirmiştir (Rees, 2016: 5).

Marshall, yurttaşlığı meydana getiren hakları tarihsel açıdan farklı zamanlara oturtmuş olmasına karşın, bu hakları, birisi diğerini oluşturan ve birbirlerini sarmalayan haklar bütünü şeklinde ifade etmiştir. Tüm yurttaşlar medeni haklara sahip ve hukuk karşısında eşit oldukları zaman, benzer bir arzu, hukukun biçimlenmesine katkı sunmak amacıyla politik haklar için de geçerli olabilmektedir. Toplumu meydana getiren yurttaşlar, oy kullanma hakkına sahip olmaları neticesinde de sosyal hakların meşrulaşması adına siyasi güce sahip olabilmektedir (Revi, 2014: 455). Bu derece önemli bir etkisi olan sosyal haklar özelinde sosyal yurttaşlık ve bunun toplumsal eşitliğe etkisi bir sonraki başlık altında tartışılmıştır.

3.4 SOSYAL YURTTAŞLIK VE TOPLUMSAL EŞİTLİĞE ETKİSİ

“Citizenship and Social Class-Yurttaşlık ve Sosyal Sınıf” eserinde Marshall, İngiltere’de yurttaşlığın tarihi odak noktalarını ifade ederken, temel olarak toplumsal sınıflar ile yurttaşlık arasındaki bağlantıya yoğunlaşmıştır. Bilhassa refah devletinin yükselmeye başladığı ve kapitalist toplumun çağdaş ulus devletinde gelişim gösterdiği zamandaki, bir diğer ifadeyle II. Dünya Savaşı’nın ardından İngiltere’yi odağına alan Marshall, sosyal sınıfa ilişkin yapının kapitalizmin içerisinde gelişim gösterdiğini ve çağdaş yurttaşlığın piyasa bağlantılarına destek olan haklardan sınıf sistemi ve serbest piyasa ile karşı karşıya gelen bir “haklar sistemine” evrildiğini savunmuştur.

Yurttaşlık, Marshall’a (Akt. Isın ve Wood, 1999: 28) göre toplumun bütün mensuplarına verilmiş olan görev ve haklardan meydana gelen bir statüdür. Belli genel-geçer prensipleri olmasa da genel olarak yurttaşlık görüşü eşitliğe doğru ilerlemeyi amaçlamaktadır. Bu noktada sınıf kavramıysa bir çeşit eşitsizlikler sistemi olarak ifade edilmiştir. Eşitlik esasında yükselmiş olan yurttaşlık ile toplumsal sınıf eşitsizliği üzerine kurulan kapitalizmin ne şekilde birbirlerine paralel biçimde gelişim gösterdiği ise yanıt arayan bir soru konumundadır. Değişik prensiplere sahip olmalarına karşın, kapitalizmin ve yurttaşlığın en azından belli bir zaman dilimi birbirleri ile barış içerisinde olmalarının nedeninin ne olduğu ise bir başka soruyu ortaya çıkartmaktadır. Marshall’a göre söz konusu sorular, XX. asrın insanları adına son derece önemlidir. Zira ona göre sınıf sistemi ve yurttaşlık yenido bir savaş içerisinde bulunmaktadır (Isın ve Wood, 1999: 28).

Kapitalizm ile yurttaşlık arasındaki çatışmaya ve örtüşmeye dayalı söz konusu hususu bağlantıya odaklanmış olan Marshall, kavramsal açıdan toplumsal sınıfa iki yönden yaklaşmıştır. Buna göre ilk yaklaşım, toplumu hiyerarşik olarak yapılara ayıran bir sınıf yaklaşımıdır. Buna göre yaklaşım, söz konusu toplumun aşılmaz ve kesin sınırlar ile birbirlerinden ayrılması manasına gelmektedir. Orta Çağ dönemindeki feodalizmde hayat bulmuş olan söz konusu yaklaşım, kurumsal açıdan yurttaşlığın temellerini meydana getiren özgürlük ve eşitlik kavramları ile bağdaşmamaktadır. Toplumsal sınıf sistemine yönelik ikinci yaklaşım ise kendi kendine özerk bir kurum olmaktan çok iktisadi durum ve eğitim gibi diğer kurumların neden olduğu sınıf yaklaşımıdır. Orta Çağ dönemi feodal yapısının tersine gelenekler ve kanunlar ile belirlenmemiş olan söz konusu yaklaşımda, sınıfsal kültürler arasında pek ciddi farklılıklar bulunmamaktadır. Belirlenmiş olan ortalama bir hayat standardı üstünden kişilerin refah seviyelerine yönelik ölçümlerler gerçekleştirilebilir (Marshall, 1950: 30-31). Marshall'a göre söz konusu ikinci tür toplumsal sınıf modeli ile yurttaşlık, birbiri ile çelişen kurumlar değildir. Tarihte toplumun alt tabakaları arasında yer alan bireylerin şartlarının iyileştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen faaliyetler, yurttaşlık haklarına yönelik kazanımlardan ziyade, yurttaşlık haklarına alternatif olan tedbirler ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmaların amacı, sınıf sistemi ile bir savaş ortamında bulunmaktan ziyade, sistemin negatif şartlarını bilinçli şekilde azaltmak ve bu çalışmaları daha az kırılgan duruma getirmektir. Buna karşın, kurumsal olarak yurttaşlık, ilk oluştuğu zamandan itibaren eşitlik prensibi temeli üzerine kurulmuş bir kurum olarak, her bireyin kuramsal boyutta eşitliği ile başlamış olan hikâyesini, hak edinimlerinin başlamış olması ile beraber güç kazanarak sürdürmüştür (Solakoğlu, 2020: 60).

Buna karşın eşitlik temelinde yükselmiş olan söz konusu haklar, kapitalist toplumun sebebiyet verdiği eşitsizlikleri yok etmekten ziyade sözü edilen eşitsizliklerin meşru düzlem içerisinde sürekliliğini sağlamakta etkili olmuşlardır. Marshall'a (1950: 33-34) göre bu durumun nedeni yurttaşlığın, serbest piyasa ekonomisinin bir parçasını oluşturan medeni haklar üstüne yapılandırılmış olmasıdır. Medeni hakların gerek kişiye gerekse kişiselliğe yapmış olduğu vurgu, kişinin serbest piyasa ekonomisinin negatif neticelerine karşı kendisini koruyabileceği varsayımından yola çıkıldığı için, sosyal bir koruma mekanizması mümkün olmamıştır.

Yurttaşlığın temel olarak medeni haklarda anlaşılması ile beraber, toplumdaki aile, makam ve sınıf temelli farklı statüler ortadan kaldırılarak sadece, eşitlik temelli kurulan, bununla birlikte bünyesinde farklı eşitsizlikleri de bulundurabilecek yurttaşlık kurumuyla yer değiştirmiştir (Isın ve Wood, 1999: 28).

Bu çerçevede medeni hakların mevcudiyeti daima onlara sahip olunması manasına gelmemektedir. Şartsız bir edinimden ziyade sahip olabilme kapasitesi veriyor olması söz konusudur. Marshall bu noktada mülkiyet hakkından harekete geçerek bir örneklendirme ortaya koymuştur. Buna göre kişinin mülkiyet hakkına sahip olması, o kişinin şartsız bir biçimde mülkiyet kazanması manasına gelmemektedir. İktisadi anlamda gücü buna yetmesi sonucunda mülkiyet kazanabilme potansiyeli ortaya konmaktadır. Dolayısıyla fakir bir birey ile zengin bir bireyin mülkiyet hakları açısından eşit seviyede olduğunu söyleyebilmek olası değildir. Marshall'a (1950: 35-36) göre bu durumun nedeni servet dağılımında yaşanan eşitsizlikler ve sınıfsal ön yargılardır. Politik hakların kullanılmasındaki sınıfsal önyargı da alt sınıflarda bulunan bireylerin seçme haklarını kullanma konusunda sorunlar yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Siyasette üst sınıflara ait olan sınıfsal tekel durumu, değişik sınıfların arasında eşit sayılabilecek bir rekabet ortamını yaratmak adına seçim harcamalarının azaltılması gibi türlü tedbirler ile ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve 1911 senesinde “maaşlı teslimiyet sistemi” geliştirilerek her çeşit sınıfın söz konusu haktan yararlanması amaçlanmıştır. Toplumun tüm kesimlerini kapsamakta olan oy hakkının uygulamaya geçildiği dönemlerde dahi kişilerin söz konusu hakkı ne şekilde kullanacaklarına ilişkin yeter düzeyde bilgi edinememiş olmaları, politik hakların yaygın bir biçimde kullanılmasını engellemiştir (Solakoğlu, 2020: 61). Özetle XIX. asır, servet dağılımında yaşanan eşitsizlikler ve sınıfsal ön yargılardan kaynaklanmış olan iktisadi sebepler sebebiyle faydalanılması mümkün olmayan medeni haklar ile bu hakların kullanımı kişiye, tecrübeye, örgütlenmeye ve görüş değişikliğine bağlı potansiyel bir güç bahşetmiş olan politik hakların eşliğinde, yurttaşlığın toplumsal eşitsizlik konusunda aktif bir rolünün olmadığı bir dönemdir. Buna karşın söz konusu durum, XX. asrın eşitlik temelli politikalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Yurttaşlık, ortak duygular veya akrabalıktan daha değişik bir ilişki gerektirmektedir. Söz konusu ilişki, benzer ortak medeniyete duyulmakta olan aidiyet ve sadakat hissiyatıdır. Bu

sayede yurttaşlığın gelişmesi sözü edilen haklar adına verilmekte olan mücadele ve bu mücadelelerin neticesindeki kazanımla canlanmaya başlamıştır.

XIX. asrın bitimi, sosyal hakların yurttaşlık statüsüne eklendiği bir zaman dilimidir. Marshall, bu durumu üç nedene bağlamaktadır. Bu nedenlerden ilki, sosyal hakların gelişimi sürecinde ifade edilen eşitlikçi prensiplerin yükselmesidir. Bir sosyal adalet ilkesi olarak eşitliğe olan ilginin artmış olması ve hakların eşitlik potansiyelinin resmi şekilde tanınmasının söz konusu anlamda yetersiz olduğuna ilişkin genel bir kabul söz konusu olmuştur. İkinci neden reel anlamdaki gelirlerde yaşanan artışın sosyal sınıfların arasındaki uçurumun azalmasına yol açmasıdır. Üçüncü ve son neden ise işçi sınıfının kitlesel anlamdaki tüketim sürecine yaygın bir biçimde eklenmesidir. Sıradan bireylerin gereksinim ve ilgilerine yönelik tüketim maddelerinin üretimi konusunda artış gösteren ilgi ile beraber varlığı bulunmayan kişiler de medeniyetin maddi tarafının tadını çıkartmaya başlamıştır (Isın ve Wood, 1999: 28).

Bu sayede XX. asırda sosyal entegrasyon, duygusal ilişki ve yurtseverliğe bağlı olmanın dışına çıkarak maddi temellerin üstüne kurulmuştur. Toplumun sadece belli bir kesiminin sahip olduğu kültürlü ve medeni hayatın öğeleri, toplumun çoğunluğunun ulaşabileceği bir noktada konumlanmıştır (Low, 2000: 210).

Marshall, XX. asırda sosyal hakların yurttaşlığa eklenmesinin sınıfsal eşitsizlik üstünde derin etkiler yarattığını iddia etmiştir. Sosyal hakların temel amacı, hâlihazırda sınıfsal manada yaşanan farklılıkları en aza indirmektir. Buna karşın, artık yalnızca toplumun en alt tabakasında yer alan fakir bireylerin negatif neticelerini azaltabilmeyi amaç edinen bir girişim değil, aynı zamanda sosyal eşitsizlik modelinin tam manasıyla değişmesini sağlayan bir eylem olma fonksiyonunu yüklenmiştir (Marshall, 1950: 56). Bu çerçevede XX. asırda sosyal hakların yükselmesinin yurttaşlığın yeni bir eşitsizlik ortamına temel oluşturacağını savunan Marshall, söz konusu savını, bahse konu dönem içerisinde kişilere sunulmuş olan birtakım sosyal hizmetleri örnekendirerek somut hale getirmiştir. Bu noktada da bilhassa eğitim ve şehir planlaması üzerine odaklanmıştır. Buna göre, konut yapma projelerine egemen olan “dengeli toplum yaratma” düşüncesi ile planlamacılar sınıfı olmayan bir toplumdan ziyade sosyal adalet bakımından sınıfsal farklılıkların meşru seviyede olduğu bir toplum oluşturma ideali içerisinde olmuşlardır. Bununla birlikte eğitimin de üzerinde duran Marshall, verilecek eğitimin mesleki kazanım ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Eğitim ile

beraber edinilen sertifika ve diplomalar, bireyin devamlı saygı kazanmasını sağlarken, zamana karşı hiçbir şekilde yenik düşmemesine de fırsat sunmaktadır. Kişiler eğitim ile beceri ve mesleki eğitimlerine göre gruplandırılmaktadır. Söz konusu kategorizasyon her grupta asimilasyon, gruplar içerisinde farklılaştırma biçiminde gerçekleştirilmektedir. Akışkan bir toplum içerisinde sosyal sınıfların biçimlendiği yol tam manasıyla bu olmuştur. Gruplar içerisindeki farklılıkların göz ardı edilmesi sonucu gruplar içerisindeki farklılıkların abartılması yolu ile grupların arasında bir hiyerarşinin yaratılması için çaba sarf edilmiştir. Sözü edilen iddianın en mühim neticesi, yurttaşlığın meslek ve eğitim arasındaki bağlantıyla sosyal tabakalaşmanın bir aracına dönüşmesidir. Buna karşın piyasa tarafından sunulanlar ile edinilen statü arasındaki dengenin bozulması halinde, bozulmuş olan denge iktisadi değere yönelik bir pazarlıktan ziyade sosyal haklara yönelik bir tartışmayla gerçekleşmektedir (Solakoğlu, 2020: 63).

Devlet eğitim yolu ile yurttaşlarını yetiştirirken, yurttaşların medeni özgürlükleri, devletin kişiye yönelik yolları seçebildiği ölçüde sınırlanmaktadır. Marshall sosyal hakların, gelir eşitliğine gerek duymayan bir statü eşitliğine destek olduğunu belirtmiştir. Marshall’a (1950: 56) göre statü noktasında yaşanan eşitlik, gelir noktasında yaşanmakta olan eşitlikten çok daha önemli ve değerlidir. Sosyal hakların evrensel oluşu, yurttaşlara statü açısından eşitliği sağlayabilmenin temel noktasını meydana getirmektedir. Statü eşitliği de çağdaş yaşamın zenginleşmesini, güvensizlik ve risk ortamının azaltılmasını, hasta-sağlıklı, işsiz-çalışan, genç-yaşlı ve aile babası-bekâr arasında gözlemlenen farklılıkların azalmasını sağlamaktadır. Sosyal güvenlik, asgari gelir ve sağlık hizmetleri gibi uygulamalar, kişilerin belli bir hayat standardı içinde yaşayabilmesini sağlayarak iktisadi manada toplumun alt katmanlarını meydana getiren kişiler ile varlıklı kişiler arasındaki sınırları esnetebilmektedir. Bu sayede sosyal refahta mühim olan, kazanılmış pazardan ziyade alınan hizmettir. Buna karşın, Marshall’a göre statüde yaşanan eşitlik, fırsat eşitliğiyle aynı anlamda kullanılmamaktadır. Fırsat eşitliğine sahip olabilme hakkının temeli itibarıyla eşitsizliğin kabul edilmiş olması manasına geldiği ise şöyle ifade edilmiştir (Solakoğlu, 2020: 65): “Fırsat eşitliği hakkı, bütün çocuklara ilköğretimden faydalanma hakkı tanımakta, buna karşın erken yaş döneminde yapılmakta olan sınavlar ile söz konusu çocukların üç farklı gruba ayrılması sağlanmaktadır. Yükseköğretimde eğitim olacak olan bireyler mümkün olduğu müddetçe küçük bir gruba indirgenmeye çalışılmaktadır. Bu sayede fırsat eşitliği daha da aza indirgenmekte ve çocukların şansları kısıtlanmaktadır”. Bu durum, yurttaşlığın

ne şekilde “toplum içerisindeki eşitsizliğin mimarı” olduğunu da ortaya koymaktadır. Söz konusu çarpıcı söylem tartışmaya açık olmasının yanında Marshall’ın kendisince kısmen ifade edilmiş, şüpheli ve muğlak bir biçimde bırakılmıştır (Revi, 2014: 457).

Eşit yurttaşlık kategorisinde, bütün eşit haklara sahip yurttaşların seçimleri sonucu belirlenen meşru bir sosyal eşitsizlik mevcudiyetini devam ettirebilir. Bir diğer ifadeyle statü eşitliği, medeni yaşamın maddi içeriğinin bir parçası olduğu ve paylaşıldığı müddetçe, iktisadi anlamdaki eşitsizliklerin ne düzeye kadar kabul göreceği yurttaşlarca belirlenebilmektedir (Revi, 2014: 457). Bununla birlikte bireylerin becerilerine paralel olarak değerlendirildiği bir meritokrasi sisteminin de sosyal eşitsizliğin meşruluğuna kaynaklık ettiği söylenebilir.

Bu sayede eğitimin bir çeşit sosyal tabakalaşma oluşturduğunu kabul etmiş olan Marshall’a göre sosyal yurttaşlığın ana gayesi; liyakat temeli içerisinde bir sosyal tabakalaşma yaratmak, bu sayede kişilerin genetik yol ile zengin olmasından çok kendi çalışmaları sonucu mal varlığı kazanabilmeleri sağlamaktır. Sosyal yurttaşlık kişilere dünyaya geldikleri andan başlayarak eşit rekabete imkân tanıyan eşit statüler sunmaktadır (Marshall, 1953: 85-92). Söz konusu statüye toplum içerisinde en fazla gereksinim duyan bireylerin başında özel gereksinimli bireylerin ebeveynleri gelmektedir.

3.5 ÖZEL GEREKSİNİMLİ BİREYE SAHİP EBEVEYN VE SOSYAL YURTTAŞLIK

Özel gereksinimli bireye ilişkin detaylar çalışmanın ilk bölümünde detayları ile açıklanmıştır.

Özel gereksinimi olan bir çocuğa sahip olmak, pek çok sorunu da beraberinde getirmekte, söz konusu durum ailenin duygusal açıdan örselenmesini ve tespit edilen engel ile beraber gelmiş olan sorunların üstesinden başarı ile gelmesini güçleştirmektedir. Sözü edilen sorunlardan birisi de sosyal uyum ve buna bağlı sosyal yurttaşlık ile ilgilidir.

Ebeveynin sosyal çevresi içerisinde bulunan bireylerin özel gereksinimi olan çocuğa karşı bakışları ile atfetmekte oldukları sosyal konum sebebiyle ebeveynlerin karşı karşıya kaldığı tavır, davranış ve tutumlar, özel gereksinime sahip çocuğun geleceğine ilişkin endişeler, ebeveynlerin hayat koşullarını ve toplum içerisindeki sosyal uyumlarını negatif yönde

etkilemektedir. Ebeveynler sözü edilen güç süreç içerisinde bir taraftan özel gereksinimli çocukları ile ilgilenmesi, diğer taraftan ise çevrelerindeki bireylerin gösterdiği negatif tutumlar ile baş etmeleri gerekmektedir (Akkök, 2003). Bu kapsamda ebeveynler tarafından yapılan davranışların başında sosyal karşılaştırmalar gelmektedir.

Sosyal karşılaştırma, psikologlar tarafından geçmişten bugüne üzerinde ciddi çalışmalar yürütülen önemli bir alandır. Kişilerin duyguları, istekleri ve öz-değerlendirmeleri ne şekilde olursa olsun kendisini diğer bireyler ile mukayese etmesi evrensel ve doğal bir olgudur (Bilgin, 2007). Kavramsal olarak sosyal karşılaştırma ilk defa 1950’li senelerde Festinger tarafından dile getirilmiştir. Festinger (1954; Akt. Teközel, 2007) teoride kişinin özünü değerlendirme motivasyonu üzerinde çalışmıştır. Kişinin kendisini değerlendirmesi sürecinde objektif kıstaslara gereksinim duyulmaktadır. Ters bir durumda kişiler kendilerini başka bireyler ile mukayese edeceklerdir. Bu sebeple kişiler kendilerini değerlendirme konusuna istek duymaktadır. Bununla birlikte kişiler bizzat kendilerini, kendisine benzeyen bireyler ile mukayese etmeyi seçmektedir. Söz konusu durum, kişinin kendi görüşleri ve yetenekleri ile ilgili önemli bir değerlendirmeye yönelmesini sağlamaktadır (Festinger, 1954).

Kişiler başka bireylerle ilişkilenmeleri sürecinde bazı yönelimlerde bulunmaktadır. Bu yönelimlerden bir tanesinde diğer bireyleri model olarak almak, o bireylere benzemeye çalışmak yer alırken, diğer yönelimde ise söz konusu bireylere karşı üstün, ileride ve daha özel olunması esastır. Sosyal karşılaştırma süreci içerisinde bu tarz yönelimler insani ve doğal kabul edilmektedir (Bilgin, 2007). Sosyal karşılaştırma sürecinde bireyin kendi nitelikleriyle diğer bireylerin niteliklerinin arasında bağ kurulmaktadır (Buunk ve Mussweiller, 2001). Sosyal karşılaştırma yönelimi kasıtsız şekilde devam eden ve doğalında gelişen bir biçimdir (Gilbert vd., 1995).

Sosyal karşılaştırma sürecinde bireyler mukayese yaparlarken, kendilerine benzeyen bireylerden daha önde olmaları durumunda kendilerini daha mutlu ve iyi hissetmektedir. Buna karşın, yapılan mukayeseler neticesinde bireyler diğer bireylere göre kendilerini daha geride bulmaları durumunda kendilerini daha mutsuz ve kötü hissetmektedir (Webster vd., 2006).

Yapılan bu sosyal karşılaştırmalar neticesinde, yukarıda detaylarına yer verilen sosyal yurttaşlık konusunda özel gereksinimli bireye sahip ebeveynlerin ciddi sorunlar yaşayabileceği ortadadır. Zira sosyal yurttaşlık temelinde üzerinde en çok durulan “eşitsizlik” hususu, bu ebeveynlerin en çok karşı karşıya kaldıkları durum olarak görülebilir. Yapılan sosyal karşılaştırmalar ve “eşit şartlarda olmama” düşüncesi sonucu, söz konusu ebeveynlerde olumsuz tutum ve davranışların oluşabileceği söylenebilir. Bu durum çalışmanın temelini oluşturmuş ve çalışmada özel gereksinimli bireye sahip ebeveynlerde sosyal yurttaşlık algısının ortaya konması hedeflenmiştir.



4. METODOLOJİ

Bu bölümde araştırma deseni, çalışma grubu, veri toplama aracı ile verilerin analizi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

4.1 ARAŞTIRMA DESENİ

Araştırma; özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin sosyal yurttaşlık algılarının incelenmesine yönelik nitel araştırma yöntemleri arasında bulunan fenomenoloji (olgubilim) deseniyle hazırlanmıştır. Nitel araştırmalar kapsamında araştırmayı gerçekleştiren kişiler, hedef kitleyle doğrudan iletişime geçerek ve söz konusu kişilerin kendi ortamları içerisindeki gerek hareketlerini gerekse davranışlarını inceleyerek yakından bilgi toplamaktadır (Creswell, 2013). Nitel araştırma için İşleyen (2018) ise; “kişilerin sorunlarına çözümler bulabilmeleri, kendilerini keşfetmeleri ve gayret göstererek ortaya koydukları sosyal sistemlerin inceliklerini belirleyebilmek adına oluşturmuş olduğu bilgiyi üretebilme yollarından bir tanesi” tanımını yapmıştır.

Olgu, doğada yer alan, doğrudan ya da dolaylı şekilde gözlem yapılabilen obje, olay ya da durumlardır. Yaşamın sürdüğü oryamda yaşanan algılar, olaylar, durumlar, kavramlar ve yaşanmışlıklar olgunun farklı şekilleri olarak nitelendirilmektedir. Fenomenolojik (olgubilimsel) yaklaşım ise bireyin davranışları ile ilgili anlam çıkartabilmek amacı ile onun kendisine özgü algılamalarının ve hayatının bilinmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir. Bir başka ifade ile farkına varılan, lakin detaylı biçimde bilinemeyen, sahip olunamayan olgulara odaklanılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bireyin davranışlarını biçimlendiren en mühim faktör, onun gerek kendisini gerekse çevreyi içerisinde bulunduğu ana göre anlamlandırma biçimi, diğer bir ifade ile bireyin anlık fenomenidir.

Olgubilimsel araştırmalarda verilerin kaynakları, çalışmanın yoğunlaşmış olduğu olguyu yaşayan ve söz konusu olguyu dışa yansıtabilecek kişiler veya topluluklar olarak kabul edilmektedir. Fenomenoloji temelli araştırmalarda öncelik verilen veri toplama aracı görüşmelerdir. Sanders (2002), fenomenoloji temelli tutumların en ön planda olan özelliğinin odaklanılan olguya en serbest ve yalın biçimi ile erişebilmek için geçici olarak mevcut bulunan tüm sayıtlardan, ön yargılardan ve görüşlerden arındırılmış olmasının gerektiğini belirtmiştir. Zira fenomenolojik araştırmalarda temel, “tecrübenin edinimi”dir.

4.2 ÇALIŞMA GRUBU

Araştırma için belirlenen çalışma grubu, Hakkâri ili merkezinde faaliyet gösteren özel eğitim kurumlarında eğitim almakta olan özel gereksinimli çocukların aileleri olarak belirlenmiştir. Söz konusu belirleme süreci içerisinde; araştırmacının fikirlerini alabilmek amacıyla kolaylıkla erişebileceği, görüşmeye katılmayı gönüllü olarak kabul eden velilere öncelik verilmiş, bu kapsamda da sekiz katılımcı veli belirlenmiştir. Katılımcılar; K1, K2, K3,..., K8 şeklinde kodlanmıştır. Söz konusu katılımcı velilerin cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, meslek ve sahip olduğu çocuk sayısı gibi demografik özelliklerini gösterir Tablo 4.1 aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4.1: Araştırmaya Katılan Velilerin Demografik Bilgileri.

Katılımcı No	Cinsiyet	Yaş	Öğrenim Durumu	Meslek	Sahip Olunan Çocuk Sayısı
1	K	26-30	Lise	Ev Hanımı	1
2	K	51 ve üstü	Ortaokul	Ev Hanımı	4 ve üzeri
3	E	36-40	Ön Lisans	Servis Şoförü	3
4	K	41-45	Lise	Ev Hanımı	2
5	K	31-35	Lise	Ev Hanımı	3
6	K	51 ve üstü	Okuma Yazması Yok	Ev Hanımı	4 ve üzeri
7	E	46-50	İlkokul	Serbest Meslek	4 ve üzeri
8	E	36-40	Ön Lisans	Teknisyen	2

Tablo 4.1 incelendiğinde, katılımcı ebeveynlerin 5 tanesinin (%62,5) kadın, 3 tanesinin ise (%37,5) erkek olduğu, yaş olarak homojen bir dağılımın olduğu, öğrenim durumu açısından katılımcı ebeveynlerin 3 tanesinin (%37,5) lise, 2 tanesinin (%25,0) ise ön lisans mezunu olduğu, diğerlerinin ise “okuma-yazma bilmiyor” (1 kişi-%12,5), “ilkokul” (1 kişi-%12,5) ve “ortaokul” mezunu (1 kişi-%12,5) olduğu, kadın katılımcı velilerin tamamının ev hanımı olduğu (5 kişi-%62,5), erkek katılımcı velilerin ise servis şoförü (1 kişi-%12,5), serbest meslek (1 kişi-%12,5) ve teknisyen (1 kişi-%12,5) olduğu, 3 katılımcı velinin (%37,5) “4 ve

üzeri” çocuğa sahip olduğu, buna karşılık ikişer velinin (%25,0-%25,0) “3 çocuk” ve “2 çocuk” sahibi olduğu, 1 velinin (%12,5) ise sadece “1 çocuk” sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

4.3 VERİ TOPLAMA ARACI

Araştırma kapsamında, katılımcıların bilgilerini kapsayan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığı ile verilerin toplanması planlanmıştır. Demografik bilgilere de yer verilen form içerisinde; yaş, cinsiyet, çalışma durumu, eğitim durumu, meslek durumu ve sahip olunan çocuk sayısına ilişkin sorulara yer verilmiştir (EK A). Yarı yapılandırılmış görüşme formu araştırmacı tarafından gerek uzman görüşleri alınarak gerekse alanyazın taraması yapılarak geliştirilmiştir. Verilerin toplanması süreci, yapılan görüşmeler için katılımcılardan alınan izinler sonrası ses kayıtlarının tutulması ve görüşmelerin ardından söz konusu ses kayıtlarının aktarılması ile gerçekleştirilmiştir (EK B).

4.4 VERİLERİN ANALİZİ

Yarı yapılandırılmış görüşmeler esnasında alınan ses kayıtları ayrı ayrı deşifre edilmiş ve Microsoft Word dokümanına kaydedilmiştir. Yazılı doküman haline getirilen görüşmeler, içerik analizi yönteminden yararlanılarak analiz edilmiştir. Fröh (2001; Akt. Gökçe, 2006: 17) içerik analizini; “ifadelerin biçimsel ve içeriksel özelliklerini gerek sistemli gerekse nesnel biçimde tasvir eden deneysel yöntem” olarak tanımlamıştır. İçerik analizi, yöntem bakımından mevcut olan dokümanların gerek nicel gerekse nitel boyutlarından hareket ile mevcut bulunmayan, bir diğer ifadeyle bilinmeyen sosyal gerçekliğin bazı kesit ve boyutlarına dair bulgulara erişebilmek adına kullanılmaktadır (Gökçe, 2006: 20). Söz konusu amaçtan hareket ile içerik çözümlemesinin ardından ilk olarak ana tema (çözümleme teması), ardından da alt temalar belirlenmiştir.

5. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, çalışmanın amacından hareketle, örnekleme oluşturan katılımcı veliler ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş ve içerik analizi sonucu ortaya çıkartılan bulgular paylaşılmıştır. Gerçekleştirilen içerik analizi neticesi; kod, tema, alt tema ve kategoriler belirlenmiştir. Belirlenmiş olan sınıflandırma Tablo 5.1’de sunulmuştur.

Tablo 5.1: Gerçekleştirilen İçerik Analizi Sonucu Ortaya Çıkan Sınıflandırma.

Kodlar	Temalar	Alt Temalar	Kategoriler
Farkındalık Durumu ve Öneri	Kavramsal Olarak Sosyal Yurttaşlık Algısı (1. Soru)	Vatandaş olmak	Statü
			Konum
		Toplumdan Faydalanmak	Toplum ve Toplumu Oluşturan Birey
		Hak, Dayanışma, Birlik-Berberlik	Sosyal Haklar
	Özel Gereksinimli Bir Çocuğu Olanların Toplumda Sosyal Bireyler Olmaları İçin Yapılması Gerekenler (5. Soru)	İletişim	Birliktelik
			Empati Kurma
			Sorumluluk Verme
		Destek	Maddi-Manevi Destek
			Bilinçlendirme
		Sosyalleştirme	İzolasyona Hayır!
			Kaynaştırma
Sosyal Yurttaşlık Algısı	Sosyal Yurttaşlık Algısıyla Sosyo-kültürel ve Sosyo-ekonomik Yapı Arasındaki İlişki (3. Soru)	İlişkili	İletişim Becerisi
			Yardım
			Sahip Çıkma
		Olumlu Etkiler	Sosyal Hayat
	Sosyal Yurttaşlık Algısının Değişmesi İçin Yapılanlar (4. Soru)	Farklılıklar	Yaşanan Güçlükler
		Kaynaştırma Faaliyetleri	Sosyal Faaliyetler
		Bilinçlenme / Bilinçlendirme	Eğitilere katılım
Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Sosyalleşme Durumu	Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmanın Sosyalleşmeye Etkileri (2. Soru)	Olumsuz Etki	Davranış/Tutum Geliştirme
			Sosyal Ortama Girememe
		Özel Gereksinimli Bireye Bakış	Görev ve Sorumluluk
			Sosyal Dışlanma
			Acıma

Tablo 5.1’de görüleceği üzere, çalışma kapsamına göre gerçekleştirilmiş olan içerik analizi neticesinde toplam 3 kod, 5 tema, 13 alt tema ve 23 kategori tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen içerik analizi neticesinde tespit edilen kod, tema ve kategorilerden yola çıkılarak bulgular, kodlara göre ayrıntılı bir şekilde aşağıda paylaşılmıştır.

Kod 1. Farkındalık Durumu ve Öneri

Araştırmaya katılım gösteren katılımcı veliler ile gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler kapsamında toplam beş tane soruya yer verilmiştir. Kod 1 altında, sözü edilen görüşme formunda yer alan birinci ve beşinci sorulara katılımcı veliler tarafından verilmiş olan cevapların analizlerine yer verilmiştir. Bu çerçevede Kod 1 altında; “Kavramsal Olarak Sosyal Yurttaşlık Algısı” ve “Özel Gereksinimli Bir Çocuğu Olanların Toplumda Sosyal Bireyler Olmaları İçin Yapılması Gerekenler” temaları oluşturulmuştur.

Tema 1. Kavramsal Olarak Sosyal Yurttaşlık Algısı

“Kavramsal Olarak Sosyal Yurttaşlık Algısı” teması, katılımcı velilerle yapılmış olan görüşmelerde sorulan; “Sosyal yurttaşlık kavramı sizce ne anlama gelmektedir? Açıklayınız.” sorusundan yola çıkılarak hazırlanmıştır. Çalışmaya katılım gösteren veliler tarafından verilen yanıtlardan yola çıkılarak alt temalar ve kategoriler hazırlanmıştır. Tema 1’i oluşturan alt temalarla kategorileri gösteren Tablo 5.2, aşağıda paylaşılmıştır.

Tablo 5.2: Tema 1 Kapsamı İçerisinde Belirlenmiş Olan Alt Temalar İle Kategoriler

Kod	Temalar	Alt Temalar	Kategoriler	Toplam Görüş Bildiren Katılımcı Sayısı (N)
Farkındalık Durumu ve Öneri	Kavramsal Olarak Sosyal Yurttaşlık Algısı	Vatandaş olmak	Statü	1
			Konum	1
		Toplumdan faydalanmak	Toplum ve Toplumu Oluşturan Birey	3
		Hak, dayanışma, birlik-beraberlik	Sosyal Haklar	1
			Birliktelik	2

Tablo 5.2’ye göre, araştırmaya katılım gösteren velilerin verdikleri yanıtlardan hareketle; “Vatandaş olmak”, “Toplumdan faydalanmak” ve “Hak, dayanışma, birlik-beraberlik” alt

temaları oluşturulmuştur. Sözü edilen alt temalardan hareketle de kategoriler tespit edilmiştir. “Vatandaş olmak” alt teması altında görüş bildirmiş olan toplam katılımcı veli sayısı 2 (%25,00), “Toplumdan faydalanmak” alt teması altında fikirlerini söyleyen katılımcı veli sayısı 3 (%37,50) ve “Hak, dayanışma, birlik-beraberlik” alt teması kapsamında görüş açıklayan katılımcı veli sayısı 3’tür (%37,50).

Katılımcı velilerce dile getirilen görüşlerin incelenmesi sonucu “Vatandaş olmak” alt temasıyla alakalı olarak; “statü” ve “konum” kategorileri oluşturulmuştur. “Statü” kategorisinde K1; “Sosyal yurttaşlık; sosyal haklar temelinde şekillenen, bir toplumun tam üyesi olmanın bireye sağladığı statüdür” şeklinde düşüncelerini açıklamıştır. “Konum” kategorisi altında ise K4; “Sosyal yurttaşlık, bir ülkenin vatandaşı olmanın kişiye sağladığı konumdur” şeklinde bir tanımlama ortaya çıkartmıştır.

“Toplumdan faydalanmak” alt teması ile ilişkili olarak; “Toplum ve Toplumu Oluşturan Birey” kategorisi oluşturulmuştur. Bu kategori altında K3; “İçinde bulunulan ülkenin, o ülkede bireylere sağladığı her türlü imkândan yararlanılmasıdır” biçiminde görüşlerini açıklamıştır.

“Hak, dayanışma, birlik-beraberlik” alt temasıyla bağlantılı olarak ise; “Sosyal Haklar” ve “Birliktelik” kategorileri oluşturulmuştur. Buna göre “Sosyal Haklar” kategorisi altında K6, sosyal yurttaşlık kavramı için; “Bireylerin sahip olduğu sosyal haklardır” şeklinde ifadeler kullanmıştır. “Birliktelik” kategorisi altında ise K5 kavramsal olarak sosyal yurttaşlık için; “Toplum içerisindeki dayanışmayı, birlik ve beraberliği geliştiren bir olgudur” ifadelerine yer vermiştir.

Tema 2. Özel Gereksinimli Bir Çocuğu Olanların Toplumda Sosyal Bireyler Olmaları İçin Yapılması Gerekenler

“Özel Gereksinimli Bir Çocuğu Olanların Toplumda Sosyal Bireyler Olmaları İçin Yapılması Gerekenler” teması, katılımcı veliler ile gerçekleştirilen görüşmeler kapsamı içerisinde sorulan; “Sizce toplum içerisinde sosyal bir birey olabilmek adına özel gereksinimli bir çocuğa sahip olan kişiler için neler yapılmalıdır?” sorusundan hareket ile hazırlanmıştır. Çalışmaya katılım göstermiş olan velilerin yanıtlarından hareket ile alt temalar ve kategoriler oluşturulmuştur. Tema 2’yi meydana getiren alt temalar ile kategorileri göstermekte olan Tablo 5.3, aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5.3: Tema 2 İçin Tespit Edilen Alt Temalar ve Kategoriler.

Kod	Temalar	Alt Temalar	Kategoriler	Toplam Görüş Bildiren Katılımcı Sayısı (N)
Farkındalık Durumu ve Öneri	Özel Gereksinimli Bir Çocuğu Olanların Toplumda Sosyal Bireyler Olmaları İçin Yapılması Gerekenler	İletişim	Empati Kurma	3
			Sorumluluk Verme	1
		Destek	Maddi-Manevi Destek	1
			Bilinçlendirme	1
		Sosyalleştirme	İzolasyona Hayır!	1
			Kaynaştırma	1

Tablo 5.3'e göre, araştırmaya katılan özel gereksinimli bireye sahip velilerin vermiş oldukları cevaplara göre; "İletişim", "Destek" ve "Sosyalleşme" alt temaları oluşturulmuştur. Söz konusu alt temalardan yola çıkılarak da kategoriler ortaya konmuştur. "İletişim" alt teması kapsamında görüşlerini dile getiren toplam katılımcı veli sayısı 4 (%50,00), "Destek" alt teması kapsamında fikirlerini beyan eden katılımcı veli sayısı 2 (%25,00) ve "Sosyalleştirme" alt teması kapsamında fikirlerini ifade eden katılımcı veli sayısı ise 2'dir (%25,00).

Katılımcı veliler tarafından dile getirilmiş olan görüşlerin analizleri neticesi "İletişim" alt teması ile ilgili olarak; "empati kurma" ve "sorumluluk verme" kategorileri hazırlanmıştır. "Empati kurma" kategorisi kapsamı içerisinde K6; "Onların sahip olduğu duygu düşüncelerine karşı empati kurarım. Onların içinde bulunduğu koşullara varsa yardımcı olabilecek bir durum yardım ederim. Maddi manevi destek olmaya çalışırım" şeklinde önerilerini dile getirmiştir. "Sorumluluk verme" kategorisi altında ise K5; "Özel gereksinimli çocuğu topluma kazandırmak ve kendi kendine yetebilen bireyler olması için toplumda yer açılmalıdır. Örneğin; her iş yerlerinde engelli kontenjanı açılabilir. Çocuğun ön koşul becerileri ve hazır bulunuşluğuna göre sorumluluklar verilebilir" biçiminde fikirlerini açıklamıştır.

Çalışmada "Destek" alt temasıyla alakalı; "Maddi-Manevi Destek" ve "Bilinçlendirme" kategorileri oluşturulmuştur. "Maddi-Manevi Destek" kategorisi altında görüşlerini belirten

K8; “Bu ailelere pozitif ayrımcılık yapılarak, onlara destek sunulmalı, maddi-manevi yardımcı olunmalı” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. “Bilinçlendirme” kategorisinde ise K3, öncelikle içinde bulunduğu duruma yönelik duygu ve düşüncelerini paylaşmış, ardından da fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir; “Özel gereksinimli bir bireye sahip olmak, benim için bir ayrıcalıktır, gurur vericidir. Öncelikle çevrenin, daha sonra tüm toplumun özel gereksinimli bireyler hakkında bilinçlendirilmesini, onları kabullenmesini, daha sonra ailelerin de durumlarını göz önünde bulundurarak maddi-manevi desteğin esirgenmeden her türlü imkândan faydalanmamızı sağlamaları gerekmektedir”.

Bu tema altında yapılan analizler sonucu ortaya konan son alt tema ise “Sosyalleştirme” olmuştur. Söz konusu alt tema kapsamında; “İzolasyona Hayır!” ve “Kaynaştırma” kategorileri oluşturulmuştur. “İzolasyona Hayır!” kategorisi kapsamında fikirlerini dile getiren K4; “Bence öncelikle özel gereksinimli bir çocuğun eğitimine olabilecek en küçük yaşta başlanmalıdır. Çocuğun hayatın ve toplumun bir parçası olduğu unutulmamalıdır. Çocuk; gözlerden uzak tutulmamalı, evlere kapatılmamalı, küçük yaşlardan itibaren topluma karışması sağlanmalıdır” şeklinde bu görüşlerini açıklamıştır. “Kaynaştırma” kategorisinde ise K7; “Özel gereksinimli bireyler ile normal gelişim gösteren bireylerin daha fazla kaynaşmalarına yönelik uygulamalara yer verilmelidir. Bunun yanı sıra toplumda özel gereksinimli bireylere yönelik olumlu tavırları artırıcı çalışmalara daha fazla yer verilmelidir” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Kod 2. Sosyal Yurttaşlık Algısı

Çalışmaya katılan ve özel gereksinimli çocuğa sahip olan aileler ile yapılan görüşmelerin üçüncü ve dördüncü sorularına verilen yanıtların analizleri sonucu “Sosyal Yurttaşlık Algısı” isimli Kod 2 oluşturulmuştur. Bu bağlamda, söz konusu Kod 2 altında ortaya; “Sosyal Yurttaşlık Algısıyla Sosyo-kültürel ve Sosyo-ekonomik Yapı Arasındaki İlişki” ve “Sosyal Yurttaşlık Algısının Değişmesi İçin Yapılanlar” temaları çıkartılmıştır.

Tema 3. Sosyal Yurttaşlık Algısıyla Sosyo-kültürel ve Sosyo-ekonomik Yapı Arasındaki İlişki

“Sosyal Yurttaşlık Algısıyla Sosyo-kültürel ve Sosyo-ekonomik Yapı Arasındaki İlişki” teması, araştırmaya katılım gösteren velilerle gerçekleştirilmiş olan görüşmelerde sorulan; “Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olarak yaşamakta olduğunuz sosyal yurttaşlık algınız

sizce içinde bulunduğunuz toplumun sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı ile ne kadar ilişkilidir? Açıklayınız.” sorusundan yola çıkılarak hazırlanmıştır. Araştırmaya katılan özel gereksinimli çocuğa sahip velilerin cevaplarına göre alt temalar ve kategoriler hazırlanmıştır. Tema 3’ü oluşturan alt temalarla kategorileri gösteren Tablo 5.4, aşağıda paylaşılmıştır.

Tablo 5.4: Tema 3 İçin Belirlenmiş Olan Alt Temalar ve Kategoriler.

Kod	Temalar	Alt Temalar	Kategoriler	Toplam Görüş Bildiren Katılımcı Sayısı (N)
Sosyal Yurttaşlık Algısı	Sosyal Yurttaşlık Algısıyla Sosyo-kültürel ve Sosyo-ekonomik Yapı Arasındaki İlişki	İlişkili	İletişim Becerisi	1
			Yardım	1
			Sahip Çıkma	1
		Olumlu Etkiler	Sosyal Hayat	3
		Farklılıklar	Yaşanan Güçlükler	2

Tablo 5.4’e göre, çalışmaya katılım gösteren velilerin verdikleri yanıtlara göre; “İlişkili”, “Olumlu Etkiler” ve “Farklılıklar” alt temaları ortaya konmuştur. Sözü edilen alt temalardan hareketle de kategoriler belirlenmiştir. “İlişkili” alt teması kapsamında fikirlerini ifade eden toplam katılımcı veli sayısı 3 (%37,50), “Olumlu Etkiler” alt teması kapsamında düşüncelerini söyleyen katılımcı veli sayısı 3 (%37,50) ve “Farklılıklar” alt teması kapsamında görüşlerini açıklayan katılımcı veli sayısı ise 2 (%25,00) olmuştur.

Katılımcı velilerce ifade edilen görüşlerin analizleri sonucunda “İlişkili” alt temasıyla alakalı; “İletişim Becerisi”, “Yardım” ve “Sahip Çıkma” kategorileri oluşturulmuştur. “İletişim Becerisi” kategorisi içerisinde K1;

Hem sosyo-kültürel hem de sosyo-ekonomik yapısı ile yakından ilişkilidir. Özel gereksinimli çocuğa sahip olarak benimle aynı durumda olan ailelerle iletişim becerimin, empati duygumun gelişmesinin yanı sıra ailelerin çektikleri ekonomik zorluklar olsun toplum içinde yer yer çektikleri sıkıntılar vs. gibi durumlarda neler yaşadıklarını birebir tecrübe etmekteyim.

Şeklinde görüşlerini açıklamıştır. “Yardım” kategorisi altında K7; “İlişkilidir. Çünkü toplumun sosyo-ekonomik yapısı, benim çocuğuma yapılan yardımlardan tutun, hayat boyu eğitim açısından etkilidir” biçiminde açıklamalarda bulunmuştur. “Sahip Çıkma” kategorisi altında ise K8; “Kesinlikle ilişkilidir. Sosyo-ekonomisi iyi toplumlar engelli çocuğu olan yurttaşlarına daha çok sahip çıkmaktadır” şeklinde görüş beyan etmiş ve özellikle gelişmiş ülkelerdeki durumu analiz etmiştir.

Çalışma kapsamında yapılan analizler neticesinde “Olumlu etkiler” alt teması ile ilgili “Sosyal Hayat” kategorisi belirlenmiştir. Söz konusu kategori altında K3; “Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapı özel gereksinimli bir bireye sahip olarak bana yurttaş olarak, sosyal hayatın sağladığı her imkândan yararlanmamı sağlar” şeklinde görüşlerini beyan etmiş, K2 ise; “Özel gereksinimli bir çocuğa sahip bireyi ekonomik bakımdan olumlu etkiler. Kültürel bakımdan ise çocuğa sosyallik bakımından olumlu etki yaratmaktadır” biçiminde açıklamalarda bulunmuştur.

Tema 3 altında belirlenen son alt tema “Farklılıklar” olmuştur. Sözü edilen alt tema ile ilgili “Yaşanan Güçlükler” kategorisi belirlenmiştir. “Yaşanan Güçlükler” kategorisi kapsamında K5; “Şu anda içinde bulunduğum toplumun özel gereksinimli bireylere karşı bilincinin ve farkındalığının daha fazla olmasını beklerim. Bu olmadığı için güçlükler yaşıyorum. Çocuğuma yaklaşırken acıma duygusuyla değil, hakikaten çocuğumun bir birey olduğunu fark ederek yaklaşmasını beklerim” şeklinde ifadeler kullanmış, K6 ise; “Yaşadığımız yörenin gelenek ve görenekleri, toplumun yapısı yurttaşlık haklarını şekillendiriyor. Yaşadığımız toplumda ailemizin, akrabamızın sahip olduğu haklara sahip olmaktayız. Kimi zaman bu hak konusundaki eşitlikler bizi zorluyor” biçiminde görüşlerini dile getirmiştir.

Tema 4. Sosyal Yurttaşlık Algısının Değişmesi İçin Yapılanlar

“Sosyal Yurttaşlık Algısının Değişmesi İçin Yapılanlar” teması, araştırmaya katılan veliler ile gerçekleştirilen görüşmeler kapsamında sorulan; “İçinde yaşadığınız toplumda, özel gereksinimli bir çocuğa sahip olma durumundan kaynaklı sosyal yurttaşlık algınızı değiştirmek için neler yapıyorsunuz?” sorusundan hareketle hazırlanmıştır. Bununla birlikte, araştırmaya katılım gösteren özel gereksinimli çocuğa sahip velilerin cevaplarına göre de alt temalar ve kategoriler oluşturulmuştur. Tema 4’ü meydana getiren alt temalar ile kategorileri göstermekte olan Tablo 5.5, aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5.5: Tema 4 İçin Belirlenen Alt Temalar ve Kategoriler.

Kod	Temalar	Alt Temalar	Kategoriler	Toplam Gr Bildiren Katılımcı Sayısı (N)
Sosyal Yurttaşlık Algısı	Sosyal Yurttaşlık Algısının Değışmesi İçin Yapılanlar	Kaynaştırma Faaliyetleri	Sosyal Faaliyetler	3
		Bilinçlenme / Bilinçlendirme	Eğitimlere Katılım	1
			Davranış/Tutum Geliştirme	4

Tablo 5.5’e göre, araştırmaya katılan velilerin vermiş oldukları cevaplara göre; “Kaynaştırma Faaliyetleri” ve “Bilinçlenme / Bilinçlendirme” alt temaları oluşturulmuştur. Söz konusu alt temalardan yola çıkılarak da kategoriler belirlenmiştir. “Kaynaştırma Faaliyetleri” alt temasında fikirlerini söyleyen toplam katılımcı veli sayısı 3 (%37,50), ve “Bilinçlenme / Bilinçlendirme” alt temasında görüşlerini açıklayan katılımcı veli sayısı ise 5 (%62,50) olmuştur.

Katılımcı veliler tarafından ifade edilmiş olan görüşlerin analizlerine göre “Kaynaştırma Faaliyetleri” alt teması ile ilişkili olarak; “Sosyal Faaliyetler” kategorisi oluşturulmuştur. “Sosyal Faaliyetler” kategorisi kapsamında ise K1; “Tüm sosyal etkinliklere katılmaya zen gösteririm ve katkı sağlamaya çalışırım. Normal gelişim gösteren akranlarıyla bir araya gelmenin çok normal bir durum olduğunu göstermek adına kaynaştırma faaliyetlerine katılırım” şeklinde görüşlerini açıklamıştır. K7 ise;

Özel gereksinimli ocuğumun normal gelişim gösteren çocuklarla daha fazla kaynaşmasını sağlamaya çalışıyorum. İki grubun da birlikte oynayabileceğİ oyunları oynatmaya, sosyal faaliyetlere katılmaya çalışıyorum. Böylece normal gelişim gösteren bireyin hem kendisinde hem de ailesinde özel gereksinimli bireylere karşı olumlu tavır sergilemelerini sağlamaya çalışıyorum.

Şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

“Bilinçlenme / Bilinçlendirme” alt teması ile bağlantılı olacak şekilde; “Eğitimlere Katılım” ve “Davranış/Tutum Geliştirme” kategorileri oluşturulmuştur. “Eğitimlere Katılım” kategorisinde K6; “ocuğın gelişimi için özel eğitim ile ilgili çalışmaları takip ederim ve katılırım. Rehabilitasyon hocalarından bilgi alırım. Evde elden geldiğince birlikte etkinlik

alışmaları yapmaya çalışırım” ifadelerini dile getirmiştir. “Davranış/Tutum Geliştirme” kategorisi kapsamında ise K5; “Olayları incelerken daha duygusal bakıyorsun. Birlik ve beraberliğe daha fazla önem veriyorsun. Toplum içerisinde herkesin bir *engelli adayı* olduğunun farkında olarak davranıyorsun” şeklinde ifadeler kullanmış, K3 ise; “ncelikle özel gereksinimli bir bireye sahip olmayı kabullenirim ve ona göre davranırım. Sonrasında ise çevremdeki diğer insanlar da özel gereksinimli bireyi her yönüyle kabullenirler” biçiminde açıklamalarda bulunmuştur.

Kod 3. Özel Gereksinimli ocuğu Olan Ebeveynlerin Sosyalleşme Durumu

Araştırmaya katılım gösteren ve özel gereksinimli çocuğu bulunan ailelerle gerçekleştirilen görüşmelerin ikinci sorusuna verilmiş olan cevapların analizlerine göre “zel Gereksinimli ocuğu Olan Ebeveynlerin Sosyalleşme Durumu” ismiyle Kod 3 oluşturulmuştur. Bu çerçevede, söz konusu Kod 3 altında ortaya; “zel Gereksinimli ocuğa Sahip Olmanın Sosyalleşmeye Etkileri” teması çıkartılmıştır.

Tema 5. Özel Gereksinimli ocuğa Sahip Olmanın Sosyalleşmeye Etkileri

“zel Gereksinimli ocuğa Sahip Olmanın Sosyalleşmeye Etkileri” teması, araştırmaya katılım gösteren velilerle gerçekleştirilmiş olan görüşmeler kapsamında sorulan; “zel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak, toplum içerisinde sosyalleşme açısından sizi nasıl etkilemektedir?” sorusundan yola çıkılarak oluşturulmuştur. Buna göre, çalışmaya katılan özel gereksinimli çocuğa sahip velilerin yanıtlarından hareketle alt temalar ve kategoriler oluşturulmuştur. Tema 5’i oluşturan alt temalar ile kategorileri gösteren Tablo 5.6, aşağıda sunulmuştur.

Tablo 5.6: Tema 5 İçin Belirlenmiş Olan Alt Temalar ve Kategoriler.

Kod	Temalar	Alt Temalar	Kategoriler	Toplam Görüş Bildiren Katılımcı Sayısı (N)
Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Sosyalleşme Durumu	Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmanın Sosyalleşmeye Etkileri	Olumsuz Etki	Sosyal Ortama Girememe	3
			Görev ve Sorumluluk	2
		Özel Gereksinimli Bireye Bakış	Sosyal Dışlanma	1
			Acıma	2

Tablo 5.6'ya göre, çalışmaya katılım gösteren velilerin verdikleri yanıtlara göre; “Olumsuz Etki” ve “Özel Gereksinimli Bireye Bakış” alt temaları belirlenmiştir. Sözü edilen alt temalardan hareketle de kategoriler hazırlanmıştır. “Olumsuz Etki” alt teması kapsamında görüşlerini dile getiren toplam katılımcı veli sayısı 5 (%62,50), ve “Özel Gereksinimli Bireye Bakış” alt temasında görüşlerini açıklayan katılımcı veli sayısı ise 3 (%37,50) olmuştur.

Katılımcı veliler tarafından söylenen görüşlerin analizlerine göre “Olumsuz Etki” alt teması ile bağlantılı olarak; “Sosyal Ortama Girememe” ve “Görev ve Sorumluluk” kategorileri oluşturulmuştur. “Sosyal Ortama Girememe” kategorisi kapsamında ise K1; “Genel olarak olumsuz bir şekilde beni etkiler. Çünkü çoğu sosyal faaliyetlere ve ortama çocuğumun özel durumu nedeniyle katılamıyorum. Düşün, piknik, cafe vb.” şeklinde düşüncelerini açıklamıştır. K2 ise; “En büyük engellerden birisi fiziksel çevre ve sosyal ortamdır. Toplum içerisinde özel gereksinimli çocuğun geri çekilmesi, bağırması, ağlaması ve tepki vermesi açısından sorun oluşuyor” biçiminde fikirlerini açıklamıştır.

“Özel Gereksinimli Bireye Bakış” alt teması kapsamıyla ilişkili olarak; “Sosyal Dışlanma” ve “Acıma” kategorileri belirlenmiştir. “Sosyal Dışlanma” kategorisi kapsamında K7; “Toplumumuzda özel gereksinimli bireylere karşı genel olarak vasat bir anlayış söz konusudur diyebilirim. Bu durum, zaman zaman sosyal dışlanmama bile neden olabiliyor. Bu durumların daha az yaşanması için özel gereksinimli bireylere yönelik olumlu kamu spotlarına daha fazla yer verilebilir” şeklinde görüşlerini açıklamıştır. “Acıma” kategorisi kapsamında ise K8; “Çoğu zaman olumsuz etkilemektedir. Çocuğuma acıdıkları gözlerle

baktıkları için sosyalleşeceğim ortamlardan uzak duruyorum” biçiminde açıklamalarda bulunmuş, K4 ise; “Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak benim toplum içerisindeki sosyalleşmemi genel olarak kısıtlamaktadır. Çünkü toplumun çocuğuma olan bakış açısı çoğu zaman olumlu olmamakta, hatta kimi zaman acıma durumunda olmaktadır” şeklinde ifadelerle düşüncelerini açıklamıştır.



6. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarihsel açıdan ortaya çıkma süreci Sparta’da başlamış olan yurttaşlık, kavramsal olarak ortaya çıkmış olduğu zamandan bugüne pek çok değişim geçirmiştir. İlk zamanlar; “bir yerin sakini” manasına gelmekte olan kavram, geçen zaman ile birlikte toplumun bütününe kapsayan bir sorumluluk ve haklar demetine dönüşmüştür. Sadece belli bir zümreyi kapsayan bir zümreyken dahi, sahibi olan bireylere özgürlük ve eşitlik vaat etmiştir. Toplumu meydana getiren kişilerin bütününe kapsamı sonucundaysa kimi zaman toplumsal sınıf eşitsizliklerine bir ilaç kimi zaman ise yeni ortaya çıkan eşitsizliklerin mimarı şeklinde görülmüştür.

1950’li senelerde, toplumun alt sınıfını meydana getiren kimi gruplar, sosyal reform ve daha eşit bir yurttaşlık yaklaşımı amacıyla mücadelelerde bulunmuştur. Örgütlenen işgücü temelli hareketleri, sını ve siyasi bir güç olarak, batı toplumlarını her bir yetişkin yurttaş olarak bireyi kapsayan genel bir seçim hakkı yaklaşımına yöneltmiştir. Bu durum da iktisadi, dağıtım ve güvenlik politikaları adına yeni istekleri oluşturmuştur. Söz konusu süreçler, Marshall tarafından demokratikleşmenin sosyal haklar için öncü olduğunu savunduğu dönem söylediği ifadeleri kapsamaktadır.

Tarihsel süreç boyunca daha eşitlikçi ve iyi bir devlet yönetimi adına türlü ütopyalar ortaya konulmuştur. Sözü edilen ütopyaların pek çoğu mevcut bulunan toplumsal düzen ile alakalı olmanın ötesinde ya tam manasıyla yeni bir toplum inşa etmekle ilgili olmuş ya da sunulan modeller insanın doğasına aykırı görülmüştür. Marshall tarafından ortaya atılan teoriye toplum içerisinde var olan sınıf eşitsizliklerine rasyonel bir çözüm aramayı söylemektedir. Buna göre Marshall, mevcut bulunan düzen içerisindeki eşitsizliklerin en azından meşru bir seviyeye indirilmesi için bir çıkış yolu aramıştır. Bahse konu sosyal yurttaşlık modelinin bugünün dünyası içerisinde de kabul edilen pek çok yönü bulunmaktadır. Bu yönler arasında toplum genelinde görülen eşitsizlikler, demokrasi, özgürlük, sosyal, politik ve medeni haklar, fırsat eşitliği sayılabilir. Çalışma kapsamında sözü edilen sosyal yurttaşlık ile ilgili özel gereksinime sahip bireylerin yaşadıklarının incelenmesi amaçlanmıştır. Zira özel gereksinimli bireyler, toplum genelinde pek çok eşitsizliklere uğrayan, bazı haklardan yararlanamayan, tüm bunların yanında toplumun önemli bir kesimi tarafından ön yargıyla yaklaşılacak bireyler olarak görülmektedir.

Toplumun en küçük yapı taşı olarak kabul edilen aile, bireyin gelişim sürecindeki en temel unsurdur. Aile; evlilikle başlayarak, sosyal ilişkiler ve akrabalık sonucu yayılan, pek çok değişik rolü kapsayan, türlü dinamiklerin etkileşimlerini içeren, genellikle aynı çatı altında beraber yaşam süren bireylerden meydana gelen, aileyi oluşturan kişilerin psikolojik, cinsel, sosyal, iktisadi ve kültürel ihtiyaçlarına cevap veren toplumun en küçük birimidir (Özgüven, 2001).

Bir evlat sahibi olmak, toplumun en küçük yapı taşı olarak kabul edilen aile adına hayatlarında bir dönüm noktası olarak kabul edilmekle beraber, son derece mutluluk hissi yaratan bir olaydır. Ebeveynler, henüz bebek annesinin karnındayken yeni bir bireyin geleceğine ilişkin planlar yaparak düş kurmaktadır. Buna karşın anne ve babalar doğması beklenen çocuklarının normal gelişim göstermesini arzu etmekte ve çoğunlukla özel gereksinime sahip bir çocuğa sahip olmayı düşünmemektedir (Yıldırım ve Arslan, 2008; Aral ve Gürsoy, 2009; Sungur-Bozdoğan, 2011). Beklenmekte olan sağlıklı bireyin özel gereksinime sahip olarak doğması durumunda ise ebeveynler, başta hayal kırıklığı olmak üzere, pek çok negatif hissiyatı birlikte yaşamaktadır.

Anne ve babaların özel gereksinime sahip bir çocuğu olduğu realitesini kabullenmeleri, çocuklarının yetersizlik seviyesi ve derecesi ne olursa olsun yaşamlarını bu realiteye göre tekrar tertiplemeleri zaman almaktadır (Cavkaytar vd., 2007). Hayatlarına ilişkin gerçekleştirilen düzenlemeler neticesinde kimi aileler mevcut bulunan yeni duruma adapte olup, gerek ailelerinde gerekse iş yaşamlarındaki çalışmalarında sorunsuz bir şekilde devamlılığı sağlarken kimi aileler negatif yönde reaksiyon göstermeyi sürdürmekte ve bu durum ailenin toplum içerisindeki konum ve statüsüne de yansımaktadır. Hangi durum olursa olsun aileler, türlü endişe ve kaygıları bir arada yaşayabilmektedir.

Aileye yeni katılmış olan özel gereksinime sahip çocuğun herhangi bir sebeple yetersizlik yaşaması, aileyi oluşturan diğer üyelerin hayatlarını tam manasıyla değiştirebilmekte ve toplumsal yaşam içerisinde bu değişiklikler yoğun biçimde gözlemlenebilmektedir. Normal gelişim gösteren bireylere göre gerek niceliksel gerekse niteliksel yönden geride olan özel gereksinimli bireyler ile söz konusu bireylerin ebeveynlerinin toplum içerisinde yaşadıkları bazı sorunlar, sosyal yurttışlık bakımından dikkat çekicidir. Eşitsizlik ve haklar başta olmak üzere özel gereksinimli bireyler ile ebeveynlerinin toplum genelinde gözlemlenen bu tarz

sorunlarından hareketle hazırlanan çalışmada, araştırmanın problemi, alt problemler ve elde edilen bulgular temelinde ulaşılan sonuçlar aşağıda paylaşılmıştır.

6.1 SONUÇLAR

Araştırmada ulaşılan sonuçlar, çalışmanın problem ve alt problemlerine göre ayrı ayrı aşağıda sunulmuştur.

Çalışmanın birinci alt problemi kapsamında ulaşılan sonuçlar

Araştırmanın ana problemi; “özel gereksinimli çocuğa sahip bireylerin sosyal yurttaşlık algıları nasıldır?” olarak belirlenmiştir. Ana problemden hareketle belirlenmiş olan birinci alt problem; “Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin sosyal yurttaşlık algıları ile ebeveynlerin yaşları, meslekleri ve eğitim durumları arasındaki ilişki nasıldır?” şeklindedir.

Araştırma kapsamında sekiz katılımcı ebeveyn ile gerçekleştirilen görüşmelerde söz konusu ebeveynlerin yaşlarının homojen dağılım gösterdiği ve katılımcı ebeveynlerin eğitim durumu incelendiğinde, altı ebeveynin yükseköğretim düzeyinin altında eğitim gördükleri belirlenmiştir. Bununla birlikte, sekiz ebeveyninden beş tanesinin kadın olması ve tüm kadınların da “ev hanımı” olmaları dikkat çekicidir. Çalışmanın gerçekleştirildiği coğrafya, Türkiye’nin güneydoğusunda yer alan, az gelişmiş, eğitim düzeyinin ve iktisadi açıdan gelişmişliğin az olduğu bir bölgedir. Bu durumdan hareketle, bilhassa kadınların okuma-yazma oranlarının düşük olduğu bir bölge olan söz konusu coğrafyada araştırmaya dâhil olan beş kadının ev hanımı olması çok şaşırtıcı bir durum değildir. Bunun yanı sıra, yapılan görüşmelerde katılımcı ebeveynlerin sosyal yurttaşlık algılarının bilhassa kavramsal açıdan yüksek olduğu belirlenmiştir. Konuya ilişkin, katılımcı velilerin kavramsal olarak sosyal yurttaşlık ifadesine ilişkin toplumda birey olma ve bir birey olarak haklardan faydalanarak birlik ve beraberlik içerisinde yaşama düşüncelerini ön planda tuttukları tespit edilmiştir. Alanyazın incelendiğinde, özel gereksinime sahip ebeveynlerin sosyal yurttaşlık algılarına ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışmanın ikinci alt problemi kapsamında ulaşılan sonuçlar

Araştırmanın ikinci alt problemi; “Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin sosyal yurttaşlık algıları, içinde bulundukları sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapıyla ne kadar ilişkilidir?” şeklindedir.

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerden hareketle, çalışmaya katılan velilerin gerek sosyo-ekonomik gerekse sosyo-kültürel açılardan içinde bulundukları özel durumu etkilediğini, söz konusu durumun daha ziyade olumlu etkiler oluşturduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte, özel gereksinimli bireylere karşı toplum genelindeki bilincin de etkilerinin olduğu ifade edilmiştir. Sözü edilen görüşlere göre katılımcı ebeveynler, bilhassa sosyo-ekonomik yapıyı ön plana çıkartmışlar, yaşadıkları ekonomik durumlar ile ilgili desteğe ihtiyaç duyduklarını, kendileri ile benzer ekonomik sıkıntılar yaşayan ebeveynleri çok daha iyi anladıklarını dile getirmişlerdir.

Bunun yanı sıra katılımcı ebeveynlerin; “toplum genelinde özel gereksinimli bireyler konusunda yeterli bilincin olmadığını, bu sebeple normal gelişim gösteren bireyler ile özel gereksinimli bireyleri aynı sosyal ortam içerisinde kaynaştırmaya yönelik çalışmalar tertip ettiklerini, bu durumun doğal sonucu olarak da sosyo-kültürel açıdan olumlu etkilerin oluştuğunu belirttikleri” tespit edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü alt problemi kapsamında ulaşılan sonuçlar

Araştırmanın üçüncü ve son alt problemi; “Özel gereksinimli çocuğa sahip aileler, sosyal yurttaşlık algılarındaki olumsuzlukları gidermek için neler yapmaktadır?” şeklindedir.

Gerçekleştirilen görüşmelerden hareketle katılımcı ebeveynler tarafından; sosyalleşme noktasında ciddi sorunlar yaşandığı, bu durumun, toplumun özel gereksinimli bireylere bakışının olumlu olmamasından kaynaklandığı görüşlerinin ağırlıkta olduğu, bununla birlikte, kimi ebeveynin kendisini sosyalleşmeden uzak tuttuğu tespit edilmiştir.

6.2 ÖNERİLER

Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlardan hareketle önerilere yer verilmiştir;

- a. Araştırma Türkiye’nin güneydoğusunda bulunan bir ilde hizmet vermekte olan bir özel eğitim kurumunda eğitim alan özel gereksinimli bireylerin velileri ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçların ülke çapında genelleştirilebilmesi adına söz konusu araştırmanın farklı coğrafi bölgelerde hizmet veren özel eğitim kurumlarında eğitim almakta olan özel gereksinimli bireylerin ebeveynleriyle yapılması önerilmiştir. Bunun yanı sıra sosyal yurttaşlık kavramı, söz konusu toplumun farklı bölgelerinde farklı yorumlanabilecek bir ifadedir. Toplumun kültürel, sosyal, iktisadi ve

siyasi yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Bu noktadan hareketle çalışmanın farklı coğrafi bölgelerde farklı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Konuya ilişkin alanyazında herhangi bir çalışma yapılmamış olması sebebiyle Türkiye'nin farklı bölgelerinde benzer çalışmaların yapılarak bir genelleme oluşturulması faydalı olacaktır.

- b. Çalışma, nitel bir yaklaşımla gerçekleştirilen görüşmeler sonucu elde edilen bulgulara göre hazırlanmıştır. Çalışmanın daha da derinleştirilmesi ve görüşmelerde elde edilen verilerin somutlaştırılması için karma araştırma desenine göre hazırlanması önerilmiştir.
- c. Toplum genelinde özel gereksinimli bireylere karşı gözlemlenen somut önyargılardan hareketle, söz konusu bireylerin daha çok sosyalleşecekleri, toplum içerisinde yer alacakları faaliyetlere öncelik verilmelidir. Bu kapsamda kamu spotları, Milli Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere, pek çok bakanlık tarafından hazırlanan tanıtıcı, bilgilendirici ve bilinçlendirici broşürlere gereksinim duyulmaktadır. Bu sayede gerek özel gereksinimli bireylerin gerekse bu bireylerin ebeveynlerinin sosyal yurttaşlık konusunda pratikteki durumları da daha geliştirilebilir.
- d. Araştırma kapsamında hazırlanan görüşme formunda toplam beş soruya yer verilmiştir. Çalışmanın daha da derinleştirilmesi ve söz konusu alanda daha farklı bilgi ve görüşlere erişilebilmesi amacıyla yeni çalışmalarda daha farklı ve daha çok soruya yer verilerek görüşme formlarının hazırlanması önerilmektedir.

REFERANSLAR

- Adıgüzel, S., Kizir, M. ve Eratay, E. (2017). Ağır ve çoklu yetersizliği (Açye) olan bireylerle çalışan özel eğitim öğretmenlerinin yaşadıkları sorunların belirlenmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 18(1), 45-49. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.296901>
- Ahmetoğlu, E. (2004). Zihinsel engelli çocukların kardeş ilişkilerinin anne ve kardeş algılarına göre değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akdemir, B. (2006). 6-12 yaş arası zihinsel engelli çocukların görsel algı becerilerinin değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Akkök, F. (2003). Farklı özelliğe sahip olan çocuk aileleri ve ailelerle yapılan çalışmalar. A. Ataman (Ed.), Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş içinde (119-139. ss.) Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
- Akkök, F. (1989). Özürlü bir çocuğa sahip anne ve babaların kaygı ve endişe düzeyini ölçme aracının güvenirlik ve geçerlik çalışması. Psikoloji Dergisi, 7(23), 26-38.
- Akmeşe Piştav, P., Kayhan, N. (2016). İşitme engelliler öğretmenleri ile odyoloji ve konuşma bozuklukları uzmanlarının işitme kayıplı çocukların eğitimi hakkındaki görüşleri. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40, 88-112. DOI: 10.21764/efd.45205.
- Aktuğ, E. (2008). Kocaeli ili gölcük ilçesinde süregelen hastalık dışı özürlülük sıklığı, nedenleri ve özürlülerin sorunları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- Algan, B. (2007). Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunması. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Alshuaib, W. B., Al-Kandari, J. M. ve Hasan, S. M. (2015). classification of hearing loss. F. Bahmad (Ed.), Update On Hearing Loss içinde (29-37, ss.). IntechOpen.
- American Psychiatric Association (APA). (2001). DSM-IV-TR tanı ölçütleri başvuru kitabı. E. Köroğlu (Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.

- American Psychiatric Association (APA). (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-V) (5. baskı). Washington DC; Londra: American Psychiatric Publishing.
- Anderson, B. (2015). Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması. Ankara: Metis Yayıncılık.
- Anderson, P. (1974). Passage from antiquity to feudalism. New York: Verso Books.
- Anğay, Ş. (2016). Özel öğrenme güçlüğü tanısı almış ve almamış ilkokul 2. sınıf öğrencilerinin sosyal-duygusal uyum düzeylerinin karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aral, N. ve Gürsoy, F. (2007). Özel eğitim gerektiren çocuklar ve özel eğitime giriş. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Aral, N. ve Gürsoy, F. (2009). Özel eğitim gerektiren çocuklar ve özel eğitime giriş (2. baskı). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Ardıç, A. (2019). Özel gereksinimi olan bireyler ve aileleri. Ü. Şahbaz (Ed.), Zihin Yetersizliği ve Otizm Spektrum Bozukluğu içinde (233-250, ss.). Ankara: Vize Yayıncılık.
- Arıcıoğlu, A. ve Gültekin, F. (2017). Engelli çocuğa sahip annelerin sosyal destek algıları: Psikolojik danışmanların rolleri. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 42, 1-26. <https://doi.org/10.21764/efd.31545>.
- Aristoteles. (2014). Atinalıların devleti. A. Çokona (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arisoteles. (2018). Politika. Ö. Orhan (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Artar, T. M. ve Cavkaytar, A. (2020). A historical overview of mild intellectual disability: transition from a clinical approach to a multi-dimensional approach. Anadolu Journal of Educational Sciences International, 10(1), 629-653.
- Aslan, A. (2017). Engelli ve engelli olmayan ergen bireylerin algıladıkları sosyal destek ile intihar olasılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

- Aslan, Ç. Ç. (2010). Zihinsel engelli çocuğu olan anne ve babaların psikolojik belirtileri, sosyal destek algıları ve stresle başa çıkma tarzlarının karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Atay, M. (1999). İşitme engelli çocukların eğitiminde temel ilkeler. Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Avşaroğlu, S. (2012). Zihinsel yetersizliğe sahip çocuğu olan anne-babaların kaygı düzeylerinin incelenmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 9(1), 533-549.
- Ayanoğlu, Ç. ve Gür Erdoğan, D. (2019). Okul yöneticilerinin özel gereksinimli öğrencilere bireyselleştirilmiş eğitim planı (bep) hazırlanması/uygulanması hakkındaki görüşleri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 20(4), 677-706. <https://doi.org/10.21565/oelegitimdergisi.531039>
- Azizoğlu, N. İ. (2013). Görme engellilere Türkçe öğretiminin sorunları. Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi, 3(4), 0-7.
- Balıkçı, M. (2019). Engellilik bağlamında ebeveyn kabulü/reddi ve sosyal destek: Ebeveyn ve çocuk algıları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bellamy R. (2008). Citizenship: A very short introduction, Oxford: Oxford University Press.
- Bıyıklı, L. (1995). Korunmaya muhtaç çocuklar ve S.O.S. çocuk köyleri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 2(1), 3-10. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/159262>
- Bilgin, N. (2007). Kimlik inşası. İstanbul: Aşına Kitaplar.
- Bilgin, Ş. (2012). Ağır ve orta düzeyde zihinsel yetersizliği olan çocukların anne-babalarının algıladıkları sosyal destek kaygı ve depresyon düzeylerinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Bodin, J. (1955). Six books of the commonwealth. M. J. Tooley (Çev.). Oxford: Basil Blackwell.

- Buunk, B. P. ve Mussweiler, T. (2001). New directions in social comparison research. *European Journal of Social Psychology*, 31(5), 467-475. <https://doi.org/10.1002/ejsp.77>
- Canarslan, H. (2014). Engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Cavkaytar, A., Batu, S. ve Beklan, O. B. (2007). Gelişimsel geriliği olan çocuğa sahip ailelerin sosyo-ekonomik ve demografik özellikleri arasındaki ilişkiler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 79-96.
- Cavkaytar, A., Gürsel, O., Kargın, T., Batu, E.S., Özen, A., Maviş, İ., vd. (2013). Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim. İ. H. Diken (Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
- Cavkaytar, A., Melekoğlu, M. ve Yıldız, G. (2014). Geçmişten günümüze özel gereksinimli olma ve zihin yetersizliği: Dünya’da ve Türkiye’de kavramların evrimi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(Özel Sayı), 111-122.
- Cepdibi, S. (2020). İşitme yetersizliği olan öğrencilerin yazılı dil becerilerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Colalto, C. A., Goffi-Gomez, M. V. S., Magalhães, A. T. de M., Samuel, P. A., Hoshino, A. C. H., Porto, B. L. ve Tsuji, R. K. (2017). Expressive vocabulary in children with cochlear implants. *Revista CEFAC*, 19(3), 308-319.
- Creswell, I. W. (2013). Araştırma deseni. S. B. Demir (Çev.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Crook, J. (1984). *Law and life of Rome: 90 B.C. – A.D. 212*. New York: Cornell University Press.
- Çakmak, S. (2011). Görme engelli olan çocuklara öz bakım becerilerini kazandırmada video ile model olunarak sunulan aile eğitim programının etkililiği. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

- Çebi, E. (2021). Zihinsel ve bedensel engelli ailelerinin yaşadığı problemler ve farkındalık düzeylerinin incelenmesi: “İstanbul/Ümraniye örneği”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çeliker, Z. P. ve Ege, P. (2005). İşitme engelli çocukların konuşmalarının anlaşılabilirliğini etkileyen faktörler. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi, 6(1), 19-32.
- Çığır Dikyol, D. (2016). Antik Yunanda bir eğitim modeli: Sparta. Mediterranean Journal of Humanities, 6(2), 189-207.
- Çınar, N. (2010). Üniversite kampüslerindeki peyzaj erişilebilirliğinin engelliler açısından irdelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çocuklar İçin Özel Gereksinim Değerlendirmesi Hakkında Yönetmelik (2019). T.C. Resmi Gazete (Sayı 30692).
- Darıca, N., Abidoğlu, Ü. ve Gümüşçü, Ş. (2005). Otizm ve otistik çocuklar. Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Delage, H. ve Tuller, L. (2007). Language development and mild-to-moderate hearing loss: does language normalize with age? Journal of Speech, Language and Hearing Research, 50, 1300-1313.
- Demirbaş, D. (2021). Otizmlı çocuğu olan ebeveynlerin otizme yönelik söylemleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Demirhan, M. (2020). Görme yetersizliği olan öğrencilerin hayallerinin öğretmen ve ebeveyn beklentileri açısından değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Diken, H. İ. (2012). Özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler. Ankara: Pegem Akademi.
- Dikici Sığırtmaç, A., Deretarla Gül, E. (2010). Okul öncesinde özel eğitim. Ankara: Vize Yayıncılık.

- Doğan, H. (2012). Özel öğrenme güçlüğü riski taşıyan 5-6 yaş çocukları için uygulanan erken müdahale eğitim programının etkisinin incelenmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Duran, S. (2014). Zihinsel engelli bireylerin ebeveynlerine verilen psikoeğitimin öznel iyi oluş ve öz duyarlığa etkisinin değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Duran, B. (2019). Yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış çocuğu olan ve olmayan anne ve babaların yaşam doyumlarının bazı değişkenlerle incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Durgun, Ş. (2010). Cumhuriyetçi ve liberal anlayış çerçevesinde Türkiye'de Vatandaşlık sorunsalı. *ÇKÜSBED*, 1, 65-92.
- Duru, H., Akgün, E. G. ve Maviş, İ. (2018). Dil ve konuşma terapisi mesleğine yönelik farkındalığın belirlenmesi. *Dil Konuşma ve Yutma Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 257-280.
- Dyson, L. L. (1999). The psychosocial functioning of school age children who have siblings developmental disabilities. *Journal of Applied Development Psychology*, 20(2), 253-271.
- Ege, P. (2006). Farklı engel gruplarının iletişim özellikleri ve öğretmenlere öneriler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 7(2), 1-23.
- Eldeniz-Çetin, M. (2017). Evaluation of the preferences of individuals with special needs. *Ankara University Faculty of Educational Sciences Journal of Special Education*, 18(2), 309-328. <https://doi.org/10.21565/ozelegitimdergisi.293726>
- Eripek, S. (2002). Özel eğitim. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Eripek, S. (2005). Özel gereksinimi olan çocuklar ve özel eğitim. Eripek, S. (Ed.), Özel Eğitim içinde (1-6 ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Eripek, S. (2009). Zihinsel yetersizliği olan çocuklar. Ankara: Maya Akademi.
- Erözden, O. (2013). Ulus-devlet. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- Espada, J. C. (1996). Social citizenship rights: A critique of F. A. Hayek and Raymond Plant. New York: Macmillan Publishers.
- Felce, D., Perry, J., Romeo, R., Robertson, J., Meek, A., Emerson, E. ve Knapp, M. (2008). Outcomes and costs of community living: semi-independent living and fully staffed group homes. *American Journal on Mental Retardation*, 113(2), 87-101.
- Fellinger, M. J., Holzinger, D., Aigner, M., Beitel, C. ve Fellinger, J. (2015). Motor performance and correlates of mental health in children who are deaf or hard of hearing. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 57, 942-947.
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7(2), 117–140. <https://doi.org/10.1177/001872675400700202>
- Genç, H. (2015). Zihinsel engelli çocuklara sahip anne ve babaların yaşam doyumlarının ve aleksitimik düzeylerinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Genç, G. A., Ertürk, B. B. ve Belgin, E. (2005). Yenidoğan işitme taraması: başlangıçtan günümüze. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 48(1), 109-118.
- Gilbert, D. T., Giesler, R. B. ve Morris, K. A. (1995). When comparisons arise. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(2), 227–236. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.2.227>
- Girli, A., Yurdakul, A., Sarısoy, M. ve Özekes, M. (2000). Zihinsel engelli ve otistik çocukların anne babalarına yönelik grup danışmanlığının depresyon, benlik saygısı ve tutumları üzerine etkisi. X. Ulusal Psikoloji Kongresi. Ankara Üniversitesi.
- Gökçe, A. T. (2006). İş yerinde yıldırma: Özel ve resmi ilköğretim okulu öğretmen ve yöneticileri üzerinde yapılan bir araştırma. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gözler, K. (2001). Devletin bir unsuru olarak millet kavramı. *Türkiye Günlüğü*, 64(110).
- Güngör, M. (2017). Bir kimlik inşası olarak ulus devlet yurttaşlığı ve yurttaşlık kavramının dönüşümü, *MEÜEFĐ*, 12(2), 442. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.304070>
- Hallahan, D. P. ve Kauffman, J. M. (2005). exceptional learners special introduction to special education. Londra: Pearson.

- Hay, R. (1977). Employers and social policy in Britain: The evolution of welfare legislation, 1905-14, *Social History*, 2(4), 435-455.
- Heater D. (2004). *Citizenship: The civic ideal in world history*, Politics and Education, Manchester: Manchester University Press.
- Heater, D. (2010). *Yurttaşlığın kısa tarihi*. M. Delikara Üst (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Heward, W. L. (2014). *Exceptional children: An introduction to special education* (10. baskı). Londra: Pearson.
- Humphries, T., Kushalnagar, P., Mathur, G., Napoli, D. J., Padden, C., Pollard, R., Rathmann, C. ve Smith, S. (2014). What medical education can do to ensure robust language development in deaf children. *Medical Science Educator*, 24(4), 409-419.
- Hung, Y. C., Lee, Y. J. ve Tsai, L. C. (2017). Vowel production of Mandarin-speaking hearing aid users with different types of hearing loss. *Plos One*, 12(6), 1-16.
- Isın, E. F. ve Wood, P. K. (1999). *Citizenship and identity*, Londra; Kaliforniya; Yeni Delhi: Sage Publications.
- Işık, D. (2019). Özel öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin eğitiminde artırılmış gerçeklik teknolojisiyle zenginleştirilmiş içeriklerin kullanımı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- İşleyen, H. (2018). Sınıf yönetiminde iletişim, iletişim engelleri ve Suriyeli öğrenciler. *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5(23). <https://pdfs.semanticscholar.org/8565/7ffabafca9b77f6ca47c83bdbe11a533e8b2.pdf>
- Jafari, N., Yadegari, F. ve Jalaie, S. (2016). Acoustic analysis of persian vowels in cochlear implant users: A comparison with hearing-impaired children using hearing aid and normal-hearing children. *Journal of Voice*, 30(6), 763.
- Kandaş, G. (2019). Otizmli çocuğa sahip annelerin depresyon, umutsuzluk ve tükenmişlik düzeylerinin çocuğun otizm ağırlık derecesine göre karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Karabudak, A. Z. (2021). Öğrenme güçlüğü tanısı almış ve almamış öğrencilerin mizah anlayışlarının karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karadeniz Çelebican, Ö. (2010). Roma hukuku. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kartal F. (2010). Dışlayıcı bir kurum olarak yurttaşlığın evrimi. Kartal, F. (Ed.), Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni yaklaşımlar içinde (11-50 ss.). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Kartal, S. M. (2019). Zihin yetersizliği ve otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin aileleri. M. A. Melekoğlu vd. (Ed.), Zihin Yetersizliği ve Otizm Spektrum Bozukluğu içinde (219-236 ss.). Ankara: Eğiten Kitap.
- Kaya, Ç. (2006). Ortopedik özürliülerin günlük yaşam aktivitelerindeki bağımsızlıklarının yaşam kalitelerine etkisi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kerr, F. (2009). Thomas Aquinas: A very short introduction. Oxford: Oxford University Press.
- Kırcaali İftar, G. (2003). Otistik özellikler gösteren çocuklara iletişim becerilerinin kazandırılması. İstanbul: Ya-Pa Yayınları.
- Klausen J. (1995). Social rights advocacy and state building: T. H. Marshall in the hands of social reformers. World Politics, 47(2), 244-267. <https://doi.org/10.1017/S0043887100016099>
- Korkmazlar, Ü. (2015). Öğrenme bozukluğu ve özel eğitim. A. Kulaksızoğlu (Ed.), Farklı Gelişen Çocuklar içinde (105-121, ss.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Köksal, G. ve Kabasakal, Z. (2012). Zihinsel engelli çocukları olan ebeveynlerin yaşamlarından algıladıkları stresi yordayan faktörlerin incelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 32, 71-91.
- Kulaksızoğlu, A. (2015). Çocuk psikolojisi ve gelişimi. A. Kulaksızoğlu, (Ed.), Farklı Gelişen Çocuklar içinde (1-44, ss.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Kumtepe, H. (2001). Ankara ilinde yaşayan engellilere yönelik tutumlar. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Kurnaz Özdemir, D. (2012). ortopedik engelli kadınların sorun ve beklentileri üzerine bir araştırma: Tuzla ilçesi örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(1), 52-72.
- Kuru Balta, H. (2016). Yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış çocuklar ile öğrenme bozukluğu tanısı almış 6-8 yaş çocukların görsel algı becerilerinin karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Küçüker, S. (2001). Erken eğitimin gelişimsel geriliği olan çocukların anne-babalarının stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(1).
- Low, E. (2000). A tale of two citizenship: Henry Jones, T. H. Marshall and the changing conceptions of citizenship in twentieth-century Britain. (Yayımlanmamış doktora tezi). Oxford Üniversitesi, Oxford.
- Lüle, F. (2008). Engelli bireye sahip yoksul ailelerin karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlarla başa çıkma tarzları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Macintyre, C. (1999). The stakeholder society and the welfare state: Forward to the past! *Contemporary Politics*, 5(2), 121-135.
- Marshall A. (1925). The future of the working classes. A. C. Pigou (Ed.), *Memories of Alfred Marshall* içinde (101-118, ss.). Londra: Macmillian Press.
- Marshall T. H. (1950). *Citizenship and social class and other essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marshall T. H. (1953). Social selection in the welfare state. *Eugenics Reviews*, 45(2), 81-92.
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2019). Çocuklar için özel gereksinim değerlendirmesi hakkında yönetmelik. T.C. Resmi Gazete (Sayı: 30692). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=31274&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>

- Milli Eğitim Bakanlığı. (2015). Çocuk gelişimi: Zihinsel engelliler.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). Milli eğitim bakanlığı özel eğitim ve rehberlik hizmetleri genel müdürlüğü özel eğitim hizmetleri yönetmeliği. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=24736&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>.
- Metin, E. N. ve Yükselen, A. İ. (2017). Özel gereksinimli çocuklar ve kaynaştırma. Ankara: Hedef Yayıncılık.
- Milletlerarası Sözleşme. (2019). T.C. Resmi Gazete (Sayı: 27288).
- Mukaddes, M. N, Sarı, T. O. ve Tanıdır, C. (2022). Ebeveyn eğitim programı Otizm ve gelişimsel aksamalı çocuklar için. İstanbul: Simurg Art Yayınları.
- Mutlu, A., Akmeşe, P. P. ve Günel M. K. (2010). Değişik özür seviyesindeki serebral palsili çocukların annelerinin depresyon düzeyleri farklı mıdır? Yeni Tıp Dergisi, 27(2), 87-92.
- Nar, S. ve Cavkaytar, A. (2019). orta ve ağır düzeyde zihin yetersizliği olan bireyler ve eğitime erişimleri. Anadolu Journal Of Educational Sciences International, 9(2), 929-953. <https://doi.org/10.18039/Ajesi.578185>
- Okur, M. R. ve Demir, M. (2019). görme engelli öğrenenlerin eğitim yaşantısında karşılaştıkları sorunların belirlenmesi, açık ve uzaktan öğrenme alanı için çözüm yolları geliştirilmesi. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, 5(2), 49-62.
- Okutan, H. ve Avşaroğlu, S. (2018). Zihin engelli çocuğu olan ailelerin yaşam doyumları, iyimserlik ve psikolojik belirti düzeylerinin incelenmesi. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(1), 59-76.
- Ordu, F. (2005). Farklı gelişen çocukların tanımlanması ve eğitimi. Ankara: Armoni Yayıncılık.
- Önen A. (2012). Aile eğitimi. İ. H. Diken (Ed.), Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim içinde (115-132, ss.). Ankara: Pegem Akademi.

- Özdarendeli, E. (2021). Özel öğrenme güçlüğüne sahip çocukların internet bağımlılığı, denetim odağı ile aile içi ilişkilerinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya.
- Özdemir, M. (2021). Otizm spektrum bozukluğunda kommisural bağlantıların otizm davranış özellikleri ve dil becerisiyle olan ilişkisinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özgüven, İ. E. (2001). Ailede iletişim ve yaşam. Ankara: PDREM Yayınları.
- Özyürek, M. (1995). Görme yetersizliği olan çocuğu bağımsızlığa hazırlamak için ana baba rehberi. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Özyürek, M. (1996). Özel eğitime giriş. Ankara: Karatepe Yayınları.
- Özyürek, M. (2005). Bireysel farklılıkları inceleme yaklaşımları. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Platon. (2012). Devlet. S. Eyüboğlu ve M. A. Cimcoz (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2019). Yasalar. C. Şentuna ve S. Babür (Çev.). Ankara: Pharmakon Kitap.
- Plessis, P. (2010). Borkowski's textbook on Roman law. Oxford: Oxford University Press.
- Plutarkhos. (2010). Lykurgos'un hayatı. S. Eyüboğlu ve V. Günyol (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Poggi, G. (2007). Devlet: Doğası, gelişimi ve geleceği. A. Babacan (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Polat, E. (2013). Özel öğrenme güçlüğü yaşayan öğrenciler için web destekli uyarlanabilir öğretim sistemi tasarımı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Pufendorf, S. (1991). On the duty of man and citizen according to natural law. J. Tully (Ed.). M. Silverthorne (Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Rees, A. M. (2016). T. H. Marshall and the progress of citizenship. M. Bulmer ve A. M. Rees (Ed.), Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T. H. Marshall içinde (1-24, ss.). Londra: Routledge Press.

- Reisenberg, P. N. (1992). *Citizenship in the western tradition: Plato to Rousseau*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Revi, B. (2014). T. H. Marshall and his critics: Reappraising “social citizenship” into 21st century”. *Citizenship Studies*, 18(3-4), 452-464.
- Sanders, E. B. N. (2002). From user-centered to participatory design approaches. J. Frascara (Ed.), *Design and the Social Sciences içinde*. Londra: Taylor & Francis.
- Sarıhan, C. Ö. (2007). Engelli çocuğu olan ve olmayan annelerin aile işlevlerini algılamaları ile yalnızlık düzeylerinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sarıkaya, B. (2017). İşitme engelli öğrencilerde temel dil becerileri. 1. Uluslararası Karadeniz Konferansı, (Sözlü Bildiri). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Say, H. (2020). Özel gereksinimli çocuğa sahip olan ebeveyn ile özel gereksinimli çocuğa sahip olmayan ebeveynlerin umutsuzluk düzeyleri ve yaşam doyumlarının incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sezgin Elbir, N. ve Taymaz Sarı, O. (2022). Özel öğrenme güçlüğü olan ortaokul öğrencilerinin okul yaşantılarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 327-355.
- Shall, M. S. (2009). The importance of saccular function to motor development in children with hearing impairments. *International Journal of Otolaryngology* 2009(972565), 1-6.
- Snell, M. E., Luckasson, R., Borthwick-Duffy, W. S., Bradley, V., Buntinx, W. H. E., Coulter, D. L., Craig, E., Gomez, S. C., Lachapelle, Y., Reeve, A., Schalock, R. L., Shogren, K. A., Spreat, S., Tassé, M. J., Thompson, J. R., Verdugo, M. A., Wehmeyer, M. L. ve Yeager, M. H. (2009). Characteristics and needs of people with intellectual disability who have higher IQs. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 47(3), 220-233.
- Solakoğlu, C. (2020). T. H. Marshall’ın sosyal yurttaşlık teorisi ışığında yurttaşlık hakları ve toplumsal eşitlik. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Stancliffe, R. J. ve Lakin, K. C. (2007). Independent living. S. L. Odom, R. H. Horner, M. E. Snell ve J. Blacher (Ed.), Handbook of Developmental Disabilities içinde. New York: Guilford Press.
- Sucuoğlu, B. ve Kargın, T. (2006). İlköğretimde kaynaştırma uygulamaları yaklaşımlar yöntemler teknikler. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Sungur-Bozdoğan, İ. B. (2011). Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin algıladıkları sosyal destek ve yalnızlık puanları arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Şafak, P. (2006). Görme yetersizliğinden etkilenmiş öğrenciler için bir kaynaştırma düzenlemesi: Gezici öğretmenlik. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(3), 53-69.
- Şahin, G. (2015). Ortopedik engelli bireylerin öfke ifade biçimleri, benlik saygıları ve yaşam doyumları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Şanlı, B. B. (2020). Az gören çoklu engelli çocukların postür, yürüyüş, denge ve fiziksel performanslarının katılıma olan etkisinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, Ş. (2018). Anne eğitim programının işitme engelli çocukların dil gelişimlerine etkisinin incelenmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tamer, M. (2010). Zihinsel engelli çocukların annelerinde stres yönetimi eğitiminin etkileri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tannenbaum, D. G. ve Schultz, D. (2011). Siyasi düşünce tarihi: Filozoflar ve fikirleri. F. Demirci (Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Taş, E. (2007). Sürengen hastalıklı çocukların kaynaştırma eğitim ortamlarında karşılaştıkları güçlüklerin öğretmen, aile ve çocuklar açısından değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Tatar, S. T. (2017). Spor yapan ve yapmayan bedensel engellilerin yaşam doyumlarının karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Tekin, O. (2016). Eski Yunan ve Roma tarihine giriş. Ankara: İletişim Yayınları.
- Teközel, İ. M. (2007). Gerçekliğin inşa etkinliği olarak sosyal karşılaştırma sosyal karşılaştırma süreçlerinde gerçekçi ve kurgusal karşılaştırma enformasyonu kullanma eğilimlerinin incelenmesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tonyalı, N. (2022). Özel öğrenme güçlüğü olan çocukların anne ve babalarının anne baba tutumları ile süreklilik ve durumluluk kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Top, F. Ü. (2009). Otistik çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları sorunlar ile ruhsal durumlarının değerlendirilmesi: Niteliksel araştırma. Çocuk Dergisi, 9(1), 34-42.
- Topcu, S. (2021). Özel öğrenme güçlüğü olan çocuklarda problemlerle internet kullanımı ile ebeveynlerinin stresle baş etme tutumları arasındaki ilişki. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tunç Demirtaş, F. (2020). Zihinsel veya bedensel engelli çocuğa sahip annelerin stresle başa çıkma yöntemlerinin çocuğun engel türüne (zihinsel/bedensel) göre karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Tunçay, M. (1985). Batı'da siyasal düşünceler tarihi-1, eski ve orta çağlar, seçilmiş yazılar. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turgut, S. (2008). Özgül öğrenme güçlüğü'nde nöropsikolojik profil. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turner, B. S. (1990). Outline of a theory of citizenship, Sociology, 24(2), 189-217.
- Turner B. S. (2009). T. H. Marshall, social rights and English national identity, Citizenship Studies, 3(1), 65-73.
- Türk Dil Kurumu. Engelli. <https://sozluk.gov.tr/>

- Ulusoy, K. ve Dilmaç, B. (2009). Ağır düzeyde zihinsel öğrenme yetersizliği (öğretilebilir düzeyde) olan çocukların tarih konularından milli değerleri öğrenme süreci ile ilgili bir çalışma. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), 120-135.
- Uzunlular, Y. (2018). Yaygın gelişimsel bozukluk tanısı almış çocuklarda spor uğraşısının iyileştirici etkisinin incelenmesi: Aydın Efeler Belediyesi otizm spor eğitim merkezi uygulaması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Ünal, N. (2009). Zihinsel engelli çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile normal gelişim gösteren çocukların zihinsel engelli kardeşlerine yönelik davranışlarının incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ünlütürk, S. (2021). Otizm spektrum bozukluğu, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu ve özgül öğrenme bozukluğu tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin geniş otizm fenotipi düzeylerinin karşılaştırılması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Ünüvar, P. (2011). Hastanede yatarak tedavi gören çocukların eğitsel açıdan desteklenmesi (3-7 yaş için örnek çalışma). Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(35), 31-44.
- Varol, N. (2005). Aile Eğitimi. (1.baskı). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Varol, N. (2010). Aile eğitimi (4. baskı). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Volkmar, F. R., Paul, R., Klin, A. ve Cohen, D. (2005). Handbook of autism and pervasive developmental disorders. John Wiley & Sons.
- Wallander, J. L., Varni, J. W., Babani, L., Banis, H. T. ve Wilcox, K. T. (1989). Family resources as resistance factors for psychological maladjustment in chronically ill and handicapped children. Journal of Pediatric Psychology, 14(2), 157-173. doi:10.1093/jpepsy/14.2.157
- Weber, M. (1998). Citizenship in ancient and medieval cities. G. Shafir (Ed.), The Citizenship Debates: A Reader içinde (43-52, ss.). Minneapolis: University of Minnesota Press.

- Webster, J. M., Powell, C. A. J., Duvall, J. ve Smith, R. H. (2006). Augmentation and discounting in affective reactions to upward and downward social comparisons. *Self and Identity*, 5(3), 267–286. <https://doi.org/10.1080/15298860600683300>
- Wood, E. M. (2013). Yurttaşlardan lordlara eskiçağdan orta çağa batı siyasi düşüncesinin toplumsal tarihi. O. Köymen (Çev.). Ankara: Yordam Kitap.
- World Health Organization. (2013). Disability. https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA66/A66_12-en.pdf
- Yalçınkaya, A. (2015). Orta çağ ve feodalite: Bitmeyen tartışma ve siyasi düşünce. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler içinde* (237-262, ss.). Ankara: İletişim Yayınları.
- Yersel, B. Ö. (2019). İşitme yetersizliği olan 8-18 yaş arası çocukların yaşam kalitelerinin anne görüşlerine göre incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım Doğru, S., Durmuşoğlu Saltalı, N. (2013). Erken çocukluk döneminde gelişim. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, D. ve Arslan, E. (2008). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyi ile durumluk kaygı düzeylerinin karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 543-553.
- Yıldırım, S. A. (2019). Yaygın gelişimsel bozukluk tanılı ilköğretim öğrencilerinde duygu ayarlama ve sosyal becerilerin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldız C. (2015). Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyumları ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Yılmaz Bolat, E. Y. (2018). süreğen hastalığı olan çocuklar ve hastane okulları. *Millî Eğitim Dergisi*, 218(1), 163-185.

- Yılmaz, Ş. Y. (2011). Zihinsel engelli çocuklarda salya kontrolünün sağlanmasında oral motor terapinin etkililiği. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Yılmaz Z. (2015). Roma siyasal düşüncesi, M. A. Ağaoğulları (Ed.), Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler içinde (164-198, ss.). Ankara: İletişim Yayınları.
- Yığiter, S. (2005). Sınıf öğretmenlerinin özel öğrenme güçlüğüne ilişkin bilgi düzeyleri ile özel öğrenme güçlüğü olan çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yurdabakan, İ. ve Yıldız Demirtaş, V. (2022). Hastane okullarına giden süregelen hastalığı olan çocukların sağlıkla ilgili yaşam kalitesi düzeyleri: Betimsel bir çalışma. Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care, 16(2), 294-310.
- Zorluoğlu, S. L. ve Sözbilir, M. (2017). Görme yetersizliği olan öğrencilerin öğrenmelerini destekleyici ihtiyaçlar. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7(2), 659-659.

EK A

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU ÖRNEĞİ

Değerli meslektaşım,

Bu çalışma, Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı kapsamında, “Özel gereksinimli bireylere sahip ailelerin sosyal yurttaşlık algısı: Hakkâri ili örneği” başlığı ile hazırlanmakta olan yüksek lisans tez çalışması için geliştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında elde edilecek veriler sadece bu tez kapsamında kullanılacak olup, ikinci kişilerle kesinlikle **paylaşılmayacaktır.**

Desteyiniz ve gösterdiğiniz ilgi için çok teşekkür ederim.

Rauf BİLİCİ

A.1 EK BİLGİ FORMU

1. Cinsiyetiniz

Kadın () Erkek ()

2. Yaşınız

20-25 () 26-30 () 31-35 () 36-40 ()
41-45 () 46-50 () 51 ve üstü ()

3. Öğrenim Durumunuz

Ön Lisans () Lisans () Lisans Üstü ()

4. Mesleğiniz nedir?

.....

5. Sahip olduğunuz çocuk sayısı kaçtır?

1 () 2 () 3 () 4 ve üzeri ()

A.2 EK GÖRÜŞME SORULARI

1. Sosyal yurttaşlık kavramı sizce ne anlama gelmektedir? Açıklayınız.
2. Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak, toplum içerisinde sosyalleşme açısından sizi nasıl etkilemektedir?
3. Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olarak yaşamakta olduğunuz sosyal yurttaşlık algınız sizce içinde bulunduğunuz toplumun sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısı ile ne kadar ilişkilidir? Açıklayınız.
4. İçinde yaşadığınız toplumda, özel gereksinimli bir çocuğa sahip olma durumundan kaynaklı sosyal yurttaşlık algınızı değiştirmek için neler yapıyorsunuz?
5. Sizce toplum içerisinde sosyal bir birey olabilmek adına özel gereksinimli bir çocuğa sahip olan kişiler için neler yapılmalıdır?

Görüşme sona erdi. Teşekkür ederim.

EK B ETİK KURUL ONAYI



T.C.
ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ



Sayı : E-96136591-050.06.04-55909
Konu : Kararlar

13.12.2023

DAĞITIM YERLERİNE

Üniversitemiz Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 06.12.2023 tarihli ve 2023/34 sayılı toplantısında alınan kararlar ekte yer almakta olup, bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr.
Çağrı ERHAN
Rektör

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BS53EULNSZ

Belge Takip Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/altinbas-universitesi-ebys>

Adres: Mahmutbey Dilmenler Caddesi, No:26, 34217
Bağcılar - İstanbul
Telefon:(0 212) 604 01 00 Faks:(0 212) 445 81 71
e-Posta: info@altinbas.edu.tr
Web: <http://www.altinbas.edu.tr/>
Kep Adresi: altinbasuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Saim KILIÇ
Unvanı: Kurul Başkanı
Tel No: (0 212) 604 01 00



ALTINBAŞ ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURUL TOPLANTISI KARAR
TUTANAĞI

Toplantı No: 2023/34 **Toplantı Tarihi:** 06/12/2023 **Toplantı Yeri:** Çevirim içi

Kurul Başkan ve Üyeleri:

Prof. Dr. Saim KILIÇ -İşletme Fakültesi/Öğretim Üyesi- Başkan

Prof. Dr. Osman Nuri UÇAN -Uygulamalı Bilimler Fakültesi/Öğretim Üyesi -Üye

Prof. Dr. Dilek ŞİRVANLI ÖZEN-İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı- Üye

Prof. Dr. Nuray YILMAZ ALTINTAŞ- Dış Hekimliği Fakültesi/Öğretim Üyesi- Üye

Prof. Dr. Yasa EKŞİOĞLU ÖZOK- Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi/Öğretim Üyesi- Üye

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim YILMAZ-Hukuk Fakültesi/Öğretim Üyesi- Üye

Dr. Öğr. Üyesi Gaye HAFEZ -Eczacılık Fakültesi/Öğretim Üyesi- Üye

Dr. Öğr. Üyesi Yalda HEKMATSHOAR -Tıp Fakültesi/Öğretim Üyesi -Üye

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt GÖK- Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi/Öğretim Üyesi-Üye

Doç. Dr. Hakan KAYGUSUZ- Bilimsel Araştırma ve Projeler Daire Başkanı- Üye

Kararlar:

1. Üniversitemiz İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde görev yapmakta olan **Dr. Öğr. Üyesi Eylem AKDENİZ GÖKER**'in danışmanı olduğu Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans öğrencisi **Rauf Bilici**'nin “*Özel gereksinimli bireylere sahip ailelerin sosyal yurttaşlık algısı: Hakkâri örneği*” başlıklı tez çalışması kapsamında yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla veri toplama önerisi görüşüldü. Araştırmanın bilimsel içeriği, metodolojisi, orijinallliği ve kaynakları etik onay kapsamı dışında olup, başvuru sahibinin sunduğu belgeler ışığında “belirtilen yöntemle veri toplamada ve araştırma yapmada herhangi bir sakınca bulunup bulunmadığı” hususuyla ilgili değerlendirme yapıldı. Bu yönüyle yapılan değerlendirmede, araştırma önerisinde etiğe aykırı unsurlar tespit edilmediğinden uygun bulunmasına ve Rektörlük Makamına arz edilmesine karar verildi.